



C. S. LEWIS

Keresztény vagyok!

C. S. LEWIS
KERESZTÉNY VAGYOK!

C. S. LEWIS

KERESZTÉNY VAGYOK!



AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1988

AZ EREDETI MŰ CÍME:
C. S. LEWIS: MERE CHRISTIANITY
MADE AND PRINTED IN GREAT BRITAIN BY
WILLIAM COLLINS SONS AND CO LTD, GLASGOW

FORDÍTOTTA:
DR. VÁRHIDI GYULA

LEKTORÁLTA:
LUKÁCSI HUBA

*Minden jog fenntartva,
beleértve a bárminemű eljárással való
sokszorosítás jogát is*

MERE CHRISTIANITY

C. S. Lewis 1898-ban született Írországbán. Egy évet a Malvern College-ban töltött, majd magánúton tanult tovább. Oxfordban háromszor ért el kiváló osztályzatot, majd 1925–54 között a Magdalen College-ban működött mint végzett ösztöndíjas és tanulmányvezető tanár. 1954-ben Cambridge-ben lett a középkori és reneszánsz irodalom professzora. Kiváló és népszerű előadó volt, és tanítványaira nagy hatást gyakorolt.

C. S. Lewis hosszú éveken át ateista volt, és megterését a *Surprised by Joy* (Örömteli meglepetés) című munkájában e szavakkal írta le: „1929 húsvét utáni időszakában beadtam a derekam, s talán mint olyan valaki, aki egész Angliában a legkedvetlenebbül és a leginkább vonakodva tért meg, elismertem, hogy az Isten, Isten.” Ez az élmény segítette abban, hogy megértse nemcsak a közönyt a vallás elfogadásával szemben, hanem a kimondott vonakodást, ellenkezést is. Mint keresztény író szinte egyedülálló tehetség volt, aki kivételesen nagyszerű és logikus elmével és világos, élénk stílussal rendelkezett. Munkái közül a *The Problem of Pain* (A szenvedés problémája), *The Screwtape Letters* (A Screwtape levelek), *Mere Christianity* (Igazi kereszténység), *The Four Loves* (A négy szeretet) és a posztumusz *Prayer: Letters to Malcolm* (Imádság: Levelek Malcolmhoz) csak néhány nagy sikerű könyvből. Emellett írt egy-két élvezetes könyvet a gyermekek számára, néhány tudományos-fantasztikus művet és ezenkívül sok irodalmi-kritikai munkát. Műveit emberek milliói ismerik fordításban szerte a világon. – 1963. november 22-én halt meg oxfordi otthonában.

ELŐSZÓ

E könyv tartalma először a rádióban hangzott el, és azután jelent csak meg három különböző részben, Rádióbeszélgetések (1942), Keresztény magatartás (1943) és Túl a személyiségen (1944) címmel. A nyomtatott változatokban néhány megjegyzést fűztem hozzá ahhoz, amit a mikrofonba mondtam, de különben többnyire változatlanul hagytam a szöveget. Véleményem szerint egy rádióbeszélgetésnek, amennyire csak lehet, valós beszélgetésnek kell lennie és nem szabad úgy hangzania, mint egy hangosan felolvasott értekezésnek. Beszélgetéseim során ezért alkalmaztam mindazokat az összevonásokat és köznyelvi kifejezéseket, amelyeket rendszerint használok beszélgetésben. A nyomtatott változatban megismételtem ezt, don't és we've alakokat írtam do not és we have helyett. S ahol a beszélgetésben hangsúlyozással emeltem ki egy szó fontosságát, ott a nyomtatásban dőlt betűt alkalmaztam. Ma már hajlamos vagyok arra, hogy ezt hibának tekintsem, a beszéd művészete és az írás művészete közötti nemkívánatos hibridnek. Ha egy szónok hangsúlyozni kíván valamit, élnie kell a hangzás változatainak lehetőségével, mert a közeg, amelyben megszólal, mintegy természetesen kínálja fel ezt a módszert; egy író azonban ne használjon dőlt betűket ugyanerre a célra. Ahhoz, hogy kiemelje a kulcsszavakat, megvannak a maga sajátos eszközei, és ezeket is kell alkalmaznia. Ebben a kiadásban különválasztottam az összevonásokat, az előforduló dőlt betűs részeket pedig a mondatok megfelelő átalakításával dolgoztam át, remélhetőleg anélkül azonban, hogy meg-

változtattam volna a népszerű vagy közvetlen hangnemet, amire kezdettől fogva törekedtem. Kibővíttem a szöveget, illetve elvettem belőle ott, ahol úgy éreztem, ma már jobban értem a témát, mint tíz évvel ezelőtt, és ahol tudtam, hogy az eredetit mások félreértették.

Figyelmeztetnem kell az olvasót, hogy senkinek sem tudok segíteni, aki két keresztény felekezet között habozik. Nem fogják megtudni tőlem, hogy anglikánnak, metodistának, presbiteriánusnak vagy római katolikusnak kell-e lenniük. Ezt szándékosan mellőztem (mint ahogy az előbbi felsorolásban sem véletlen, hogy az ábécét követi a sorrend). Nincs semmi titok helyzetemet illetően. Az anglikán egyház egészen szerény laikusa vagyok, nem különösen „high”, sem különösen „low” vagy bármi egyéb. (Különböző anglikán nézeteket képviselő csoportok, nevük lefordíthatatlan. Ford.) E könyvben azonban nem teszek kísérletet arra, hogy bárkit is a magam álláspontjára térítsek. Amióta csak keresztény lettem, mindig is úgy véltem, hogy a legjobb s talán az egyetlen szolgálat, amit nem hívő felebarátainak tehetek, ha megmagyarázom és megvédelmezem azt a hitet, amely mindenkor közös volt csaknem valamennyi keresztény számára. Több okom is van arra, hogy ezt gondoljam. Először is a keresztényeket egymástól elválasztó kérdések gyakran tartalmazznak olyan magas teológiai vagy éppen egyháztörténeti vonatkozásokat, amelyeket legfeljebb igazi szakértők tárgyalhatnak. Az ilyen vizeken eltévednék, és inkább magam szorulnék segítségre, mint hogy képes lennék másoknak segíteni. Másodszor, úgy vélem, el kell ismernünk, hogy e vitás pontok megtárgyalása egyáltalán nem járul hozzá ahhoz, hogy egy kívülállót a kereszténység kebelébe hozzon. Amíg ezekről írunk és beszélünk, sokkal inkább az látszik valószínűnek, hogy elrettentjük őt a gondolattól, hogy valamelyik keresztény felekezetbe lépjen, mintsem megnyernénk őt a magunkénak. Arról, ami megoszt bennünket,

csak olyanok jelenlétében beszéljünk, akik már eljutottak oda, hogy higgyék, csak egy Isten van és Jézus Krisztus az Ő egyszülött fia. Végül pedig az a benyomásom, hogy túl sok és fölöttébb tehetséges szerzőt inkább az efféle vitatott kérdések foglalkoztattak, mintsem annak védelme, amit Baxter „puszta” kereszténységnek nevez. A témának az a része, ahol úgy véltem, legtöbbet tehetnék, látszott egyúttal a legsoványabbnak is. S természetesen ehhez fogtam hozzá.

Amennyire tudom, csak ezek voltak az indítékaim, és igen örülnék, ha az emberek nem vonnának le dús képzeletre valló következtetéseket abból, hogy bizonyos vitatott kérdésekről hallgatok.

Az ilyen hallgatás nem jelenti szükségképpen azt, hogy én magam egyik oldalon sem foglalok állást, bár néha így van. Keresztények között néha felmerülnek olyan kérdések, amelyekre úgy vélem, nem kaptunk még feleletet. Van néhány kérdés, amelyre sosem fogom megtudni a választ: s ha feltenném őket, akár egy jobb világban is, azt a választ kaphatnám (amennyire én tudom), amit egy nálam sokkal jelentősebb kérdező kapott: „Miért fontos ez neked? Kövess engem!” De vannak egyéb kérdések is, amelyeknél határozottan az egyik oldalon foglalok állást, és mégsem mondok semmit. Ugyanis nem azért írok, hogy kifejtsek valamit, amit az „én vallásomnak” nevezhetnék, hanem hogy kifejtsem a kereszténységet magát, az igazi, pusztá kereszténységet, amely – akár tetszik nekem, akár nem – az, ami most, és ami volt sokkal előbb, mint megszülettem volna.

Egyesek alaptalan következtetéseket vonnak le abból a tényből, hogy nem mondok többet Szűz Máriáról, mint annak megerősítését, hogy Krisztust szűzen szülte. De hát bizonyára nyilvánvaló, miért teszem ezt. Ha ennél többet mondanék, az azonnal vitás területekre ragadna engem. Márpedig a keresztények között nincs még egy olyan vitatott kérdés, amit oly tapintatosan kellene kezelni, mint ezt.

A római katolikus hitet e tárgyban nemcsak azzal a megszokott buzgósággal szokták képviselni, amely sajátja minden őszintén vallásos hitnek, hanem (nagyon természetesen) azzal a különös, mondhatni lovagias érzékenységgel is, amit az ember akkor érez, ha anyjának vagy választottjának becsülete forog kockán. Igen nehéz velük szemben eltérő véleményt úgy nyilvánítani, hogy az ember ne tűnjék fajnakkónak s egyszersmind eretneknek. És ellenkezőleg, a szemben álló véleményt nyilvánító protestáns hite e tárgyban olyan érzelmeket idéz fel, amelyek bármilyen monoteizmusnak egészen a gyökeréig hatolnak. A radikális protestánsoknak úgy tűnik, hogy a Teremtő és a teremtmény (bár szent) közötti megkülönböztetés forog veszélyben: hogy újra a politeizmus, a többistenhit kelt életre. Ezért is olyan nehéz más véleményen lenni velük szemben úgy, hogy az ember eretneknél is rosszabbnak ne látszódjék – vagyis pogánynak. Ha bármely témát egyáltalán számításba lehet venni abból a célból, hogy egy könyvet a tiszta kereszténységről tönkretégyen, ha egy témát végképp eredménytelen olvasmánnyá lehet tenni azok számára, akik még nem hiszik, hogy a Szűz fia Isten, akkor ez biztosan az.

Elég furcsa módon az olvasó még csak következtetni sem tud a vitás pontok fölötti hallgatásomból arra, hogy fontosnak vagy lényegtelennek tartom-e őket. Ugyanis ez maga az egyik vitás pont. Egyike azon dolgoknak, amelyekben a keresztények ellentmondanak egymásnak ellentéteik fontosságát illetően. Amikor két, különböző felekezetű keresztény vitatkozni kezd, rendszerint nem sokáig tart, amíg az egyik felteszi a kérdést, hogy ez és ez a pont „tényleg számít-e”, mire a másik azt válaszolja: „Hogy számít-e? Nos, abszolút lényeges!”

Mindezt egyszerűen azért mondtam el, hogy megvilágítsam, milyen könyvet próbáltam írni; s legkevésbé sem azért, hogy leplezzem vagy elkerüljem a felelősséget azért, amit

saját magam hiszek. Ezzel kapcsolatban, mint mondtam, nincs titok. Hogy idézzem Uncle Tobyt: „Mindez meg van írva a közös imakönyvben.”

Az igazi veszély abban állt, hogy mint általános keresztény felfogást fogok előtérbe helyezni olyasmit, ami az anglikán egyháznak vagy – ami még rosszabb – magamnak sajátos-sága. Ettől oly módon igyekeztem óvakodni, hogy a mostani II. könyvnek eredeti kéziratát megküldtem négy egyházi személy (egy-egy anglikán, metodista, presbiteriánus és római katolikus) címére és a véleményüket kértem. A metodista úgy vélte, hogy nem mondtam eleget a hitről, míg a római katolikusnak az volt a véleménye, hogy a vezeklés értelmének magyarázata során túlhangsúlyoztam az elméletek viszonylagos jelentéktelenségét. Egyébként mind az ötven egyetértettünk. A többi könyvet már nem kellett hasonló módon „lektoráltatnom”, mivel bár ezekben felmerülhetnek véleménykülönbségek a keresztények között, ezek azonban csak egyes személyek vagy irányzatok, és nem felekezetek közötti különbségek.

Amennyire meg tudom ítélni a beszámolókból és a nekem írt levelekből, bármennyire hibás is a könyv egyéb szempontokból, abban legalább sikert ért el, hogy egy általánosan elfogadott, közös, centrális, mondhatnám „tisztá” kereszténységet mutat be. Ily módon talán némi könnyebbséget jelenthet annak a nézetnek az elhallgatása, hogy ha mellőzzük a vitás pontokat, akkor csak egy bizonytalan és vérszegény közös nevező marad számunkra; s ez nemcsak pozitív, de fájdalmas is, hiszen olyan szakadék választ el bennünket minden más nem keresztény hittől, amihez egyáltalán nem hasonlítható még a kereszténységen belüli legrosszabb egyházszakadás sem. Ha nem is segítettem közvetlenül az újraegyesülés ügyét, talán mégis megvilágítottam, miért kell újra egyesülnünk. A saját vallásomtól különböző felekezetek meggyőződéses tagjai részéről a hírhedt odium theologicumnak (egyháziak közötti gyűlölködés) igazán csak kevés jelét

tapasztaltam. Ellenségesség csak határesetekben mutatkozott, akár az anglikán egyházon belül, akár azon kívül: olyan embereknél, akik nem különösképpen kötelességtudók egyik vallással szemben sem. Ezt, furcsa módon, vigasztalónak találom. Ez azt jelenti, hogy táborának közepén, ahol a leghívebb követői tartózkodnak, ott van minden valóság igazán közel szellemében – ha tanításában nem is – az összes többihez. Következésképpen mindegyik középpontjában van valami, vagy van Valaki, aki minden hitbeli különbség, minden vérmérsékleti különbség s a kölcsönös üldözések minden emléke ellenére ugyanazon a hangon beszél.

Ennyit mulasztásomról a tétélekkel, doktrínákkal kapcsolatban. A III. könyvben, amely erkölcstannal foglalkozik, szintén csendben mentem el egyes dolgok fölött, de más okból. Amióta gyalogosként szolgáltam az első világháborúban, igencsak nem kedvelem az olyan embereket, akik kényelemben és biztonságban intéznek figyelmeztető vagy buzdító szavakat az arcvonalban lévőkhöz. Ennek eredményeként nincs ínyemre, hogy túl sokat beszéljek olyan kísértésekről, amelyeknek magam nem vagyok kitéve. Úgy vélem, az embert nem kísérti meg minden bűn elkövetése. Így történt, hogy az az ösztön, amely szerencsejátékokra indítja az embereket, kimaradt az én alkatomból; s ezért kétségtelenül meg kell fizetnem azzal, hogy hiányzik belőlem néhány helyes ösztön, melyeknek az előbbi a túlhajtása vagy perverzítése. Emiatt nem érzem magam arra hivatottnak, hogy tanácsot adjak a megengedhető vagy megengedhetetlen szerencsejátékokra vonatkozóan, ha ugyan van közöttük megengedhető, mert nem állítom, hogy akár csak ezt is tudnám. A születésszabályozásról sem mondtam semmit. Nem vagyok nő, sem házasember, sem pap. Úgy gondolom, nem az én feladatom, hogy állást foglaljak azokkal a fájdalomokkal, veszélyekkel és kiadásokkal szemben, amelyektől meg vagyok védve; nincs lelkeszi hivatalom, amely erre kötelezne engem.

Sokkal komolyabb ellenvetés volt érezhető és jutott kifejezésre azzal szemben, ahogyan a „keresztény” szót használtam, amikor olyan valakit értettem ezen, aki elfogadja a kereszténység közös tanításait. Az emberek azt kérdezték: „Ki vagy te, hogy megszabjad, ki a keresztény, és ki nem?”, vagy: „Vajon nincs-e számos olyan ember, aki nem hiszi ugyan ezeket a dogmákat, s mégis százszor igazabb keresztény, és százszor közelebb áll Krisztus szelleméhez, mint néhány olyan, aki elhiszi?” Nos, ez az ellenvetés bizonyos értelemben igen helyes, igen könyörületes, igen érzékeny és nagyon szem előtt tartja a lelkieket. Minden elképzelhető vonása megvan, kivéve, hogy hasznavehető lenne. Katasztrofális következmények nélkül egyszerűen nem használhatunk egy olyan nyelvezetet, amilyent a kifogásolók tőlünk kívánnak. Megpróbálom ezt megmagyarázni egy másik, sokkal kevésbé fontos szó történetével.

A „gentleman” szó eredetileg valami felismerhetőt jelentett; olyan valakit, akinek címere és földbirtoka van. Amikor valakit ezzel a megjelöléssel illettünk, nem bókot mondtunk neki, hanem egyszerűen egy tényt állapítottunk meg. Ha azt mondtuk valakire, hogy nem „gentleman”, az nem volt sértés, hanem egy információ közlése. Nem volt ellentmondás abban, ha azt mondtuk, hogy János hazug és „gentleman”, éppen úgy, mintha ma azt mondjuk, hogy Jakab bolond és a művészetek mestere. De aztán jöttek olyan emberek, akik igen helyesen, könyörületesen, érzékenyen és a lelkieket hangsúlyozva, szóval mindenféleképpen, csak – mint látni fogjuk – nem hasznavehetően, azt mondták: „Egy gentlemannél minden bizonnyal sokkal fontosabb a magatartás, mint a címer és a földbirtok. Biztosan az az igazi gentleman, aki gentleman módjára viselkedik. Ebben az értelemben Edward bizonnyal sokkal igazibb gentleman, mint János!” Helyesen gondolták így. Tiszteletre méltónak, udvariasnak és bátorinak lenni természetesen sokkal jobb, mint címerrel rendelkezni. De ez nem ugyanaz.

S ami még rosszabb, nem mindenki ért vele egyet. Ha valakit ebben az új, kifinomodott értelemben nevezünk „gentlemannek”, az valójában nem információadás lesz, hanem dicséretének egyik módja; ha pedig tagadjuk, hogy az illető „gentleman”, akkor az egyszerűen sértés lesz. Ha egy szó már nem arra szolgál, hogy valamit leírjon, hanem pusztán dicséretet fejez ki, akkor ez a szó már nem közöl tényeket a tárgyra vonatkozóan: csak a beszélőnek a tárggyal kapcsolatos állásfoglalását tükrözi. (Egy „finom” ebéd csak olyasmit jelent, amit a beszélő kedvel.) Miután a gentleman szót szellemi tartalommal töltötték meg és elvonatkoztatták régi, közönséges, objektív értelmétől, már aligha jelent többet, mint olyan valakit, akit a beszélő kedvel. Következésképpen a „gentleman” ma már hasznavehetetlen szó. Rengeteg kifejezésünk volt már az elismerésre, tehát nem volt szükség erre a szóhasználatra; másrészt viszont, ha valaki (mondjuk egy történelmi műben) a régi értelmében kívánná használni, magyarázatok nélkül nem tehetné ezt. Erre a célra már nem alkalmas ez a szó.

Ha már most megengednénk, hogy az emberek elkezdjék szellemi tartalommal megtölteni és finomítani, vagy ahogyan ők mondják, „mélyíteni” a „keresztény” szó értelmét, egykettőre haszontalan szóvá válna. Először is maguk a keresztények soha senkire se tudnák alkalmazni. Nem a mi dolgunk megmondani, hogy legmélyebb értelemben ki van közel Krisztus szelleméhez és ki nincs. Mi nem látunk az emberek szívébe. Nem ítélezhetünk, és valóban tilos is ítéletet mondanunk. Bolond fennhéjázás lenne, ha bárkire is azt mondanánk, hogy ebben a kifinomodott értelemben keresztény, vagy nem. Márpedig nyilvánvaló, hogy egy olyan szó, melyet sohasem alkalmazhatunk, nem válik valami nagyon hasznos szóvá. Ami pedig a nem hívőket illeti, ők kétségkívül szívesen fogják használni ezt a szót finomított értelmében. Az ő szájukból egyszerűen a dicséret kifejezésévé válik. Amikor kereszténynek neveznek valakit, ezen azt értik, hogy sze-

rintük az illető jó ember. De a szónak ez a használata nem fogja gazdagítani a nyelvet, mivel már létezik az a szavunk, hogy „jó”. Közben pedig annyira el fogják csépelni a keresztény szót, hogy már semmilyen igazán hasznos célra nem lesz alkalmas.

Ragaszkodnunk kell tehát az eredeti, nyilvánvaló értelméhez. A „keresztény” nevet először Antiochiában (Apost. csel. 11.26) adták azoknak a „tanítványoknak”, akik elfogadták az apostolok tanítását. Nincs szó arról, hogy azokra korlátozták volna, akik annyit merítettek ebből a tanításból, amennyit kellett volna. Arról sincs szó, hogy kiterjesztették volna azokra, akik valamilyen kifinomodott, belső, lelki módon „sokkal közelebb voltak Krisztus szelleméhez”, mint a várakozásnak kevésbé megfelelő tanítványok. A szempont nem teológiai vagy erkölcsi. Csupán arról van szó, hogy úgy használjunk szavakat, hogy mindenki megérthesse, mit is mondunk. Ha valaki, aki elfogadja a keresztény doktrínát, ahhoz méltatlanul él, akkor sokkal világosabb, ha azt mondják rá, hogy rossz keresztény, mintha azt, hogy nem keresztény.

Remélem, egyetlen olvasó sem fogja feltételezni, hogy az „igazi” kereszténységet a meglévő vallások hitvallásának alternatívájaként javaslom; mintha választanunk kellene, hogy kiket részesítsünk előnyben e megjelölés révén: a kongregacionalistákat, a görögkeletieket vagy bármely más egyházat. Inkább egy előcsarnokhoz volna hasonlítható, melyből ajtók nyílnak több, különböző helyiségbe. Ha be tudok vinni valakit ebbe az előcsarnokba, akkor sikerült véghezvinnem azt, amire kísérletet tettem. De nem az előcsarnokban, hanem a helyiségekben van tűz, berendezés és eleség. Az előcsarnok csak várakozásra szolgál, olyan hely, ahonnan megpróbálhatjuk a különböző ajtókat, de nem alkalmas arra, hogy ott lakjunk. Erre a célra még a legrosszabb helyiség is (bármelyik legyen is az), gondolom, megfelelőbb. Való igaz, egyesek úgy találják majd, hogy jelentősebb ideig kell várakozniuk az

előcsarnokban, míg mások csaknem azonnal biztosan meg-
érik, melyik ajtón kell kopogtatniuk. Nem tudom, miért van
ez a különbség, de biztos vagyok benne, hogy Isten senkit
sem várakoztat meg, hacsak nem látja jónak, hogy az illető
várakozzék. Amikor azután valaki bejut majd a választott
helyiségbe, úgy találja, hogy a hosszú várakozás valamikép-
pen javára szolgált, ami különben nem lenne így. De azért
ezt várakozásnak kell tekintenünk, nem pedig tartózkodás-
nak, szállásnak. Állandóan imádkoznunk kell világosságért,
és természetesen már az előcsarnokban is el kell kezdenünk,
hogy megpróbáljunk engedelmeskedni az egész házban kö-
zös szabályoknak, törvényeknek. S mindenekelőtt fel kell
tennünk a kérdést: melyik ajtó az igazi, s nem azt, hogy me-
lyik tetszik a legjobban színe vagy burkolata miatt. Magya-
rul, a kérdés soha ne az legyen: „Kedvelem-e ezt az istentisz-
teleti formát?”, hanem az, hogy „Igazak-e ezek a tanítások?
Valóban szent hely-e ez? Ebbe az irányba terel-e a lelkiis-
meretem? Csak a büszkeségem, vagy a pusztá ízlésem, vagy a
szóban forgó ajtónálló iránti személyes ellenszenvem az, ami
visszatart attól, hogy bekopogjak ezen az ajtón?”

Ha eljutottunk a saját helyiségünkbe, legyünk szívélyesek
azokhoz, akik más helyiséget választottak, és azokhoz is,
akik még mindig az előcsarnokban vannak. Ha rosszak,
még inkább szükségük van imáinkra; ha ellenségeink, akkor
pedig még parancsunk is van rá, hogy imádkozzunk értük.
Ez az egyik olyan előírás, amely közös az egész házban.

I. KÖNYV

A JÓ ÉS A ROSSZ, MINT A VILÁGMINDENSÉG ÉRTELMÉNEK KULCSA

1. AZ EMBERI TERMÉSZET TÖRVÉNYE

Mindenki hallott már veszekedést. Néha mulatságosnak hangzik, néha csak kellemetlennek. De bármiképpen hangzik is, úgy hiszem, tanulhatunk valami nagyon fontosat, ha figyelünk arra, ami elhangzik. A veszekedők ilyesfélét mondanak: „Mit szólna hozzá, ha valaki ugyanezt tenné önnel?” – „Ez az én helyem, én voltam itt előbb!” – „Hagyd békén, nem tesz neked semmi rosszat!” – „Miért kell neked elsőnek betolakodni?” – „Adj egy kis narancsot, én is adtam az enyémből!” – „Ugyan már, megígérted!” Az emberek mindig mondanak ilyeneket, tanult emberek éppúgy, mint tanulatlanok, gyermekek éppúgy, mint felnőttek.

Számomra az az érdekes ezekből a megjegyzésekből, hogy aki teszi őket, nem csupán azt említi, hogy a másik magatartása történetesen nem tetszik neki. Hanem hivatkozik bizonyos magatartási normákra, számítva arra, hogy a másik ismeri azokat. S a másik igen ritkán válaszolja: „A pokolba a normáiddal.” Csaknem majdnem mindig azt próbálja ehelyett kifejezésre juttatni, hogy amit éppen tett, az valójában nincs igazán a norma ellen, vagy ha mégis, akkor van valami különleges mentsége erre. Azt a látszatot kelti, mint ha ebben a sajátságos esetben valami rendkívüli oka volna arra, hogy aki először elfoglalta a helyet, ne tartsa azt meg, vagy hogy a helyzet egészen más volt, amikor ő kapta a darab narancsot, vagy hogy valami olyasmi merült fel, ami mentesíti őt attól, hogy ígéretét megtartsa. Valójában na-

gyon úgy tűnik, hogy mindkét fél fejében megfordul a „fair play”-nek, vagy az illendő magatartásnak vagy az erkölcsi magatartásnak, vagy bárminek akarjuk is hívni, valamiféle törvénye vagy szabálya, amelyben igazán egyetértnek. És tényleg gondolnak erre. Ha nem gondolnának rá, akkor persze küzdhetnének, mint az állatok, de nem vitatkozhatnának a szó emberi értelmében. A veszekedés azt jelenti, megpróbálják bebizonyítani, hogy a másik téved, a másik a hibás. Semmi értelme sem volna megpróbálni ezt, ha nem volna valamiféle megállapodás közöttünk, hogy mi a Jó és mi a Rossz; éppúgy, mint ahogy semmi értelme sem volna azt mondani, hogy egy labdarúgó szabálytalanságot követett el, ha nem volna valamilyen megállapodás a futball szabályairól.

Nos, ezt a jóra és rosszra vonatkozó törvényt vagy szabályt hívták valamikor természeti törvénynek. Ha ma beszélünk a természeti törvényről, akkor rendszerint olyan valamit értünk ezen, mint a nehézségi erő, az átöröklés vagy a kémia törvényei. De amikor a régi gondolkodók a jó és rossz törvényét „természeti törvénynek” nevezték, akkor ezen valóban az emberi természet törvényét értették. Az volt az elképzelés, hogy éppen úgy, ahogyan minden testet a gravitáció szabályoz, az egyes szervezeteket pedig a biológiai törvények, úgy az embernek nevezett teremtménynek is megvan a maga törvénye – mindenesetre azzal a nagy különbséggel, hogy egy test nem választhatja meg, engedelmeskedik-e a nehézségi erő törvényének vagy sem, de az ember választhat: engedelmeskedik-e az emberi természet törvényének vagy megszegi azt.

Fogalmazhatjuk másképpen is. Minden ember, minden pillanatban alá van vetve egy egész sor különböző törvénynek, de ezek között csak egyetlenegy van, amelyet szabadon megszeghet. Mint test a nehézségi erő uralma alatt áll, és nem szállhat azzal szembe; ha alátámasztás nélkül hagyjuk a levegőben, nincs más választása, mint hogy lezuhanjon,

akár egy kő. Mint élő szervezet, különböző biológiai törvényeknek van alávetve, s ezeknek éppúgy engedelmeskednie kell, akár egy állatnak. Azaz engedelmeskednie kell azon törvényeknek, amelyek egyformán vonatkoznak rá és más dolgokra. De az a törvény, amely jellemző az ember természetére, s amely nem vonatkozik sem állatra, sem növényre, sem szervetlen dologra, az az egyetlen, melyet megszeghet az ember, ha neki úgy tetszik.

Ezt a törvényt azért hívták természeti törvénynek, mivel úgy vélték, hogy mindenki ismeri a természetből, és nem kell külön tanítani. Persze azt nem gondolták, hogy hébe-hóba ne találánk olyan különös valakire, aki azt nem ismeri, csakúgy, mint ahogyan találhatunk néhány embert, aki szívak vagy nincs hallása. De az emberi fajt egésznek tekintve mégis úgy gondolták, hogy az illő magatartásról szóló emberi elképzelés nyilvánvaló mindenki számára. Úgy vélem, igazuk volt. Ha ugyanis nem volt igazuk, akkor mindaz, amit a háborúról mondtunk, merő értelmetlenség. Mi értelme volt azt mondani, hogy az ellenségnek nincs igaza, ha a Jó nem valami realitás, amit a nációk alapján véve éppen olyan jól ismertek, mint mi, s amit a gyakorlatban tenniük kellett volna? Ha nem lett volna fogalmuk arról, hogy mit értünk mi jó alatt, akkor is ugyanúgy harcolni kellett volna ellenük, de ezért éppoly kevésbé hibáztathattuk volna őket, mint mondjuk a hajuk színéért.

Tudom, néhányan azt mondják, hogy a természeti törvény vagy a rendes magatartás mindenki által ismert gondolata téves, mivel a különböző civilizációknak és a különböző koroknak egészen eltérő erkölcsi felfogása volt.

Ám ez nem igaz. Voltak ugyan eltérések az egyes korok erkölcsi felfogásában, de ez sohasem ment el odáig, hogy teljes egészében különböztek volna a nézetek. Ha valaki veszi magának a fáradságot, hogy összehasonlítsa, mondjuk, a régi egyiptomiak, babilóniaiak, indiaiak, kínaiak, görögök és rómaiak erkölcsi tanítását, az lesz a legmeglepőbb szá-

mára, mennyire hasonlítanak ezek a tanok egymásra és a mienkhez. Ennek néhány bizonyítékát összeállítottam egy másik könyv, Az ember megsemmisítése (The Abolition of Man) függelékében; most azonban csak azt kérem az olvasótól, gondoljon arra, mit is jelentene egy teljesen eltérő erkölcsi felfogás. Képzelsen el egy olyan országot, ahol azért csodálják az embereket, mert elfutnak a csatában, vagy ahol valaki azért érez büszkeséget, mert rászedte mindazokat, akik a legjóságosabban bántak vele. Éppen így elképzelhetünk egy olyan országot is, ahol kétszer kettő öt. Az emberek különböztek abban a tekintetben, hogy kikkel szemben kell önzetlennek lenniük, hogy vajon csak a saját családjukkal szemben, vagy honfitársaikkal, vagy mindenkivel szemben. Ám abban mindig egyetértettek, hogy nem magukat kell tenni az első helyre. Az önzést sohasem csodálta senki. Az emberek különböző véleményen voltak abban, hogy egy vagy négy feleségük legyen. De abban mindig egyetértettek, hogy csak úgy egyszerűen nem lehet minden nő az övék, akit akarnak.

De a legfigyelemreméltóbb a következő. Valahányszor olyan valakivel találkozunk, aki nem hisz a jó és rossz valóságában, azt fogjuk tapasztalni, hogy már egy perc múlva megtagadja álláspontját. Ő megszegheti a nekünk tett ígéretét, de ha mi megpróbálunk megszegni egy ígéretet vele szemben, akkor abban a pillanatban panaszkodni fog: „Ez nem tisztességes!” Egy nemzet mondhatja azt, hogy nem számítanak a szerződések; de egy perccel később máris aláírja érvelését azt állítva, hogy ama bizonyos szerződés, melyet meg akar szegni, nem volt tisztességes. Ám ha a szerződések nem számítanak, és nincs olyasmi, mint jó és rossz – más szóval, ha nincs természeti törvény –, akkor mi a különbség egy tisztességes és egy nem tisztességes szerződés között? Nem kellene-e inkább bevallaniuk és elismerniük, hogy bármit is beszélnek, valójában ugyanolyan jól ismerik a természeti törvényt, mint bárki más?

Akkor hát úgy tűnik, hinnünk kell az igazi Jó- és Rosszban. Az emberek tévedhetnek olykor velük kapcsolatban éppúgy, mint ahogyan az összeadásnál rossz eredményt kapnak; de a Jó és Rossz nem csupán ízlés és vélemény kérdése, csakúgy nem, mint a szorzótábla. Nos, ha ebben megegyeztünk, akkor rátérhetek a következő pontra, amely így hangzik: egyikünk sem tartja meg valójában a természeti törvényt. Ha vannak kivételek önök között, úgy elnézést kérek tőlük. Ők jobban teszik, ha valami más könyvet olvasnak, mivel semmi sem vonatkozik rájuk abból, amit mondani fogok. Most pedig a többi közönséges emberi lényhez fordulok.

Őszintén remélem, nem fogják félreérteni, amit mondani akarok. Nem prédikálás a szándékom, s az ég a tanúm rá, nem állítom, hogy jobb lennék bárkinél is. Csak a figyelmet próbálom felhívni egy tényre; arra a tényre, hogy még az idén, vagy ebben a hónapban, vagy ami még valószínűbb, még ma, mi magunk sem leszünk képesek azt a magatartást tanúsítani másokkal szemben, amit elvárunk tőlük. Lehet mindenféle mentségünk erre. Akkor voltunk olyan igazságtalanok a gyerekekkel, amikor nagyon fáradtak voltunk. Az a kissé gyanús pénzügyi manőver – amit már majdnem elfelejtettünk – épp akkor jött, amikor nagyon rosszul álltak a dolgok. S amit megígértünk az öreg X. Y.-nak és sose tettük meg – nos, sosem ígértük volna meg, ha tudjuk, milyen elfoglaltak leszünk. Ami pedig az ön feleségével (vagy férjével), nővérével (vagy fivérével) szembeni magatartását illeti... ha én tudnám, milyen idegesítők tudnak lenni, akkor biztosan nem csodálkoznék ezen... De hát ki az ördög vagyok én tulajdonképpen? Én is éppilyen vagyok. Más szóval, nekem sem sikerül megtartani a természeti törvényt, és abban a pillanatban, amikor valaki azt mondja nekem, hogy nem tartom meg, agyamban végeláthatatlan kifogások sorozata indul meg. Most azonban nem az a kérdés, hogy ezek jó kifogások-e. A lényeg az, hogy ezek a kifogások újabb bizonyítékát képezik annak, milyen mélyen hiszünk a természeti

törvényben, akár tetszik nekünk, akár nem. Ha nem hinnénk a rendes, korrekt magatartásban, ugyan miért izgatna bennünket, hogy kifogásokat gyártunk, amiért nem viselkedtünk helyesen? Tulajdonképpen annyira hiszünk a tisztességes magatartásban – a természeti törvényt annyira kényszerítőnek érezzük magunkra nézve –, hogy nem tudunk szembenézni azzal a ténnyel, hogy megszegtük azt, s következképpen megpróbáljuk elhárítani a felelősséget. Hiszen bizonyára észrevették, hogy kizárólag hibás magatartásunk miatt találjuk ki mindezeket a magyarázatokat. Csak a rossz természetünket tulajdonítjuk annak, hogy idegesek, fáradtak vagy éhesek vagyunk, jó természetünket a magunk érdekének tartjuk.

Ezt a két tényt akartam tehát kiemelni. Először azt, hogy az emberek az egész földön, mindenütt rendelkeznek azzal a különös elképzeléssel, hogy egy bizonyos módon kell viselkedniük, s ettől valóban nem tudnak megszabadulni. Másodszor pedig azt, hogy a valóságban az emberek nem viselkednek ily módon. Ismerik ugyan a természeti törvényt, de megszegik. Ez a két tény az alapja annak, hogy tisztán lássuk magunkat és a világmindenséget, amelyben élünk.

2. NÉHÁNY ELLENVETÉS

Ha pedig ez az alapja az említetteknek, akkor jobb, ha megszilárdítjuk ezt az alapot, mielőtt tovább mennénk. A levelekből azt láttam, hogy sokan nehezen tudják megérteni, mi is ez az emberi természeti törvény, vagy erkölcsi törvény, vagy a tisztességes magatartásnak a szabálya.

Például egyesek ezt írták nekem: „Amit ön erkölcsi törvénynek hív, az nem egyszerűen a mi nyájösztönünk, s vajon nem éppúgy fejlődött ki bennünk, mint a többi ösztön?” Nos, nem tagadom, hogy rendelkezhetünk nyájösztönnel is, de ez nem az, amit erkölcsi törvényen értek. Mindnyájan tudjuk, milyen érzés, mikor az ösztön hajt bennünket – az

anyai ösztön, a nemi ösztön vagy az önfenntartás ösztöne. Ilyenkor erős kényszert vagy vágyat érzünk arra, hogy egy bizonyos módon cselekedjünk. S természetesen néha ugyanilyen vágyat érzünk arra is, hogy segítsünk valakinek: ez a vágy kétségtelenül a nyájösztönnek tulajdonítható. De vágyat érezni arra, hogy segítsünk, teljesen különbözik attól az érzéstől, hogy segítenünk kell, akár tetszik, akár nem. Tétellezzük fel, hogy egy veszélyben lévő ember segítségért kiált. Valószínűleg két kívánság támad bennünk: az egyik, hogy segítsünk (a nyájösztön következtében), a másik, hogy tartssuk távol magunkat a veszélytől (az önfenntartásnak köszönhetően). Ám ezen a két indítékon kívül találunk még magunkban valami harmadikat is, amely azt mondja, hogy a segítség impulzusát kell követnünk és a továbbállás impulzusát el kell nyomnunk. Nos, ez a valami, ami választ két ösztön közül, és megszabja, hogy melyiket kell bátorítanunk, nem lehet egyik sem a kettő közül. Akkor már azt is mondhatnánk, hogy a kotta, amely előírja, hogy egy adott pillanatban egy bizonyos hangot játsszunk a zongorán és ne egy másikat, maga az egyik hang a billentyűkön. Az erkölcsi törvény megmondja, melyik hangot kell játszsanunk, ösztöneink csupán a billentyűk.

Van egy másik mód is annak felismerésére, hogy az erkölcsi törvény nem egyszerűen csak egyik ösztönünk. Ha két ösztön kerül összeütközésbe, s az illető agyában nincs más e két ösztönön kívül, akkor nyilvánvalóan az erősebb ösztön fog győzni. De azokban a pillanatokban, amikor leginkább tudatában vagyunk az erkölcsi törvénynek, akkor ez rendszerint azt mondja nekünk, hogy a két impulzus közül a gyengébb mellett foglaljunk állást. Valószínűleg sokkal inkább akarunk biztonságban lenni, mint segíteni a fuldoklónak: de az erkölcsi törvény azt mondja, hogy mégis segítsünk neki. S ugye, nemegyszer arra is biztat bennünket, hogy a természetesnél erősebbé tegyük a helyes impulzust? Úgy értem, gyakran érezzük kötelességünknek, hogy serkentsük a nyáj-

ösztönt, képzelőerőnk felkeltésével, szánalmunk felébresztésével stb., hogy ezáltal elegendő erőt gyűjtsünk a helyes dolog megtételére. De hát nyilvánvalóan nem ösztönösen cselekszünk, amikor nekilátunk, hogy egy ösztönt erősebbé tegyünk, mint amilyen. Az, ami azt mondja nekünk: „Alszik a nyájösztönöd, ébreszd fel!”, nem lehet maga a nyájösztön. Az, ami megmondja, hogy melyik hangot kell a zongorán hangosabban játszani, nem lehet maga a hang.

Van egy harmadik mód is arra, hogyan tekintsük ezt a kérdést. Ha az erkölcsi törvény egyik ösztönünk, akkor meg kellene tudni jelölni magunkban egy olyan impulzust, amely mindig „jónak” volt nevezhető és mindig megegyezett a helyes magatartás szabályával. Csakhogy erre nem vagyunk képesek. Nincs egyetlen olyan ösztönünk sem, amelyre az erkölcsi törvény ne mondaná néha, hogy nyomjuk el, vagy olyan, amelyre néha azt mondja, hogy bátorítsuk. Téves azt gondolni, hogy egyes ösztöneink – mondjuk, az anyai szeretet vagy a hazaszeretet – jók, míg mások, mint a nemi és a harci ösztön, rosszak. Mindössze úgy véljük, hogy azok az alkalmak, amikor a harci ösztönt és a nemi vágyat vissza kell szorítani, sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint azok, amikor az anyai szeretetről vagy a hazaszeretetről van szó. Vannak azonban olyan helyzetek, amikor egy házasembernek kötelessége bátorítani a nemi ösztönét és egy katonának a harci ösztönét. Vannak olyan esetek is, amikor az anya gyermekei iránti és egy férfi hazája iránti szeretetét háttérbe kell szorítani, mivel ezek igazságtalanságra vezetnének más emberek gyermekeivel vagy más országokkal szemben. Szigorúan véve nincs olyan kategória, hogy jó vagy rossz ösztön. Gondoljunk csak újra a zongorára. Nincs kétféle hang rajta: helyes és helytelen. Mindegyik hang helyes a maga idejében, és helytelen egy más alkalommal. Az erkölcsi törvény nem egyik ösztönünk, vagy ösztöneink együttese, hanem az a valami, ami létrehozza az összhangot (amit jóságnak vagy helyes magatartásnak nevezünk) ösztöneink irányításával.

Ennek a megállapításnak mellesleg jelentős gyakorlati következményei is vannak. A legveszélyesebb, amit csak tehetünk, ha kiválasztunk a saját természetünkéből egy ösztönt, és úgy tekintjük, mintha azt minden áron követnünk kellene. Egy sincs köztük olyan, amely ne változtatna bennünket igazi ördögökké, ha abszolút irányelvnek tesszük meg. Azt gondolhatnánk, hogy az emberiség szeretete ebből a szempontból biztos irányelv, de nem az. Ha megfeledekezünk az igazságról, akkor egyszer csak ott találjuk magunkat, amint szerződéseket szegünk, az „emberség kedvéért” bűnperekben bizonyítékokat hamisítunk, s végül kegyetlen és álnok emberekké válunk.

Mások azt írták: „Nemde, amit ön erkölcsi törvénynek nevez, csak egy társadalmi megállapodás, konvenció, valami, amit a nevelés olt belénk?” Úgy gondolom, hogy itt félreértésről van szó! Akik ezt a kérdést teszik fel, rendszerint magától értetődőnek tekintik, hogy ha valamit szüleinktől és tanárainktól tanultunk, akkor az csak valami emberi gondolat lehet. Természetesen nem így van. Mindnyájan megismertük az iskolában a szorzótáblát. Egy olyan gyermek viszont, aki egyedül nő fel egy elhagyott szigeten, nem ismeri azt: De hát ebből nem következik, hogy a szorzótábla egyszerűen csak emberi találmány, valami, amit az emberek maguknak készítettek, és másképp is elkészíthették volna, ha akarták volna. Teljes mértékben egyetértek azzal, hogy a tisztességes viselkedés szabályát szüleinktől és tanárainktól tanultuk, mint ahogy bármi mást is. De a tanult dolgok egy része pusztán konvenció, megállapodás kérdése, ami lehetne másképpen is – például azt tanultuk, hogy az utakon a balra hajts szabálya szerint közlekedjünk, de éppen úgy követhetnénk a jobbra hajts szabályát is –, míg más részük, mint például a matematika, valódi igazságok. Az a kérdés, hogy az emberi természeti törvény melyik csoportba tartozik.

Két ok is van arra, hogy azt állítsuk: a matematikával tartozik egy csoportba. Az első az, amit már az első fejezet-

ben is említettem, hogy bár vannak különbségek az egyes korok és országok erkölcsi felfogása között, a különbségek azonban igazán nem nagyok – közel sem olyan nagyok, mint azt az emberek képzelik –, és ugyanaz a törvény felismerhetően vonul végig rajtuk, míg a pusztá konvenciók, mint például az autóval való közlekedésszabálya vagy az egyes viseletek fajtái, bármilyen mértékben különbözhetnek egymástól. A másik ok a következő: Amikor azokról a különbségekről beszélünk, amelyek az egyik nép és a másik nép erkölcsi felfogásában mutatkoznak, gondolunk-e arra, hogy az egyik nép erkölcsi felfogása jobb vagy rosszabb, mint a másiké? S hogy az esetleges változások jelentettek-e javulást? Ha nem, akkor természetesen nem lehetséges erkölcsi haladás. A haladás nemcsak változást jelent, hanem jobbulást is. Ha az erkölcsi elképzeléseket összességükben tekintve egyik sem volna igazabb vagy jobb, mint a másik, akkor nem volna értelme, hogy előnyben részesítsük a civilizált erkölcsöt a vad erkölshöz, a keresztény erkölcsöt a náci erkölshöz képest. Mi hiszünk abban, hogy azok, akik megpróbálták saját koruk erkölcsi felfogását megváltoztatni, reformerek és úttörők voltak, olyanok, akik jobban értették az erkölcsi kérdéseket, mint felebarátaik. Nagyon helyes. Viszont abban a pillanatban, amikor azt mondjuk, hogy az egyik erkölcsi felfogás jobb, mint a másik, akkor valójában mind a kettőt egy bizonyos szinthez mértük, megállapítva, hogy az egyik közelebb áll ehhez a mércéhez, mint a másik. Ám ez a mérce, amihez két dolgot hasonlítottunk, olyasvalami, ami mind a kettőtől különbözik. Valójában mind a kettőt valami valódi erkölshöz hasonlítottuk, elismerve ezzel, hogy létezik valami olyan dolog, ami igazán helyes, függetlenül attól, amit az emberek gondolnak, és hogy egyes emberek nézetei közelebb vannak ehhez az igazán helyeshez, mint másokéi. Vagy fejezzük ki a következőképpen. Ha a mi erkölcsi nézeteink igazabbak és a náciakéi kevésbé igazak, akkor kell lenni valaminek – valami igazi erkölcsnek –, amely-

hez képest igazak lehetnek. Annak az oka, hogy az önök elképzelése New Yorkról pontosabb vagy kevésbé pontos, mint az enyém, az, hogy New York valóságos hely, amely teljesen függetlenül létezik attól, amit bármelyikünk gondol róla. Amikor New York nevét kiejtve mindegyikünk csupán „arra a városra gondol, amit a fejében elképzel”, hogyan lehetne bármelyikünknek is pontosabb elképzelése róla, mint a másinak? Fel sem merülhetne az igazság vagy a hazugság kérdése. Hasonlóképpen, ha a tisztességes magatartás szabálya csupán azt jelentené, „amit valamely nép történetesen éppen jónak lát”, akkor semmi értelme sem lenne azt mondani, hogy bármely nép valaha is helyesebb volt ítéleteiben, mint a másik; s azt is értelmetlenség volna állítani, hogy a világ erkölcsileg jobb vagy rosszabb lett.

Akkor hát azt a következtetést kell levonnom, hogy bár a tisztességes magatartásra vonatkozó emberi elképzelések közötti különbségek olyasmit sejtetnek, hogy nincs igazi, természetes magatartási törvény egyáltalán, mégis mindaz, amit ezekről a különbségekről gondolnunk kell, éppen ennek az ellenkezőjét igazolják. Ámde még egy észrevételt, mielőtt befejezném. Találkoztam olyanokkal, akik azért túlozták el a különbségeket, mivel nem választják el az erkölcsi különbségeket a ténybeli meggyőződés különbségeitől. Például valaki ezt mondta nekem: „Háromszáz évvel ezelőtt Angliában az emberek boszorkányokat végeztek ki. Ezt nevezi ön az emberi természet vagy a helyes magatartás törvényének?” De hát minden bizonnyal azért nem végzünk ki most boszorkányokat, mert nem hiszünk létezésükben. Ha hinnénk benne, ha tényleg azt gondolnánk, hogy akadnak olyan emberek, akik eladták magukat az ördögnek és ezért természetfölötti hatalmat kaptak tőle, s ezt arra használják, hogy megöljék felebarátaikat, vagy megőrjítsék őket, vagy rossz időt hozzanak, akkor biztosan mind egyetértenénk abban, hogy ha valaki megérdemli a halálbüntetést, hát ezek a mocskos áru-
lók megérdemlik. Itt nincs különbség az erkölcsi elvben,

különbség csak a tényekben van. Talán jelentős tudásbeli haladás, ha nem hiszünk a boszorkányokban; de nincs erkölcsi haladás abban, ha nem végezzük ki őket, amikor úgy véljük, hogy nem léteznek. Nem fogunk humánusnak mondani olyan valakit, aki azért nem rak le egérfogókat, mivel úgy gondolja, hogy nincs egér a házban.

3. A TÖRVÉNY VALÓSÁGA

Most visszatérek arra, amit az első fejezet végén említettem, nevezetesen, hogy az emberi nemet illetően két furcsa dologgal találkozunk. Az első az, hogy üldözi őket egy elképzelés valamilyen magatartással kapcsolatban, amit tanúsítaniuk kellene, s amit becsületes eljárásnak, illendőségnek, erkölcsnek vagy természeti törvénynek nevezhetünk. A másik pedig az, hogy a valóságban nem így tesznek. Mármost azt kérdezhetné valaki, miért neveztem ezt furcsának. Hiszen ez a legtermészetesebb dolognak tűnhet a világon. Sőt azt is gondolhatnák, hogy elég kemény vagyok az emberi nemmel szemben. Végül is azt mondhatnák, hogy amit én a Jó és Rossz vagy a természet törvénye megszegésének nevezek, az csak annyit jelent, hogy az emberek nem tökéletesek. S hogy az ördögbe várhatnám el tőlük, hogy azok legyenek? Ez jó válasz lenne akkor, ha arra törekedtem volna, hogy megállapítsam a felelősség pontos mérvét, amely azért hárul ránk, mert nem úgy viselkedünk, ahogy elvárjuk másoktól, hogy velünk szemben viselkedjenek. De ez egyáltalán nem az én feladatom. Pillanatnyilag nem érdekel a felelősség kérdése; az igazságot próbálom megtalálni. S ebből a szempontból maga az a gondolat, hogy valami tökéletlen, hogy nem olyan, amilyennek lennie kellene, bizonyos következményekkel jár. Ha veszünk például egy követ vagy egy fát, az olyan, amilyen, és nincs értelme azt mondani, hogy másnak kellene lennie. Persze mondhatjuk azt, hogy a kőnek „rossz az alakja”, ha például sziklakert céljaira akarjuk használni,

vagy hogy egy fa azért rossz, mivel nem ad annyi árnyékot, amennyit szeretnénk. Mindenesetre csak azt gondoljuk, hogy egy kő vagy egy fa történetesen nem felel meg valamely általunk elképzelt célra. S ezért legfeljebb tréfából okolhatjuk őket. Tudjuk nagyon jól, hogy adott időjárás és talaj mellett a fa nem lehetett más. Amit mi a magunk szempontjából „rossz” fának nevezünk, az éppen úgy engedelmeskedik a természet törvényének, mint a „jó”.

Nos, tudják már, mi következik? Az következik, hogy amit természeti törvényeknek szoktunk hívni – például ahogyan az időjárás befolyással van a fára –, az szigorú értelemben nem igazán törvény, hanem csak bizonyos mértékig az. Amikor azt mondjuk, hogy a leeső kő mindig engedelmeskedik a nehézségi erő törvényének, az többnyire ugyanaz, mintha azt mondanánk, hogy a törvény csak azt mondja ki, „amit a kövek mindig tesznek”. Nyilván nem gondoljuk, hogy amikor egy követ elengedünk, akkor az hirtelen visszaemlékezik: parancsa van arra, hogy a földre essék. Tulajdonképpen csak azt gondoljuk, hogy leesik. Más szóval, nem lehetünk biztosak abban, hogy van valami maguk a tények fölött, valami törvény – hogy minek kellene történnie –, függetlenül attól, ami valójában történik. A természeti törvények, amelyek a kövekre és a fákra hatnak, csak annyit fejeznek ki, „amit a természet valójában tesz”. Ám ha most már az emberi természet törvényét vagy a tisztességes magatartás törvényét vesszük elő, ott egészen más a helyzet. Ez a törvény biztosan nem azt mondja, „amit az emberek valójában tesznek”; ugyanis mint már azt említettem, nagyon sokan egyáltalán nem engedelmeskednek ennek a törvénynek, teljes mértékben pedig senki sem. A nehézségi erő törvénye megmondja, mit tesz a kő, ha elejtjük; az emberi természet törvénye viszont azt mondja meg, mit kellene az embereknek tenni, de nem tesznek. Más szóval, amikor emberekkel foglalkozunk, akkor valami más jut érvényre a gyakorlati tények fölött és azokon túl. Rendelkezésünkre állnak

a tények (hogyan viselkednek az emberek) és azon felül valami más is (hogyan kellene viselkedniük). A világegyetem többi részében nincs szükség semmi másra, csakis a tényekre. Az elektronok és molekulák egy bizonyos módon viselkednek, ebből bizonyos eredmények következnek, és ez minden.* Az emberek azonban egy bizonyos módon cselekszenek, s ez már nem minden, mivel mindig is tudtuk, hogy másképpen kellene cselekedniük.

Nos, a dolog különös, és az embernek kísértése támad, hogy hamisan magyarázza. Például megpróbálhatjuk úgy feltüntetni, hogy ha azt mondjuk: egy embernek nem kellene úgy cselekednie, amint tesz, akkor csak ugyanazt véljük, mint amikor azt mondjuk, hogy a kőnek rossz az alakja; nevezetesen, hogy amit az illető tesz, az nem megfelelő nekünk. Ám ez egyszerűen nem igaz. Az az ember, aki a vonaton a sarokülést foglalja el, mivel ő előbb érkezett, és az, aki besurrant a fürkébe, míg hátat fordítottam és ellopta a táskámat, egyaránt kellemetlen. Mégis én csak a másodikat hibáztatom, és nem az elsőt. Arra az emberre, aki véletlenül buktat el, nem haragszom, legfeljebb csak egy pillanatig, amíg észre nem térek. Arra az emberre haragszom, aki szándékosan próbál meg elgáncsolni, még akkor is, ha ez nem sikerül neki. Pedig az első okozott kárt vagy bajt, míg a másik nem. Néha meg az a magatartás, melyet rossznak neveznek, egyáltalán nem kellemetlen nekem, sőt éppen ellenkezőleg. Háborúban mindegyik fél igen hasznosnak találhat egy-egy árulót a másik oldalon. S bár felhasználják és fizetnek neki, az emberiség aljának fogják tekinteni. Így hát nem mondhatjuk, hogy amit másokban tisztességes magatartásnak hívunk, az egyszerűen az a magatartás, amely történetesen hasznos számunkra. És amit tisztességes maga-

* Nem hiszem, hogy ez jelentene mindent, mint azt majd később látni fogják. Arra gondolok csupán, hogy mai tudásunk alapján ítélve valószínű, hogy ez minden.

tartásnak tekintünk magunkban, úgy vélem igen nyilvánvalóan, nem azt a magatartást jelenti, amely kifizetődik. Olyan helyzeteket jelent, mint amikor megelégszünk harminc shillinggel, holott három fontot kaphatnánk; amikor tisztességesen elvégezzük az iskolai munkát, bár könnyű lenne csalni; amikor otthagytunk egy lányt, pedig szeretkezni szeretnénk vele; amikor veszélyes területen maradunk, pedig mehetnénk biztonságosabb helyre is; amikor megtartjuk ígéretünket, pedig szívesebben nem tennénk ezt, s amikor megmondjuk az igazat, még akkor is, ha emiatt hülyének néznek minket.

Egyesek azt mondják, hogy bár a tisztességes viselkedés nem azt jelenti, ami egy bizonyos személynek egy adott pillanatban kifizetődik, mégis azt jelenti, ami kifizetődik az egész emberi nemnek, összességében; következésképpen nincs semmi titokzatosság benne. Az emberek végül is rendelkeznek elegendő értelemmel; látják, hogy kinek-kinek csak olyan társadalomban lehet igazi biztonsága és boldogsága, amelyben mindenki megtartja a tisztességes játékszabályokat, s mivel látják ezt, megpróbálnak tisztességesen viselkedni. Az mármost tökéletesen igaz persze, hogy biztonság és boldogság csak olyan egyénektől, osztályoktól, népektől származhat, amelyek becsületesek, tisztességesek és jók egymáshoz. Ez az egyik legfontosabb igazság a világon. De mint magyarázat arra, miért érzünk úgy, ahogy érzünk a jó- és rosszal kapcsolatban, éppen elkerüli a lényegét. Ha azt kérdezzük: „Miért kell önzetlennek lennem?”, s az rá a válasz: „Mert jó a társadalomnak”, akkor újra feltehetjük a kérdést: „Miért törődjem azzal, mi a jó a társadalomnak, hacsak nekem magamnak is nem jelent valami hasznot?”, amire megint csak az a válasz: „Mert önzetlennek kell lenni” – s ez ugyanoda visz vissza bennünket, ahonnan elindultunk. Azt mondjuk, ami az igaz, de ez nem visz minket előbbre. Ha valaki azt kérdezné, mi az értelme a labdarúgásnak, nem volna túl szerencsés azt válaszolni, hogy „gó-

lokat rúgni”, mivelhogy a gólrúgásra törekvés maga a játék, nem pedig a játék oka, s tulajdonképpen igazán csak annyit mondhatunk, hogy a labdarúgás: labdarúgás, ami ugyan igaz, de nem érdemes rá szót pazarolni. Ugyanígy, ha valaki azt kérdezi, mi az értelme a tisztességes viselkedésnek, nem volna helyes azt felelni, hogy „használni a társadalomnak”, mivel az, hogy megpróbálunk használni a társadalomnak, más szóval önzetlennek lenni (végül is a „társadalom” csak annyit jelent, hogy „mások”) egyik összetevője a tisztességes magatartásnak; valójában megint csak azt mondhatjuk, hogy a tisztességes magatartás: tisztességes magatartás. Pontosan ugyanezt mondhattuk volna, ha megálltunk volna annál a megállapításnál, hogy „az embernek önzetlennek kell lenni”.

S ez az a pont, ahol most megállok. Az embereknek önzetlennek, tisztességesnek kell lenniük. Nem arról van szó, hogy az emberek önzetlenek, vagy hogy az emberek szeretnek önzetlenek lenni, hanem arról, hogy annak kell lenniük. Az emberi magatartásra vonatkozó erkölcsi törvény, illetve az emberi természet törvénye nem egyszerűen valamiféle tény, mint mondjuk a gravitáció vagy a nehéz tárgyak viselkedésének törvénye. Másrészt az erkölcsi törvény nem csupán képzelődés, mivel nem tudunk megszabadulni a gondolatától, s a legtöbb dolog, amit mondunk vagy gondolunk az emberekről, értelmetlenné válna, ha mégis megszabadulnánk tőle. Sőt, az erkölcsi törvény nemcsak egyszerűen egy megállapítás arra vonatkozóan, hogyan viselkedjenek az emberek a mi saját érdekünkben; ugyanis a rossznak vagy tisztességtelennek mondott magatartás nem egészen ugyanaz, mint a nem megfelelőnek, kellemetlennek talált magatartás, sőt néha még az ellenkezője is lehet. Így tehát ez a szabály a jó- és rosszról, vagy az emberi természet törvénye, vagy bárminek is nevezzük, valamiképpen valós dolog kell hogy legyen, olyan valami, ami tényleg létezik, és nem mi magunk találtuk ki. S közönséges értelemben mégsem olyan

tény, mint amilyen tény a tulajdonképpeni magatartásunk. Úgy kezd látszani, mintha el kellene ismernünk, hogy nemcsak egy-, de többfajta realitás is van; hogy ebben a különleges esetben van valami az emberi magatartás közönséges tényein felül és túl is, ami azonban mégis határozottan valós – egy valódi törvény, amelyet egyikünk sem alkotott, de amelyről érezzük hogy befolyással van ránk.

4. AMI A TÖRVÉNY MÖGÖTT REJLIK

Összegezzük, amire eddig jutottunk. A kövek, fák és hasonlók esetében az, amit természeti törvénynek nevezünk, csak a kifejezés módja lehet. Amikor azt mondjuk, hogy a természetet bizonyos törvények kormányozzák, ez csak annyit jelent, hogy a természet egy bizonyos módon viselkedik. Az úgynevezett törvények nem valóságosak, nincsenek az általunk észlelt tények fölött és azokon túl. De az ember esetében, mint láttuk, ez már nem áll fenn. Az Emberi Természet vagy a Jó és Rossz törvénye valami olyasmi kell legyen, ami az emberi magatartás valóságos tényei fölött és azokon túl van. Ebben az esetben még valami más is felmerül a valóságos tényeken kívül, egy igazi törvény, amelyet nem mi találtunk ki, s amelynek, tudjuk, engedelmeskednünk kell.

Most azt szeretném fontolóra venni, mit mond ez nekünk a világmindenségről, amelyben élünk. Amióta csak az emberek gondolkodni tudnak, mindig is azon tűnődtek, valójában mi is ez a világmindenség és hogyan jött létre. S nagy vonalakban két nézet alakult ki. Az elsőt materialista nézetnek nevezzük. Akik ezt a nézetet képviselik, úgy vélik, hogy az anyag és tér egyszerűen létezik, mindig is létezett, és senki sem tudja, miért; s hogy ez a bizonyos meghatározott módon viselkedő anyag valamiféle szerencsés véletlen folytán olyan teremtményeket hozott létre, mint mi magunk, akik képesek vagyunk gondolkozni. Óriási véletlen folytán

valami behatás érte a napot, s ennek következtében jöttek létre a bolygók; s megint csak nagy véletlen folytán az egyik ilyen bolygón előfordult az élethez szükséges mindenféle vegyi anyag és a megfelelő hőmérséklet, s így ezen a földön életre kelt az anyag egy része; aztán a véletlenek igen hosszú sorozata következtében az élőlények olyanná alakultak, mint mi vagyunk. – A másik a vallásos nézet. (A megjegyzést lásd e fejezet végén.) Eszerint, ami a világmindenségen túl van, az sokkal inkább hasonló az értelemhez, mint bármi másához, amit ismerünk. Azaz, tudatos, vannak céljai, és egyes dolgokat előnyben részesít a többivel szemben. S ezen az alapon megalkotta a világmindenséget, előttünk részben ismeretlen célból, de mindenesetre részben azért, hogy magához hasonló teremtményeket hozzon létre, mármint addig a mértékig, hogy értelemmel rendelkező lényeket. Kérem, ne gondolják, hogy az egyik ilyen nézet már régóta fennáll, s hogy a másik csak fokozatosan foglalta el a helyét. Ahol csak gondolkozó emberek voltak, mindkét nézet előfordult. S jegyezzük meg a következőt is. A tudomány által, mindennapi értelemben, nem tudjuk megállapítani, melyik nézet a helyes.

A tudomány kísérletekkel dolgozik. Figyeli, hogyan viselkednek a dolgok. Hosszú távon minden tudományos megállapítás, bármilyen bonyolultnak tűnjék is, valójában valami ilyesmit jelent, hogy például „jan. 15-én 2.20-kor a távcsövet az égnek erre és erre a pontjára irányítottam és ezt és ezt láttam”, vagy „beletettem valamennyit ebből az anyagból az edénybe, erre és erre a hőfokra hevítettem, s így és így viselkedett”. Ne gondolják, hogy most a tudomány ellen beszélek: csak azt mondom, ami a tudomány feladata. S minél képzetesebb valaki a maga tudományában, úgy vélem, annál inkább fog egyetérteni velem, hogy ebben áll a tudomány feladata, s ez egyúttal igen hasznos és szükséges tevékenység. De hogy miért jön valami még ehhez egyáltalán, s hogy van-e még valami a tudomány által megfigyelt dol-

gok mögött – valami más –, ez nem tudományos kérdés. Ha van valami a dolgok mögött, akkor az vagy teljesen ismeretlen fog maradni az emberek előtt, vagy pedig különböző módokon ismertté teszi magát. Az a megállapítás, hogy van egy ilyen dolog, és az az állítás, hogy nincs ilyen dolog – egyik sem tudományos. S igazi tudósok nem is állítanak ilyet. Rendszerint csak az újságírók és a népszerű regényírók szednek elő a kézikönyvekből egy-két limlomot az át nem gondolt tudományból, ők lelik kedvüket az ilyesmiben. Végül is ez tényleg csak a józan ész dolga. Tételezzük fel, hogy a tudomány egykor oly tökéletessé válik, hogy ismer minden egyes részletet a világmindenségben. Vajon nem nyilvánvaló, hogy ezek a kérdések: „miért van a mindenség?”, „miért viselkedik úgy, ahogy?”, „van-e valami értelme?”, akkor is ugyanúgy megmaradnak, mint most?

Nos, a helyzet egészen reménytelen lenne, de valami miatt mégsem az. Van egy dolog, egyetlenny, az egész világmindenségben, amiről többet tudunk, mint amit megtudhatnánk külső megfigyeléssel. S ez a valami az ember. Mi nemcsak figyeljük az embert, mi magunk is emberek vagyunk. Ebben az esetben, hogy úgy mondjam, belső információval rendelkezünk: benne vagyunk a tudásban. S ezért tudjuk azt, hogy az emberek olyan erkölcsi törvény alatt érzik magukat, amelyet nem maguk készítettek, amelyet nem tudnak egészen elfelejteni, még ha meg is próbálják, s amelyről tudják, hogy engedelmeskedniük kell neki. Figyeljük csak meg az alábbi megállapítást. Ha valaki kívülről tanulmányozná az embert – mint ahogyan mi tanulmányozzuk az elektromosságot vagy a káposztát –, nem ismerve nyelvünket és így nem lévén képes arra, hogy bármilyen belső tudást szerezzen rólunk, hanem pusztán csak azt figyelné, hogy mit teszünk, annak soha a legkisebb bizonyítéka sem lenne arra, hogy nekünk van ilyen erkölcsi törvényünk. Hogyan is lenne? Hiszen észlelései csak azt mutatnák, amit teszünk, az erkölcsi törvény pedig arra vonatkozik, amit tennünk kel-

lene. Hasonlóképpen, ha volna bármi is az észlelt tények fölött és mögött a kövek vagy az időjárás esetében, akkor mi, kívülről tanulmányozva azt, sohasem remélhetnénk, hogy felfedezzük azt.

A kérdéssel kapcsolatban a következő a helyzet. Meg akarjuk tudni, hogy a világmindenség csak véletlenül az, ami, vagy van mögötte egy hatalom, mely olyanná teszi, amilyen. Minthogy ez a hatalom, ha létezik, nem az észlelt tények egyike, hanem olyan valóság, amely a tényeket előidézi, e hatalom nem fedezhető fel a tények pusztá megfigyelésével. Csak egyetlen olyan eset van, amikor tudhatjuk, van-e valami több benne, nevezetesen saját esetünk. S ebben az egyetlen esetben azt találjuk, hogy van. Vagy fogalmazzuk meg másképpen. Ha volna egy irányító hatalom a világmindenségen kívül, nem tudná úgy megmutatni magát nekünk, mint a világmindenségen belüli jelenségek egyikét, éppoly kevésbé, mint ahogy egy ház építészé sem lehet egy fal, egy lépcső, egy tűzhely a házban. Egyetlen módon számíthatnánk arra, hogy megmutatkozzék, nevezetesen: önnön bensőnkben mint egy olyan befolyás vagy parancs, amely befolyásolni igyekszik bennünket egy bizonyos módon való viselkedésre. És pontosan ezt vesszük észre magunkban. Nem kellene, hogy ez felkeltse gyanúnkat? Az egyetlen olyan esetben, amikor tehát választ várhatunk, kiderül, hogy a válasz: igen; és az összes többi esetben, amikor nem kapunk választ, láthatjuk, hogy miért nem. Tételezzük fel, valaki azt kérdezné tőlem, hogy amikor kék egyenruhában látok az utcán menni egy embert, aki minden háznál kis papírborítékokat hagy, miért gondolom, hogy azok leveleket tartalmaznak? Azt válaszolhatnám: „Mivel valahányszor egy hasonló kis papírborítékot hagy nálam, az levelet tartalmaz.” S ha most azt vetné ez ellen: „De hát ön sosem látta azokat a leveleket, amelyeket az ön véleménye szerint a többiek kézhez kaptak”, akkor azt válaszolnám: „Persze hogy nem, és nem is gondolom, hogy látom

őket, mivel nem nekem vannak címezve. Azokat a borítékokat, melyeket nem szabad kinyitnom, azokkal magyarázom, amelyeket kinyithatok.” Ugyanez a helyzet ezzel a kérdéssel is. Az egyetlen boríték, melyet kinyithatok, az ember. S amikor ezt teszem, főleg amikor ezt a sajátos embert nyitom fel, amely saját magam vagyok, azt tapasztalom, hogy nem létezem önállóan, egy bizonyos törvény alatt állok; hogy valaki vagy valami azt akarja, hogy bizonyos módon cselekedjem. Persze nem képezem, hogy ha egy kő vagy egy fa belsejébe hatolhatnék, akkor ugyanezt találnám, mint ahogy azt sem képezem, hogy a többi ember az utcában ugyanezt a levelet kapja, amit én. Például úgy képezem, azt találnám, hogy a kő engedelmeskedni tartozik a nehézségi erőnek, hogy amíg a levelek feladója csak azt mondja nekem, hogy engedelmeskedjem emberi természetem törvényének, addig a követ kényszeríti, hogy engedelmeskedjék a saját (kő) természeti törvényének. De úgy vélem, mindkét esetben úgy találnám, hogy van a leveleknek egy úgynevezett feladója, egy hatalom, egy igazgató, egy vezető a tények, jelenségek mögött.

Ne gondolják, hogy gyorsabban haladok a kelleténél. Még száz mérföldre sem vagyok a keresztény teológia Istentől. Csak odáig jutottam, hogy van valami, ami irányítja a világmindenséget, s a jó megtételére serkentve törvényként jelenik meg bennem, s miatta támad felelősségérzet bennem, és miatta érzem magam kényelmetlenül, ha rosszat teszek. Úgy vélem, azt kell feltételeznünk, hogy ez a valami sokkal inkább értelem, mint bármi más ismert dolog, mivel végül is az egyetlen más dolog, amit ismerünk, az anyag, és aligha képzelhetjük, hogy egy darabka anyag utasításokat adjon. Természetesen nem szükséges, hogy nagyon hasonlítson az értelemhez, még kevésbé egy személyhez. A következő fejezetben megvizsgáljuk, megfejtethünk-e vele kapcsolatban valamivel többet. Az elmúlt száz évben sok üres

hízelgés hangzott el Istennel kapcsolatban. Nem ezt fogom nyújtani, ne számítsanak erre.

Megjegyzés. – Amikor ez a fejezet rádióadásban ment, rövidség kedvéért csak a materialista és a vallásos felfogást említettem. A teljesség kedvéért azonban meg kell említenem a közbeeső nézetet is, melyet életerő-filozófiának, alkotó evolúciónak vagy eredő evolúciónak neveznek. Legszellemebben Bernard Shaw műveiben jutott kifejezésre, de a legmélyebben Bergsonnál. Akik ezt a nézetet vallják, azt állítják, hogy azokat az apró változásokat, amelyek következtében az élet ezen a bolygón a legalacsonyabb formáktól az emberig eljutott, nem a véletlen, hanem egy bizonyos életerőnek az „igyekezete” vagy „céltudatossága” idézte elő. Amikor ezt halljuk, meg kell kérdeznünk, vajon az életerőn ezek az emberek olyasvalamit értenek, ami értelemmel rendelkezik, vagy sem. Ha igen, akkor „a létbe életet hozó és azt tökéletességre vivő értelem” valójában egy Isten, és nézetük így azonos a vallásossággal. Ha nem, akkor mi értelme van azt mondani, hogy egy értelem nélküli valami „igyekszik”, vagy hogy „céljai” vannak? Ez nézetem szerint végzetes hibája ennek a felfogásnak. Hogy miért oly vonzó sokak számára ez az alkotó evolúció, annak egyik oka az, hogy sokat nyújt az embernek az istenhit érzelmi vigaszából és semmit sem a kevésbé kellemes következményekből. Amikor jól érezzük magunkat, süt a nap, és az ember nem akarja elhinni, hogy az egész világ csak atomok gépies tánca, akkor jó lehet arra gondolni, hogy ez a nagy, misztikus erő keresztülvonul a századokon, s minket a hátán hordoz. Amikor viszont valami meglehetősen rosszat akarunk tenni, akkor ez az életerő, amely csak egy vak erő mindenféle erkölcsi tartalom és értelem nélkül, sosem fog úgy összekülönbözni velünk, mint az az aggasztó Isten, akiről gyermekként tanultunk. Az életerő egyfajta szelíd Isten. Bekapcsolhatjuk, ha úgy akarjuk, de különben nem háborít bennünket.

Csupa vallásos érzelem és semmibe sem kerül. Az életerő lenne a legnagyobb teljesítmény a vágyálmak terén, amit a világ eddig látott?

5. OKUNK VAN A NYUGTALANSÁGRA

Az előző fejezetet azzal a gondolattal fejeztem be, hogy az erkölcsi törvényben valaki vagy valami az anyagi világon túlról férkőzik hozzánk. S úgy érzem, amikor ehhez a pont-hoz értem, egyesek önök közül bosszankodtak. Sőt azt is gondolhatták, hogy becsaptam önöket, gondosan becsomagolva a mondanivalómat, hogy filozófia látszatát keltse az, ami nem több, mint „lelkifröccs”. Úgy érezhették, hogy készek figyelni rám addig, amíg úgy vélik, valami újat mondok; de ha a dologról kiderül, hogy ez is csak vallás, nos, a világ már megpróbálta ezt, és az órát nem lehet visszaállítani. Ha valaki ekként gondolkozna, úgy annak három dolgot szeretnék mondani.

Először, ami az óra visszaállítását illeti. Vajon azt gondolják-e, hogy tréfálok, amikor azt mondom, önök visszaállíthatják az órát, és ha az óra téves, akkor ez gyakran értelmes beavatkozás? De most inkább elkanyarodnék ettől az egész óraötlettől. Valamennyien haladást akarunk. A haladás azonban azt jelenti, hogy közelebb kerülünk ahhoz a helyhez, ahol lenni akarunk. Ha azonban rossz irányba fordulunk, akkor az előrehaladás egyáltalán nem visz bennünket közelebb a célhoz. Ha rossz úton haladunk, akkor az előrehaladás azt jelenti, hogy hátraarcot csinálunk és visszamegyünk a helyes útra; és ebben az esetben az, aki leghamarabb fordul vissza, az a leghaladóbb ember. Mindnyájan tapasztalhattuk ezt, amikor számításokat végeztünk. Ha rosszul kezdtem el egy összeadást, minél hamarabb látom ezt be és kezdem újra, annál gyorsabban boldogulok. Semmi haladó nincs abban, ha makacskodunk és vonakodunk elismerni egy hibát. S úgy vélem, ha a világ jelenlegi állapotát tekintjük,

igazán nyilvánvaló, hogy az emberiség valami nagy hibát követett el. Rossz úton vagyunk. S ha így van, vissza kell mennünk. Ha visszamegyünk, az a leggyorsabb út tovább.

Másodszor, az eddig elmondottakból még nem vált eddig igazán „vallásos lelkifröccs”. Még nem jutottunk el valamiféle tényleges vallás Istenéhez, még kevésbé a kereszténységnek nevezett sajátos vallás Istenéig. Csak az erkölcsi törvény mögötti valakiig vagy valamiig jutottunk. Semmit sem veszünk a Bibliából vagy az egyházaktól, mindössze azt próbáljuk megvizsgálni, meg tudunk-e állapítani valamit erről a valakiről saját erőnkéből. S egészen világossá akarom tenni, hogy amit a saját erőnkéből tudunk megállapítani, az megdöbbenítő. Erről a valakiről két bizonyítékunk van. Az egyik a mindenség, amelyet alkotott. Ha egyedüli kulcsnak tekintenénk, akkor úgy gondolom, arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy egyrészt ez a valaki nagy művész volt (ugyanis a világ nagyon szép), másrészt nagyon könyörtelen és nem barátja az embernek (mivel a mindenség igen veszélyes és riasztó). A másik bizonyíték az erkölcsi törvény, melyet elménkbe ültetett. S ez jobb bizonyíték, mint a másik, mivel ez utóbbi belső információ. Többet tudhatunk meg Istenről az erkölcsi törvényből, mint a mindenségből, éppúgy, mint ahogy többet tudhatunk meg egy emberről, ha beszélgetésére figyelünk, mint ha nézzük például a házat, melyet épített. Nos, ebből a második bizonyítékból arra a következtetésre juthatunk, hogy ez a mindenség mögötti lény rendkívül érdekelt a helyes magatartásban, mint amilyen a tisztességes eljárás, az önzetlenség, a bátorság, a jóhiszeműség, a becsületesség és az igazmondás. Ebben az értelemben egyet kell értenünk a kereszténység és néhány más vallás magyarázatával, hogy Isten „jó”, abban az értelemben, hogy megbocsátó, szelíd és megértő. Ám az erkölcsi törvényben semmi könyörületesség sincs. Kemény, mint az acél. Azt mondja, hogy az egyenes dolgot cselekedjük, s egyáltalán nem látszik törődni azzal, milyen fájdalmas, ve-

szélys vagy nehéz is azt megtenni. Ha Isten olyan, mint az erkölcsi törvény, akkor nem szelíd. Ezen a ponton most még nincs értelme azt állítani, hogy a „jó” Istenen olyan Istent értünk, aki meg tud bocsátani. Túl gyorsan haladnánk. Csak egy személy tud megbocsátani. S még nem jutottunk el ahhoz az Istenhez, aki személy, csak az erkölcsi törvény mögötti hatalomig, ami sokkal inkább értelem, mint bármi más. De még mindig nagyon kevésbé hasonlít egy személyhez. Ha tiszta, személytelen értelem, akkor semmi értelme sincs arra kérni, hogy tegyen engedményeket nekünk, vagy bocsásson meg, mint ahogy annak se volna értelme, ha a szorzótáblát kérnénk, hogy nézze el, amiért hibás az eredmény. Mindenképpen helytelen választ kell kapnunk. És nincs értelme azt mondani, hogy ha van egy ilyen Isten – egy személytelen, abszolút istenség –, akkor nem kedveljük és nem törődünk többé vele. Az a probléma ugyanis, hogy lényünk egy része az ő oldalán van, és valóban egyetért azzal, hogy helyteleníti az emberi kapzsiságot, csalárdságot és kizsákmányolást. Kérhetjük őt, hogy tegyen kivételt a mi esetünkben, hogy ez alkalommal még bocsásson meg; de alapjában véve tudjuk, hogy ha a világ mögötti hatalom igazán és megváltoztathatatlanul megveti az ilyen magatartást, nem lehet jó. Másrészt meg azt is tudjuk, hogy ha létezik egy ilyen abszolút istenség, akkor cselekedeteink nagy részét gyűlölnie kell. Ez az a borzasztó szorító, amiben benne vagyunk. Ha a mindenséget nem vezérli egy abszolút istenség, akkor hosszú távon mindenerőfeszítésünk reménytelen. De ha van, akkor magunkat mindennap ennek az istenségnek ellenségévé tesszük; a legkevésbé sem valószínű, hogy holnap a helyzet jobb lesz, s így esetünk újra reménytelen. Sem nélküle, sem vele nem tudunk megenni. Isten az egyetlen vigasz, és Ő a végső rémkép is; az, amire mindenképpen szükségünk van, és az is, ami elől leginkább akarunk elrejtőzni. Ő az egyetlen lehetséges szövetségeseink, és ellenségeivé tettük magunkat. Egyesek azt mondják, hogy az abszolút jóssággal való talál-

kozás valami szórakoztató lenne. Ezeknek újra kell ezt gondolni. Ők még csak játszanak a vallással. A jóság: vagy nagy biztonság, vagy nagy veszély – függően attól, hogyan reagálunk rá. S mi rosszul reagálunk.

S most a harmadik megjegyzés. Amikor úgy döntöttem, hogy valódi témámhoz ilyen kerülővel érkezzem, nem az volt a célom, hogy megréáljam önöket. Más okom volt rá; mégpedig az, hogy a kereszténységnek egyszerűen nincs addig értelme, amíg önök szembe nem kerülnek azokkal a tényekkel, amelyeket ismertettem. A kereszténység az embereknek megbánást hirdet és megbocsátást ígér. S ezért (amennyire én tudom) nincs semmi mondanivalója azoknak, akik nem tudják, cselekedtek-e bármi megbánnivalót, és nem érzik, hogy szükségük van megbocsátásra. Csak miután felfogtuk, hogy van egy igazi erkölcsi törvény és egy hatalom a törvény mögött, s hogy megszegettük ezt a törvényt és szembeálltunk ezzel a hatalommal, csak mindezek után és egy perccel sem előbb kezd szólni hozzánk a kereszténység. Amikor betegek vagyunk, csak akkor figyelünk az orvosra. Amikor felfogtuk, hogy helyzetünk csaknem reménytelen, csak akkor fogjuk megérteni, miről beszélnek a keresztények. Magyarázatot adnak arra, hogyan is kerültünk a jelenlegi helyzetbe, hogy ti. egyszerre gyűlöljük és szeretjük a jóságot. Megmagyarázzák, hogyan lehetséges, hogy az erkölcsi törvény mögött rejlő személytelen értelem: Isten, aki ugyanakkor mégis személy. Elmondják, hogyan felelt meg valaki helyettünk e törvény követelményeinek, amelyeknek sem önök, sem én nem tudtunk eleget tenni, hogyan lett emberré maga Isten, hogy megmentse az embert az Isten ítéletétől. Régi történet ez, s ha érdekli önöket, bizonyára megkérdeznek olyanokat, akik több hozzáértéssel tudnak róla beszélni, mint én. Én csak azt kérem az emberektől, hogy nézzenek szembe a tényekkel, hogy megértsék azokat a kérdéseket, amelyekről a kereszténység állítja, hogy meg tudja válaszolni. S ezek igen elriasztó tények. Bárcsak tud-

nék valami kellemesebbet mondani. Ám azt kell mondanom, amit igaznak tartok. Természetesen egyetértek azzal, hogy hosszú távon a keresztény vallás kimondhatatlan vigaszt nyújt. De nem kezdődik vigasztalással; azzal a rémülettel kezdődik, amit leírtam, és nincs értelme megpróbálni, hogy eljussunk a vigaszhoz, mielőtt keresztülmentünk volna a rémületen. A vallásnál, éppúgy, mint a háborúban vagy bárhol, a vigasz az a valami, amit nem kaphatunk meg annak révén, hogy keressük. Ha az igazságot keressük, végül találhatunk vigaszt; ha a vigaszt keressük, nem fogjuk megtalálni sem a vigaszt, sem az igazságot, hanem először csak hízeltést és vágyálmokat, s a végén a kétségbeesést. Mindnyájan átmentünk a háború előtt a nemzetközi politikával kapcsolatos vágyálmokon. Itt az ideje, hogy ugyanezt tegyük a vallás terén is.

II. KÖNYV

AMIT A KERESZTÉNYEK HISZNEK

1. VETÉLKEDŐ ISTEN-FOGALMAK

Felkértek, mondjam el önöknek, hogy mit hisznek a keresztények, én pedig azzal kezdem, hogy megmondom azt az egyet, amit a keresztényeknek nem kell hinniük. Ha ön keresztény, akkor nem kell hinnie, hogy egyszerűen minden más vallás teljességgel hibás. Ha ön ateista, akkor azt kell hinnie, hogy a legfontosabb pont az egész világ valamennyi vallásában egyszerűen egyetlen óriási tévedés. Ha ön keresztény, akkor gondolhatja azt, hogy mindezek a vallások, még a legfurcsábbak is, tartalmazznak legalább egy csipetnyi igazságot. Amikor még ateista voltam, megpróbáltam meggyőzni magam, hogy az emberi nem nagy része mindig is tévedett abban a kérdésben, ami a legfontosabb volt számára; amikor keresztény lettem, már liberálisabb nézetet tudtam magamévá tenni. Kereszténynek lenni természetesen nem azt jelenti, hogy azt gondoljuk: ahol a kereszténység különbözik más vallásoktól, ott a kereszténységnek van igaza és a többiek tévednek. Mint a számtanban is, csak egy helyes összeg lehetséges és a többi téves; de némelyik téves eredmény sokkal közelebb áll a helyeshez, mint a többi.

Az emberiség első nagy megosztása szerint van egy többség, amely hisz valamilyen Istenben vagy istenekben, és egy kisebbség, amely nem hisz. Ebből a szempontból a kereszténység a többséggel tart, a régi görögökkel és rómaiakkal, a modern barbárokkal, sztoikusokkal, Platón követőivel, hin-

dukkal, mohamedánokkal stb., szemben a modern nyugat-európai materialistákkal.

Az emberek következő nagy megosztása aszerinti, hogy milyen Istenben hisznek. Két igen különböző elképzelés van erről.

Az egyik nézet szerint Isten túl van a jón és rosszon. Mi, emberek egy dolgot rossznak vagy jónak mondunk. De egyesek véleménye szerint ez csak pusztán emberi szempont. Ezek azt szokták mondani, hogy minél bölcsebb lesz valaki, annál kevésbé kíván majd bármit is jónak vagy rossznak mondani, és annál tisztábban fogja látni, hogy egyféleképpen minden jó, míg másféleképpen minden rossz és hogy semmi sem különböző. Ezek az emberek tehát azt hiszik, hogy sokkal hamarabb, mielőtt eljutnánk valahová az isteni szempont közelébe, a különbség teljesen eltűnik. A rákot rossznak mondjuk – szokták állítani –, mivel megöli az embert; de ugyanígy rossznak mondhatunk egy sikeres sebeszt is, mivel megöli a rákot. Minden a nézőponton múlik.

A másik és ezzel ellentétes nézet szerint az Isten egész határozottan „jó” és „igazságos”; állást foglal, szereti a szeretetet és gyűlöli a gyűlöletet, s azt akarja, hogy egyféleképpen cselekedjünk, és ne másképp. Az első nézetet, mely úgy véli, hogy Isten túl van jón és rosszon, panteizmusnak nevezzük. A nagy porosz filozófus, Hegel képviselte ezt, s amennyire meg tudom érteni őket, a hinduk. A másik nézetten a zsidók, mohamedánok és keresztények vannak.

Ezzel a nagy különbséggel, mely a panteizmus és a keresztény Isten-eszme között fennáll, rendszerint együtt jár még egy másik különbség is. A panteisták rendszerint úgy hiszik, hogy Isten csaknem oly módon tölti el élettél a világmindenséget, mint ahogyan mi a testünket: hogy a világmindenség majdnem Isten, s ha nem léteznék, Isten sem létezne, és minden, amit a világon találunk, része Istennek. A keresztény elgondolás egészen más. Ők úgy vélik, hogy Isten tervezte meg és alkotta a világot, ahogy az ember egy festményt ké-

szít, vagy zenét komponál. A festő nem maga a kép, és nem hal meg, ha a képét szétrombolják. Mondhatjuk, hogy „so-
kat adott bele magából”, de ezzel csak azt gondoljuk, hogy a
kép minden szépsége és érdekessége a festő fejében fogant
meg. Ügyessége nem ugyanúgy van meg a képen, mint a fe-
jében vagy éppen a kezében. Úgy vélem, látják, hogy ez a
panteisták és keresztények közötti különbség hogyan függ
össze a másikkal. Ha nem teszünk igen komolyan különbsé-
get a jó és a rossz között, akkor igen könnyen mondhatjuk
azt is, hogy ezen a világon minden Isten része. Persze ha
úgy gondoljuk, hogy egyes dolgok nagyon rosszak, és Isten
igazán jó, akkor nem beszélhetünk így. Hinnünk kell abban,
hogy Isten különválik a világtól, s hogy néhány dolog a vi-
lágban szemben áll az ő akaratával. Ha egy panteista néz
szembe a rákkal vagy a nyomorral, mondhatja: „Ha ön az
isteni szempontból látná mindezt, biztosan megértené, hogy
ez is Isten.” A keresztény viszont azt válaszolja: „Ne beszélj
átkozott értelmetlenséget.”*

A kereszténység ugyanis harcos vallás. Nézete szerint Is-
ten teremtette a világot, és tér és idő, meleg és hideg, vala-
mennyi szín és íz, az összes állat és növény, mind az Ő elgon-
dolásából, „az Ő fejéből” jött létre, mint ahogy az ember
megír vagy kitalál egy történetet. Ámde azt is gondolja a
kereszténység, hogy az Isten alkotta világban sok minden
fordult rosszra, és Isten ragaszkodik hozzá, mégpedig igen
nyomatékosan, hogy ezeket helyretegyük.

Ez persze egy igen nehéz kérdést vet fel. Ha egy jó Isten
teremtette a világot, miért vált az rosszá? Nos, hosszú ideig,
évekig, egyszerűen nem voltam hajlandó meghallgatni erre
a kérdésre a keresztény választ, mivel mindig azt éreztem,

*Egy hallgató panaszkodott az „átkozott” szó miatt, mivel az nem más,
mintszitkozódás. Én azonban pontosan azt gondolom és azt értem, amit
mondok – az értelmetlenség, mely átkozott: Isten átká alatt áll, és
azokat, akik hiszik ezt, (távol Isten kegyelmétől) örök halálra fogja
kárhoztatni.

„bármit is mondtok, bármilyen okosak is az indokaitok, vajon nem sokkal egyszerűbb és könnyebb azt mondani, hogy a világot intelligenciával nem rendelkező erő hozta létre? S érveléstek nem egyszerűen bonyolult kísérlet-e arra, hogy elkerüljétek a nyilvánvalót?” De ez aztán egy másik nehézséget okozott.

Az Isten létezése elleni bizonyítékom az volt, hogy ez a világ oly kegyetlen és igazságtalan. De honnan volt ez az elképzelésem, hogy valami igazságos és igazságtalan? Az ember csak akkor minősít egy vonalat görbének, ha már van valami elképzelése az egyenesről. Mivel hasonlítom össze ezt a világot, amikor igazságtalannak mondom? Ha az egész hűhó rossz és értelmetlen elejétől végéig, akkor én, akiről fel kell tételezni, hogy a hűhó része vagyok, hogy tudtam ilyen hevesen állást foglalni ellene? Az ember vizesnek érzi magát, ha vízbe esik, mivel az ember nem vízi lény: egy hal sohasem érezné magát nedvesnek, vizesnek. Természetesen feladhattam volna az igazságról való elképzelésemet, mondván, hogy az csak a saját magam elképzelése. De ha ezt tettem volna, akkor az Isten elleni bizonyítékom is össze-roppant volna, mivel azon az állításon alapult, hogy a világ valóban igazságtalan, és nem egyszerűen azon, hogy történetesen nem tetszik a fantáziámnak. Így aztán annak a kísérletnek kellős közepén, hogy megpróbáltam Isten nemlétét bebizonyítani, egyszer csak kényszerítve éreztem magam annak elfogadására, hogy a valóság egy része – nevezetesen az igazságról való elképzelésem – teljességgel értelmetlen. Így azután kiderült, hogy az ateizmus túlságosan egyszerű. Ha az egész mindenség értelmetlen, akkor sohase jöttünk volna rá, hogy nincs értelme; hasonlóképp: ha nem volna fény a világban, és ezért a teremtményeknek nem volna szemük, sohasem tudnánk meg, hogy sötét van. Akkor a „sötét” szónak nem volna értelme.

2. A MEGSZÁLLÁS

Így hát valóban elmondhatjuk, hogy az ateizmus túlságosan egyszerű. De mondhatok még egy másik felfogást is, amely szintén túl egyszerű. Ezt a nézetet felhígított kereszténységnek nevezem. Egyszerűen azt a nézetet képviseli, hogy van egy jó Isten a mennyben és hogy minden teljesen rendben van – s elhagy minden nehezünkre eső és elriasztó doktrínát a bűnről, a pokolról és az ördögről, valamint a megváltásról. Mindkét felfogás gyerekes filozófia.

Semmi értelme, hogy egyszerű vallás után áhítózunk. Végül is a valóságos dolgok nem egyszerűek. Az asztal, amelynél ülök, egyszerűnek látszik: de kérdezzünk csak meg egy tudóst, hogy miből is készült tulajdonképpen. Elmondja majd mindazt, amit az atomjairól tudunk, hogyan verődik vissza róluk a fény és jut a szemünkbe, milyen hatással vannak a sugarak a látóidegre és mi történik az agyunkban – s természetesen úgy találjuk majd, hogy „az asztal látása” egy csomó titok és bonyodalom közepébe visz minket, melynek aligha látjuk a végét. Egyszerűnek látszik, amikor egy gyermek imádkozik. S ha megelégszünk azzal, hogy itt megálljunk, akkor helyes, minden rendben. De ha nem – és a modern világ rendszerint nem éri be ennyivel –, ha folytatni akarjuk és megkérdezni, mi is történik valójában – akkor valami nehézségre kell felkészülni. Ha valamivel többet kérünk, mint egyszerűséget, akkor ostoba dolog azon panaszkodni, hogy az a valamivel több már nem egyszerű.

Azonban igen gyakran alkalmazzák ezt az ostoba eljárást olyanok, akik nem ostobák, de tudatosan vagy tudat alatt le akarják rombolni a kereszténységet. Ezek az emberek egy olyan változatát agyalják ki a kereszténységnek, amely egy hatéves gyermeknek felel meg, és ezt teszik támadásuk célpontjává. Amikor megpróbáljuk elmagyarázni nekik az igazi keresztény doktrínát, ahogyan azt egy tanult felnőtt vallja, akkor panaszkodni kezdenek, hogy összezavarjuk a

fejüket, hogy mindez túlságosan bonyolult, és ha tényleg volna egy Isten, akkor bizonyára egyszerűvé tette volna a „vallást”, mivel az egyszerűség oly szép stb. Résen kell lenni ezekkel az emberekkel szemben, mert pillanatonként változtatják érveiket, és csak elvesztegetik az időnket. Érdemes figyelniük arra az Isten-eszméjükre is, hogy ti. Isten „egyszerűvé teszi a vallást”; mintha a vallást Isten találta volna ki, és nem az Ő hozzánk intézett kijelentése volna bizonyos megváltoztathatatlan tényekről saját természetével kapcsolatban.

A valóság mellett, hogy bonyolult, tapasztalatom szerint még rendszerint különös is. Nem világos, nem nyilvánvaló, nem az, amit várunk. Például, ha felfogtuk, hogy a Föld és a többi bolygó a Nap körül kering, akkor azt várnánk, hogy egymással összhangban legyenek – pl. hogy egyforma távolságra legyenek egymástól, vagy hogy távolságaik szabályosan növekedjenek vagy egyforma nagyok legyenek, vagy pedig hogy egyre nagyobbak vagy kisebbek legyenek, ahogy távolodunk a Naptól. Valójában azonban semmi látható okot nem találunk sem a nagyságukra, sem a távolságaikra; némelyiknek közülük csak egy holdja van, egynek négy, egynek kettő, másoknak egy se, s az egyiknek meg gyűrűje.

A valóság rendszerint olyasvalami, amit előre nem sejtettünk. Ez az egyik oka annak, hogy hiszek a kereszténységben. Olyan vallás ez, amelyet nem lehetett volna kitalálni. Ha csak azt a fajta mindenséget nyújtaná, amit mindig is vártunk, úgy érezném, hogy mi terveltük ki. De a mindenség lényegében egyáltalán nem olyan valami, amit bármelyikünk is kitalálhatott volna. Megvan az a furcsa bonyolultsága, csavarossága, amely éppen a valós dolgok sajátja. Hagyjuk tehát ezeket a gyerekes filozófiákat, ezeket a túl egyszerű válaszokat. A probléma nem egyszerű, s a válasz sem tűnik annak.

Mi hát a probléma? A mindenség – amely sok minden

olyat tartalmaz, ami nyilvánvalóan rossz és értelmetlen, de tartalmaz olyan teremtményeket, mint mi magunk, akik tudjuk, hogy mennyi minden rossz és értelmetlen. Csak két olyan felfogás van, amely minden tényt figyelembe vesz. Az egyik a keresztény nézet: a világ jó, de rosszra lett, s még mindig őrzi annak emlékét, hogy milyennek kellene lennie. A másik nézet a dualizmus. Ez az a hit, amely szerint minden dolog mögött két egyenlő és független hatalom áll, az egyik jó, a másik rossz, s hogy ez a mindenség a csatater, ahol vég nélküli harcukat vívják. Nekem személyesen az a véleményem, hogy a kereszténység mellett a dualizmus a legméltóbb és legértelmesebb hit. Van azonban egy csapda benne.

A két hatalmat, szellemet vagy istent – az egyik jó és a másik rossz – egymástól teljesen függetlennek tételezzük fel. Mindkettő öröktől fogva létezik. Egyik sem alkotta a másikat, és egyiknek sincs több joga arra, hogy magát Istennek nevezze, mint a másiknak. Feltehetően mindegyik jónak gondolja magát és a másikat rossznak. Egyikük kedveli a gyűlöletet és a kegyetlenséget, másikuk a szeretetet és a könyörületességet, s mindegyik a saját nézetét védelmezi. Nos, mit gondolunk akkor, amikor az egyiket a jó hatalmának és a másikat a rossz hatalmának nevezzük? Vagy azt mondjuk csak, hogy az egyiket jobban kedveljük a másiknál – mint ahogy valaki inkább szereti a sört, mint az almabort –, vagy pedig azt mondjuk, hogy akármit is gondol ez a két hatalom, és bármelyiket szeretjük is pillanatnyilag mi, emberek, az egyik mégis valójában rossz, és téved abban, hogy magát jónak tekinti. Ha már most csak odáig megyünk el, hogy történetesen előnyben részesítjük az elsőt, akkor fel kell adnunk azt, hogy jóról és rosszról beszélünk egyáltalán. Ugyanis a jó azt jelenti, hogy azt kell előnyben részesítenünk, tekintet nélkül arra, hogy egy adott pillanatban éppen melyiket kedveljük. Ha a „jónak lenni” egyszerűen csak annyit jelentene, hogy csatlakozunk ahhoz az oldalhoz, amelyet éppen elkép-

zeltünk, minden valós ok nélkül, akkor a jó nem érdemelné meg, hogy jónak nevezzük. Így hát azt kell gondolnunk, hogy a két hatalom egyikének igaza van, és a másik téved, az egyik jó és a másik rossz. Ám abban a pillanatban, amikor ezt mondjuk, a két hatalmon kívül valami harmadikat is bevezetünk a mindenségbe: a jónak valami törvényét, mércéjét vagy szabályát, amelynek az egyik hatalom megfelel, a másik nem. De mivel a két hatalmat ezzel a mértékkel ítéljük meg, azért ez a mérték, vagy aki azt megalkotta, mindkettő mögött és fölött van, és Ő lesz az igazi Isten. Amikor jónak és rossznak nevezzük őket, ezen tulajdonképpen azt értjük, hogy az egyik helyes viszonyban van a valóságos, végleges Istennel, a másik pedig rossz viszonyban.

Ugyanezt bebizonyíthatjuk másképpen is. Ha a dualizmusnak igaza van, akkor a rossz hatalomnak olyan lénynek kell lennie, aki a rosszat saját magáért kedveli. Valójában azonban nem rendelkezünk olyan tapasztalattal, hogy bárki is azért szeretné a rosszat, mivel az rossz. Ami ehhez legközelebb áll, az a kegyetlenségnél fordul elő. A valós életben azonban az emberek egy vagy két ok miatt kegyetlenek, vagy azért, mert szadisták, azaz mert szexuális téren perverzek, és a kegyetlenség érzéki örömet okoz nekik, vagy pedig annak a kedvéért, amit meg akarnak szerezni maguknak belőle – pénzt, hatalmat vagy biztonságot. De ami az örömet, pénzt, hatalmat és biztonságot illeti, ezek mind jó dolgok. A rossz abban áll, hogy helytelen módon törekszünk rájuk vagy túlhajszoljuk őket. Természetesen úgy vélem, hogy akik ezt teszik, kétségbeejtően gonoszak. Szerintem a gonoszság, ha alaposan megvizsgáljuk, rendszerint valami jónak helytelen módon való hajszolása. Jók tudunk lenni pusztán magáért a jóságért, de nem tudunk rosszak lenni kizárólag a rossz kedvéért. Végre tudunk hajtani egy jó cselekedetet akkor is, amikor nem érezzük magunkat jónak, s amikor az nem jár örömmel, egyszerűen azért, mert a jóság helyes; de soha senki nem követett el kegyetlenséget egyszerűen

azért, mert a kegyetlenség helytelen, hanem csak azért, mert a kegyetlenség élvezetes vagy hasznos volt neki. Más szavakkal: a gonoszságnak még rossznak lenni sem sikerül oly módon, ahogy a jóság jó. Úgy is mondhatnám, hogy a jóság maga-maga, a gonoszság pedig csak megrontott jóság. S először valami jó kellett hogy legyen, mielőtt megromlott volna. A szadizmust szexuális ferdeségnek neveztük; de előbb fogalmat kell tudni alkotnunk a normális nemiségről ahhoz, hogy beszélhessünk az elferdüléséről; s azért látjuk, miben áll az elferdülés, mivel azt meg tudjuk magyarázni a normális magatartásból, de nem tudjuk megérteni a normálisat a perverzéből. Ebből az következik, hogy a rossz hatalom, amely állítólag egyenlő szinten áll a jó hatalommal, és éppúgy szereti a rosszat, mint a jó hatalom a jót, pusztán rémkép csupán. Hogy valaki rossz legyen, ahhoz jó dolgokat kell akarnia s azután rossz úton hajszolnia ezeket: jó impulzusokkal kell hogy rendelkezék, hogy aztán képes legyen megrontani őket. De ha ő maga rossz, akkor nem tud szert tenni olyan jó dolgokra, amelyeket megkívánna, sem olyan jó impulzusokra, amelyeket megromtana. Mind a kettőt a jó hatalomtól kell kapnia. Ha pedig így van, akkor nem független. Része a jó hatalom világának: vagy a jó hatalom hozta létre, vagy egy másik hatalom, mely mindkettő fölött áll.

Fejezzük ki még egyszerűbben. Ahhoz, hogy valaki rossz legyen, léteznie kell, értelemmel és akarattal kell rendelkeznie. Azonban a lét, értelem és akarat önmagukban jó dolgok. Ezért a jó hatalomtól kellett kapnia őket: s még ahhoz is, hogy rossz legyen, ellenfelétől kellett kölcsönöznie vagy lopnia. S ugye, most már kezdjük érteni, miért mondta mindig is a kereszténység, hogy az ördög bukott angyal? A történet nem holmi gyermekmese, hanem tényleges felismerése annak a ténynek, hogy a rossz élősködő, nem eredeti. Azokat az erőket, amelyek képessé teszik a rosszat arra, hogy folytassa munkáját, a jóság adta neki. Mindazok a dol-

gok, amelyek képessé teszik a rossz embert arra, hogy valóban rossz legyen, önmagukban véve jó dolgok – határozottság, okosság, jó megjelenés –, maga a lét. Szigorú értelemben véve ezért nem válik be a dualizmus.

Őszintén elismerem azonban, hogy az igazi kereszténység (megkülönböztetve a felhígított kereszténységtől) sokkal közelebb jár a dualizmushoz, mint azt sokan gondolnák. Amikor először olvastam végig komolyan az Újszövetséget, az volt az egyik meglepő dolog számomra, hogy oly sokszor beszélt a világban működő sötét hatalomról – egy hatalmas rossz szellemről, akiről azt tartják, hogy ő van a halál, betegség és bűn mögött. A nézetek közti különbség az, hogy a kereszténység szerint ezt a sötét hatalmat Isten teremtette és akkor még jó volt, de később rossz útra tért. A kereszténység egyetért a dualizmussal abban, hogy a mindenség harcban áll. De azt nem gondolja, hogy ez a háború független erők küzdelme. Azt tartja, hogy tulajdonképpen polgárháború, lázadás; és ahol mi élünk, oly része a mindenségnek, amelyet a lázadó szállt meg.

Ellenség által megszállt terület – ez a világ. A kereszténység pedig annak története, hogyan szállt le ide a jogos király, mondhatnánk álöltözetben, és hívott fel bennünket egy nagyarányú szabotázsakcióban való részvételre. Amikor templomba megyünk, valójában barátaink titkos rádióadását hallgatjuk: ezért is törekszik annyira az ellenség arra, hogy megakadályozzon bennünket ebben. S ezt oly módon teszi, hogy önhittségünkre, lustaságunkra és szellemi sznobságunkra játszik. Tudom, most valaki azt fogja kérdezni tőlem: „Mondja csak, valóban azt képzelem, hogy a napnak ebben az órájában visszahozza régi barátunkat, az ördögöt, patával, szarvval és miegyebekkel?” Nos, hogy a napszaknak mi köze ehhez, azt nem tudom. S nem ragaszkodom a patához, szarvhoz. De különben a válaszom: „Igen, azt képzelem.” Nem állítom, hogy bármit is tudnék személyes megjelenéséről. S ha valaki jobban meg akarná ismerni,

annak azt mondanám: „Ne aggódjék. Ha tényleg találkozni akar vele, fog is. De hogy tetszeni fog-e ez a találkozás, az már más kérdés.”

8. A MEGDÖBBENTŐ LEHETŐSÉG

A keresztények azután azt is hiszik, hogy egy gonosz hatalom tette meg magát egyelőre a világ fejedelmének. Természetesen, ez problémákat vet fel. Összhangban van-e a dolgok ezen állapota Isten akaratával vagy sem? Ha igen, azt fogják mondani, hogy ez egy furcsa Isten; ha pedig nem, akkor hogyan történhet bármi is egy abszolút hatalommal rendelkező lény akaratával szemben?

De aki volt már hatalmi pozícióban, az tudja, hogyan tud valami egyféleképpen összhangban lenni akaratunkkal és ellentétben valami másféle módon. Egész természetes, ha egy anya így szól a gyermekeihez: „Nem fogom mindig én rendbe tenni esténként a tanulószobákat. Meg kell tanulnotok, hogy ti magatok csináljatok rendet.” Aztán egyik este felmegy és ott találja a mackót, a tintát s a francia nyelvtankönyvet szanaszét. Ez akarata ellen van. Jobban szeretné, ha a gyerekek rendesek lennének. Másrészt viszont az is az ő akarata, hogy a gyerekeknek módjában álljon rendetlennek lenni. Ugyanez fordul elő bármelyik ezredben, szakszervezetben vagy iskolában is. Valamit önkéntes jellegűvé teszünk, s aztán az érintettek fele nem teszi meg. Ez nem az, amit akartunk, de akaratunk tette lehetővé.

Valószínűleg ugyanez a helyzet a világgal is. Az Isten olyan lényeket alkotott, akiknek szabad akarata van. Ez olyan teremtményeket jelent, akik mehetnek jó vagy rossz irányban is. Néhányan azt állítják, el tudnak képzelni olyan teremtményt, aki szabad, de nincs lehetősége arra, hogy rossz útra térjen; én nem tudok ilyet elképzelni. Ha valaki szabadon lehet jó, az is szabadságában áll, hogy rossz legyen. S a szabad akarat az, ami a rosszat lehetővé teszi. De hát akkor

miért adott Isten nekik szabad akaratot? Azért, mert a szabad akarat, bár a rosszat lehetővé teszi, egyúttal az egyedüli dolog, mely lehetővé tesz bármilyen szeretetet, jóságot és örömet, aminek egyáltalán értéke van. Egy automata világ, gépszerűen cselekvő teremtményekkel, aligha volna érdemes a teremtésre. Az a boldogság, amelyet Isten magasabb teremtményeinek szán, abban áll, hogy szabadon és önszántukból egyesüljünk Vele és egymással a szeretet és az öröm olyan elragadtatásában, amelyhez viszonyítva még a legmámorosabb földi szerelem is csak unalmas szentimentalizmus.

– S ehhez kell a szabad akarat.

Isten nyilvánvalóan tudta, mi fog történni, ha ezek a teremtmények helytelenül használják szabadságukat; bizonyára úgy vélte, hogy megéri a kockázatot. Talán hajlamot érzünk arra, hogy más véleményen legyünk. De felmerül egy nehézség, ha nem értünk egyet Istennel. Ő az a forrás, ahonnan egész gondolkodási képességünk származik: nem lehet igazunk úgy, hogy Ő tévedjen, éppoly kevésbé, mint ahogy a folyó sem emelkedhet magasabbra a forrásánál. Amikor Vele szemben foglalunk állást, akkor azzal a hatalommal vitatkozunk, amely képessé tett bennünket arra, hogy egyáltalán okoskodjunk: olyan ez, mintha levágnánk az ágot, amelyen ülünk. Ha Isten úgy gondolja, hogy ez a háború a mindenségben megéri a szabad akaratért fizetett árat – más szóval azt, hogy valódi világot alkot olyan teremtményekkel, akik tehetnek igazán jót, vagy rosszat, s ahol történhet valami igazán fontos is, valamilyen játékvilág helyett, amely csak akkor mozog, ha Ő mozgatja a zsinórjait –, akkor el kell fogadnunk, hogy valóban megéri.

Ha megértettük a szabad akarat lényegét, azt is látni fogjuk, milyen ostoba dolog azt kérdezni, amit egyszer valaki tőlem kérdezett: „Miért alkotott Isten teremtményeket olyan hitvány anyagból, hogy rossz útra tértek?” Minél jobb anyagból van egy teremtmény, annál okosabb, erősebb és szabababb, de annál jobb is lesz, ha jó irányban halad, viszont

annál rosszabb, ha rossz útra tér. Egy tehén nem tud se igazán jó, se igazán rossz lenni; egy kutya már lehet jobb vagy rosszabb; egy gyermek még jobb vagy még rosszabb; egy felnőtt ember még inkább; egy lángész még annál is inkább; egy emberfölötti szellem a legjobb vagy a legrosszabb lehet valamennyi közül.

Hogyan tért rossz útra a sötét hatalom? Itt kétségtelenül valami olyan kérdést teszünk fel, amire mi, emberi lények, nem adhatunk biztos választ. Saját hasonló tapasztalatunk alapján azonban adhatunk egy elfogadható (és hagyományos) magyarázatot. Abban a pillanatban, hogy saját énnel rendelkezünk, felmerül a lehetősége annak, hogy magunkat helyezzük előre, hogy magunk akarjunk a központ, magunk akarjunk Isten lenni. Ez volt a Sátán bűne: és erre a bűnre tanította meg az emberi nemet. Egyesek azt gondolják, hogy az ember bukásának valami köze van a szexhez, de ez tévedés. (A Genézis könyvének története inkább arra utal, hogy szexuális természetünk bizonyos romlása követte a bűnbeesést, ám annak eredménye volt, nem pedig oka.) Amit a Sátán távoli őseink fejébe ültetett, az a gondolat volt, hogy olyanok lehetnek, mint az Isteni, – hogy támaszkodhatnak saját magukra, mintha saját maguk teremtmői lennének, – hogy saját maguk urai legyenek, – hogy találjanak ki maguknak valamiféle boldogságot, Istenen kívül, távol Istentől. S ebből a reménytelen kísérletből jött mindaz, amit emberi történetnek hívunk – pénz, szegénység, becsvágy, háború, prostitúció, osztályok, birodalmak, szolgaság –, hosszú és borzalmas története az embernek, aki megpróbálja, hogy valami más boldogítót találjon Isten helyett.

S az ok, hogy ez miért nem sikerülhet sohasem, a következő. Isten teremtett bennünket, éppúgy, mint ahogyan az ember feltalál egy gépet. A gépkocsit úgy készítik, hogy benzinnel menjen, és semmi mással nem fog menni. Mármost Isten úgy tervezte meg az emberi gépezetet, hogy saját maga, Isten, legyen a hajtóanyag. Ő tehát az üzemanyag, amelyet

szellemünknek – terve szerint – el kell égetnie. Ő az eledel, amelyből szellemünknek táplálkoznia kell. Nincs más helyette. Ezért helytelen arra kérni Istent, hogy a magunk módján tegyen boldoggá bennünket, anélkül, hogy törődnénk a vallással. Isten nem tud magától távol boldogságot és békét adni, mivel az ott nincs. Nem is létezik ilyesmi.

Ez a történelem kulcsa. Hallatlan energiával civilizációk épülnek fel, kitűnő intézményeket terveznek, de valami mindig rosszra fordul. Valami végzetes hiba mindig a kegyetlen, az önző embereket juttatja vezetéshez és minden visszacsúszik a nyomorúságba és romlásba. A gépezet felmondja a szolgálatot. Úgy látszik, hogy jól indul, megy is egy darabig, de aztán leáll. Rossz üzemanyaggal próbálják hajtani. Ezt tette velünk, emberekkel a Sátán.

És mit tett Isten? Először is hagyott ránk lelkiismeretet, érzéket a jóra és a rosszra: s a történelem egész folyamán mindig voltak emberek, akik megpróbálták (egyesek nagyon keményen), hogy engedelmeskedjenek ennek. Soha, senkinek sem sikerült teljesen. Azután küldött az emberiségnek valami olyat, amit „jó álmoknak” nevezek: azokra a különös történetekre gondolok, amelyek elszórtan megtalálhatók minden pogány vallásban egy istenről, aki meghal és új életre kel, és aki halálával valahogyan új életet ad az embereknek. Harmadszor kiválasztott egy bizonyos népet és évszázadokat töltött azzal, hogy a fejükbe verje, miféle Isten is Ő – hogy csak egy van belőle és hogy törődik a helyes magatartással. A zsidó volt ez a nép, és az Ószövetség beszámol erről a beszülykolási folyamatról.

Azután következett az igazi megdöbbenés. Ezek között a zsidók között egyszer csak feltűnik egy ember, aki úgy kezd beszélni, mintha Isten volna. Azt állítja, hogy megbocsátja a bűnöket. Azt mondja, hogy mindig is létezett. Azt ígéri, hogy az idők végezetével eljön megítélni a világot. – Nos, tisztázzuk csak ezt. A panteisták között, például a hinduknál, bárki mondhatja azt, hogy része Istennek, vagy egy Vele: semmi

különöset nem állítana ezzel. De ez az ember, mivel zsidó volt, nem gondolhatott egy ilyen Istenre. Isten, az ő nyelvükön, valami világon kívül Létezőt jelentett, aki azt megalkotta és végtelenül különbözik minden mástól. S ha ezt felfogtuk, akkor látjuk csak igazán, hogy amit ez az ember mondott, az a legmegdöbbentőbb kijelentés, amely ember száját valaha is elhagyta.

Ennek az állításnak egy részét hajlamosak vagyunk észrevétlenül elsuhanni hagyni magunk mellett, mivel olyan gyakran hallottuk már, hogy nem is fogjuk fel értelmét. Arra az állításra gondolok, amely a bűnök, minden bűn, megbocsátására vonatkozik. Hacsak a beszélő nem maga Isten, ez igazán annyira abszurd, hogy szinte már komikus. Azt értjük, hogyan bocsátja meg valaki az ellene elkövetett sérelmet. Ön a lábamra lépett, én megbocsátok, ön ellopja a pénzem, én megbocsátok. De mit kezdjünk azzal az emberrel, akit magát nem raboltak ki és akire nem léptek rá, s aki mégis kijelenti, hogy ő megbocsát, amiért a másik ember lábára léptünk és elloptuk a másik ember pénzét? Ostoba csacsiság – ez a legenyhébb kifejezés, amit magatartására mondhatunk. És Jézus mégis ezt tette. Azt mondta az embereknek, hogy bűneik megbocsátattak, és soha nem kérdezte meg a többi embert, akiknek kétségtelenül ártottak emezek bűnei. Habozás nélkül úgy viselkedett, mint a leginkább érintett fél, mint az a személy, akit legjobban megbántottak valamennyi sérelemmel. Ennek csak akkor van értelme, ha Ő valóban Isten, akinek törvényeit megsértették, és az Ő szeretete szenvedett sérelmet minden bűnnel. Mindenki másnak szájából, aki nem Isten, e szavak oly fokú ostobaságot és önhittséget jelentenek az én szememben, amit a történelem egyetlen alakja sem tudott mind ez ideig felülmúlni. Mégis (és ez igazán különös és jelentős), még ellenségei sem szerzik azt a benyomást, hogy ostobaságról vagy önhittségről volna szó, amikor az evangéliumokat olvassák. Még kevésbé vannak így az elfogulatlan olvasók. Krisztus azt mondja, hogy Ő „alázatos és sze-

líd”, és mi hiszünk neki; s nem vesszük észre, hogy ha csupán ember volna, épp az alázatosságot és szelídséget vennénk észre legkevésbé egynémely mondásában.

Itt próbálom meg elejét venni annak, hogy bárki is azt az igazán ostoba dolgot állítsa, amit sok ember mond Róla: „Kész vagyok elfogadni Jézust mint az erkölcs nagy oktatóját, de nem fogadom el állítását, hogy Isten.” Ez az, amit nem szabad mondanunk. Az olyan valaki, aki csak ember volt, és olyanokat mondott, mint Jézus, nem lenne nagy, erkölcsi tanítómester. Az vagy eszelős volna – egy szinten azzal, aki magát buggyantott tojásnak tartja –, vagy pedig maga a pokol ördöge. Választanunk kell. Vagy Isten Fia volt ez az ember és ma is az, vagy őrült, s valami annál is rosszabb. Elzárhatjuk, mint egy bolondot, leköphetjük, megölhetjük, mint egy démont; vagy lába elé borulhatunk, és Urunknak, Istenünknek nevezhetjük. De ne hozakodjunk elő semmi olyan leereszkedő zagyvasággal, hogy nagy erkölcstanító volt. Ezt a lehetőséget nem hagyta nyitva számunkra. Nem volt szándékában.

4. A TÖKÉLETES VEZEKLŐ

Ezek után egy ijesztő alternatívával állunk szemben. Ez az ember, akiről beszélünk, vagy pontosan az volt (és ma is az), aminek mondta magát, vagy pedig egy eszelős, s még annál is rosszabb. Számomra nyilvánvaló, hogy sem eszelős, sem démon nem volt: következésképpen bármilyen különösnek, ijesztőnek vagy valószínűtlennek tűnik is, el kell fogadnom azt a nézetet, hogy Isten volt és jelenleg is az. Isten szállt le erre az ellenség megszállta világra, emberi alakban.

S mi volt mindezzel a célja? Miért jött el? Természetesen azért, hogy tanítson; de mihelyt bepillantunk az Újszövetségbe vagy bármelyik más keresztény írásba, azt vesszük észre, hogy folyton valami másról beszélnek – haláláról és feltámadásáról. A keresztények nyilvánvalóan úgy vélik, hogy

ebben rejlik a történet lényege. Úgy vélik, elsősorban azért jött a földre, hogy szenvedjen és megöljék.

Mielőtt keresztény lettem volna, az volt a benyomásom, hogy amit a keresztényeknek elsősorban hinniük kell, az egy különös elmélet ennek a halálnak értelmét illetően. Eszerint az elmélet szerint Isten meg akarta büntetni az embereket, amiért elhagyták és a nagy lázadóhoz csatlakoztak, de Krisztus önként vállalta helyettük a büntetést, és így Isten megbocsátott. Nos ma már elismerem, hogy még ez az elmélet sem tűnik számomra oly erkölcstelennek és együgyűnek, mint valaha; de nem erre akarok rámutatni. Amire később rájött, az volt, hogy sem ez az elmélet, sem bármelyik más: nem kereszténység. A keresztény hit központja az, hogy Krisztus halála valamiképpen kiengesztelt bennünket Istennel és új indulási lehetőséget adott számunkra. Más lapra tartoznak azok az elméletek, melyek arról beszélnek, hogy ezt hogyan hajtotta végre. Jó néhány elmélet forog közkézen arról, hogyan is viszi végbe; de minden keresztény egyetért abban, hogy igenis, véghezviszi. Elmondom önöknek, én hogyan képzelem. Minden értelmes ember tudja, hogy ha fáradt és éhes, akkor az étel jót fog tenni. De a táplálkozás modern elmélete a vitaminokról és a fehérjékről valami más dolog. Az emberek akkor is megették az ebédjüket és jobban érezték magukat utána, amikor még semmit sem hallottak a vitaminok elméletéről: és ha egyszer felhagynak ezzel az elmélettel, akkor is ugyanúgy elfogyasztják majd ebédjüket. – A Krisztus halálára vonatkozó elméletek nem azonosak a kereszténységgel: ezek csak hatására vonatkozó magyarázatok. A keresztények rendszerint nem értenek egyet abban, hogy mennyire fontosak ezek az elméletek. Saját egyházam – az anglikán egyház – egyikről sem állítja, hogy az a helyes. A római egyház kissé továbbmegy. De úgy vélem, mind egyet értenek abban, hogy a dolog lényege messze fontosabb, mint bármilyen magyarázat, amivel a teológusok előálltak. Szerintem valószínűleg elismerik, hogy soha, semmilyen ma-

gyarázat sem fog megfelelni a valóságnak. De amint e könyv bevezetőjében mondtam, én csak laikus vagyok, és ennél a pontnál mély vízbe kerülünk. Csak azt tudom elmondani, hogy én hogyan látom a dolgot, de nem állok jól érte.

Nézetem szerint az elméletek nem saját maguk képezik azt, amit el akarnak velünk fogadtatni. Önök közül biztosan sokan olvasták Jeanst vagy Eddingtont. Amikor ők meg akarják magyarázni az atomot vagy valami hasonlót, akkor olyan leírást adnak, amiből az ember alkothat magának egy gondolati képet. De egyúttal figyelmeztetnek is bennünket arra, hogy ez a kép nem az, amit a tudósok tulajdonképpen hisznek. Amit a tudósok hisznek, az egy matematikai képlet. A kép csak arra szolgál, hogy segítsen megérteni a képletet. A képek nem igazak olyan értelemben, mint ahogy a képlet igaz; nem a valóságot nyújtják, hanem csak valami többé-kevésbé hasonlót hozzá. Csak segítségnek szánták, de ha nem segítenek, akkor el is dobhatjuk őket. Magát a lényeget nem lehet képileg ábrázolni, csak matematikailag kifejezni. Mi is ugyanebben a helyzetben vagyunk. Hisszük, hogy Krisztus halála az a pont a történelemben, amikor valami abszolút elképzelhetetlen kívülről sugárzik át a mi világunkba. S ha nem tudjuk képszerűen ábrázolni még azokat az atomokat sem, amelyek pedig saját világunkat építik, persze ezt sem leszünk képesek ábrában leírni. Valóban, ha úgy éreznénk, hogy teljesen meg tudjuk érteni, maga e tény mutatná, hogy nem az, aminek vallja magát – a megfoghatatlan, a magától létező, a természetén túli, amely villámcsapásként hasított a világba. Azt kérdezheti valaki, mi haszon származik ebből nekünk, ha egyszer nem értjük. Ám erre könnyű válaszolni. Az ember anélkül is elfogyaszthatja ebédjét, hogy pontosan értené, miként táplálja őt az étel. Az ember anélkül is elfogadhatja, amit Krisztus tett, hogy tudná, hogyan fejti ki hatását; s valóban, az ember biztosan nem is tudja, hogyan hat, amíg el nem fogadta.

Azt mondják nekünk, Krisztus értünk halt meg, halála el-

mosta bűneinket, és azzal, hogy meghalt, magát a halált tette lehetetlenné. Ez a képlet. Ez a kereszténység. Ez az, amit hinnünk kell. Minden elmélet, amit arról állítunk fel, hogy Krisztus halála hogyan hajtja mindezt végre, nézetem szerint teljesen másodrendű: ezek csak tervezetek vagy sematikus rajzok, melyeket el kell hagynunk, ha nincsenek segítségünkre, de még ha segítenek is, akkor sem szabad összekeverni őket magával a lényeggel. Mindazonáltal érdemes megvizsgálni néhány ilyen elméletet.

Legtöbben azt ismerik, amit korábban említettem, nevezetesen, hogy Isten azért bocsátott meg nekünk, mert Krisztus önként vállalta helyettünk a büntetést. Nos, első pillanatra nagyon ostoba elmélet. Ha Isten kész volt megbocsátani nekünk, akkor miért nem bocsátott meg? És mi értelme lehetett annak, hogy inkább egy ártatlan személyt büntessen meg? Amennyire én látom, egyáltalán semmi, ha a büntetésre bírósi értelemben gondolunk. Másrészt viszont, ha adósságra gondolunk, nem kevés értelme van annak, hogy valaki, akinek van valami vagyona, fizessen ahelyett, akinek nincs. Vagy ha a „bírság (büntetés!) megfizetését” nem büntetés értelemben vesszük, hanem általánosabb értelemben, mint pl. „vállalni a következményeket”, vagy „kifizetni a számlát”, akkor természetesen általános tapasztalat, hogy ha valaki csávéba került, akkor a kiszabadításával járó nehézség rendszerint egyik jó barátjára hárul.

Nos, miféle kutyaszorítóba került maga az ember? Megpróbált saját maga boldogulni, mintha a saját maga ura volna. Más szóval, a bukott ember nemcsak tökéletlen teremtmény, akinek meg kell javulnia, hanem lázadó, akinek le kell tennie a fegyvert. A fegyverletétel, a megadás, a bocsátnatkérés, megértése annak, hogy rossz úton jártunk, és készen állni arra, hogy újrakezdjük az életet az alapokról, ez az egyetlen kivezető út a „kutyaszorítóból”. Ez a megadási folyamat – ez a mozgás teljes sebességgel hátra – az, amit a keresztények megbánásnak neveznek. Nos, a megbánás egy-

általán nem kellemes dolog. Sokkal nehezebb valami, mint megalázkodni. Azt jelenti, hogy elfelejtjük mindazt az ön-hittséget és makacsságot, amibe évezredek alatt begyakoroltuk magunkat. Azt jelenti, hogy megöljük saját magunk egy részét, hogy egyfajta halált vállalunk. A bánathoz tulajdonképpen jó emberre van szükség. S itt van a probléma lényege: csak egy rossz embernek van szüksége megbánásra, viszont csak egy jó ember tud tökéletesen megbánni valamit. Minél rosszabbak vagyunk, annál jobban van rá szükségünk, és annál kevésbé tudjuk megtenni. Egyetlen személy tudná megtenni, az, aki tökéletes, s épp neki nem volna rá szüksége.

Ne felejtsük el, ez a megbánás, ez az önkéntes alávetés a megalázkodásnak és egyfajta halálnak, nem olyan valami, amit Isten megkövetel tőlünk, mielőtt visszavenne bennünket, nem olyasmi, amit elenged nekünk, ha úgy tetszik Neki: mindez csupán leírása annak, hogy milyen a hozzá való visszatérés. Ha arra kérnénk Istent, hogy enélkül vegyen vissza minket, akkor valójában csak azt kérnénk Tőle, hogy engedjen vissza bennünket anélkül, hogy visszamennénk. Ez nem történhet meg. Helyes, akkor hát végig kell csinálnunk. De ugyanaz a rossz, ami miatt szükségünk van a visszatérésre, tesz bennünket ugyanakkor képtelenné arra, hogy megtegyük. Meg tudjuk tenni, ha Isten segít? Igen, de mire gondolunk akkor, amikor Isten segítségéről beszélünk? Azt gondoljuk, hogy Isten mintegy ad Magából egy keveset belénk. Kölcsönöz nekünk valamennyit saját gondolkodóképességéből, s ezért van az, hogy gondolkozunk, belénk ülteti szeretetét egy kis részét, és ezért van az, hogy szeretjük egymást. Amikor egy gyereket írni tanítunk, fogjuk a kezét, amíg a betűket formálja: azaz azért formálja a betűket, mert mi formáljuk őket. Mi azért szeretünk és gondolkozunk, mert Isten szeret és gondolkozik, és tartja közben a kezünket. Ha nem buktunk volna el, akkor mindez könnyű volna. De sajnos, most Isten segítségére van szükségünk valami olyan megtételéhez, amelyet Isten a maga természetéből eredően soha-

sem tesz – nevezetesen, hogy megadjuk magunkat, hogy szenvedjünk, hogy engedelmeskedjünk, hogy meghaljunk. Isten természetében semmi sem felel meg ennek a folyamatnak. Az az út, amelyhez most leginkább Isten vezetésére van szükségünk, az az út, amelyen Isten, természetéből fakadóan sohasem járt. Isten csak azt tudja megosztani, amije van: ezzel pedig nem rendelkezik, nincs benne az Ő természetében:

Ám ha, tételezzük fel, hogy Isten emberré válik, hogy a mi emberi természetünk, amely tud szenvedni és meghalni, egy személyben olvad össze Isten természetével, akkor ez a személy tud rajtunk segíteni. Ő alá tudja vetni az akarátát, tud szenvedni és meghalni, mivel ember; és tökéletesen tudja ezt megtenni, mivel Isten. Önök és én csak akkor tudunk keresztülmenni ezen a folyamaton, ha Isten megteszi azt bennünk; Isten azonban csak akkor tudja megtenni, ha emberré lesz. Törekvéseink, hogy így haljunk meg, csak akkor lesznek sikeresek, ha mi, emberek részt veszünk Isten halálában, éppúgy, mint ahogy gondolkozásunk is csak azért lehet eredményes, mert az Ő intelligenciájának egy cseppje. Azonban nem lehetünk részesei Isten halálának, ha Isten nem hal meg, Ő viszont csak akkor halhat meg, ha emberré lesz. Ebben az értelemben fizeti Ő meg a mi adósságunkat és szenvedni el értünk azt, amit Neki Magának egyáltalán nem kellene elszenvednie.

Hallottam, egyesek arról panaszkodnak, hogy ha Jézus Isten is volt és ember is, akkor szenvedése és halála vesztett szemükben az értékéből, „mivel olyan könnyű lehetett számára”. Mások (nagyon helyesen) csak szemrehányást tudnak tenni ennek az ellenvetésnek hálátlanságáért: Engem leginkább az az értetlenség lep meg, amit ez a megjegyzés elárul. Egy szempontból persze igaza van azoknak, akik így vélekednek. Sőt még alá is értékelték állításukat. A tökéletes engedelmesség, a tökéletes szenvedés, a tökéletes halál nemcsak azért volt könnyebb Jézusnak, mert Isten volt, hanem csakis azért volt lehetséges, mert Isten volt. De azért ez biz-

tosan nagyon furcsa ok volna arra, hogy ne fogadjuk el mind-ezeket. A tanító meg tudja formálni a betűket a gyerek számára, mivel ő felnőtt és tud írni. Ez természetesen megkönnyíti a tanító dolgát, s mivel ez a művelet könnyebb a számára, azért tud segíteni a gyerekeknek. Ha a gyerek visszautasítaná őt azzal, hogy „az olyan könnyű a felnőtteknek” és arra várna, hogy egy másik gyerektől tanuljon meg írni, aki pedig maga sem tud (és nincs „tisztességtelen” előnye), akkor nem valami gyorsan boldogulna. Ha fuldoklom egy sebes folyóban, az egyik lábával még a parton álló ember segíteni tud nekem és megmentheti az életemet. Vissza kellene kiáltanom neki (elakadó lélegzettel): „Nem, ez nem tisztességes! Önnek előnye van! Az egyik lába a parton van!?” Ez az előny – hívjuk tisztességtelennek, ha úgy tetszik – az egyetlen oka annak, hogy egyáltalán hasznomra tud lenni. Vajon kinél keresnénk segítséget, ha nem annál, aki erősebb nálunk?

Ez a saját nézetem arról, amit a keresztények megváltásnak neveznek. De ne feledkezzünk meg róla, hogy ez is csak egy kép a többihez. Ne keverjük össze magával a lényeggel, és ha nincs segítségünkre, vessük el!

5. A GYAKORLATI KÖVETKEZTETÉS

Krisztus tökéletes engedelmességet és megalázkodást vállalt: tökéletest azért, mert Isten volt, engedelmességet és megalázkodást azért, mert ember volt. A keresztény hit mármost azt tartja, hogy ha valamiképpen osztozunk Krisztus alázatában és szenvedésében, akkor osztozni fogunk a halál fölötti diadalában is, új életre találunk halálunk után, és abban tökéletes és tökéletesen boldog lényekké válunk. Ez sokkal többet jelent annál a törekvésünknél, hogy megpróbáljuk követni az Ő tanítását. Az emberek gyakran felteszik a kérdést, mikor következik be az új lépés az evolúcióban, a lépés az emberen túl lévő valami irányában. A keresztény nézet szerint azonban ez már megtörtént. Krisztus személyében egy

újfajta ember jelent meg; s azt az új életet, ami benne kezdődött, belénk kell ültetni.

Hogyan történjék ez? Nos, emlékezzünk vissza, hogyan szereztük régi, „közönséges” életünket. Másoktól kaptuk azt, apánktól-anyánktól és valamennyi ősünktől, beleegyezésünk nélkül – méghozzá egy igen különös folyamatban, amely élvezettel, kinnal és veszéllyel jár. Olyan folyamatban, amit soha nem találtunk volna ki. Sokan évekig törjük a fejünket gyermekkorunkban, hogy kitaláljuk, és számos gyerek nem hiszi el, amikor először megmondják neki. Nem hiszem, hogy hibáztatnám őket ezért, mert a dolog tényleg különös. Nos, az az Isten, aki ezt a folyamatot elrendezte, ugyanaz az Isten, aki elrendezi, hogyan terjedjen el az új, a krisztusi élet. Fel kell készülnünk arra, hogy ez is különös lesz. Isten nem kérdezett meg bennünket, amikor kitalálta a szexet, és akkor sem, amikor a másikat találta ki. Három valami van, ami a krisztusi életet terjeszti el bennünk: a keresztség, a hit és az a misztikus cselekedet, amelyet a különféle keresztények különböző nevekkal jelölnek meg, mint pl. szentáldozás, mise, úrvacsora. – Legalábbis az említett három az általános módszer. Nem állítom, hogy nincsenek különleges esetek, amikor e módszerek nélkül terjed a krisztusi élet. Nincs időm arra, hogy különleges eseteket vizsgáljak, és nem is ismerek eleget. Ha egypár perc alatt akarjuk elmondani valakinek, hogyan juthat Edinburghba, biztosan a vonatokat fogjuk csak említeni. Pedig mehetne hajóval vagy repülővel is, de ezt aligha fogjuk említeni. – S arról sem mondok semmit, hogy melyik a leglényegesebb e három tényező közül. Metodista barátom azt szeretné, ha többet mondanék a hitről, és viszonylag kevesebbet a másik kettőről. Ám ezzel most nem foglalkozom. Mindenki, aki azt vallja, hogy keresztény doktrínát tanít, tulajdonképpen mind a három igénybevételét fogja nekünk javasolni, és jelen célunkra ez elég is.

Én magam nem tudom belátni, miért ezek a tényezők az újfajta élet közvetítői. De ugyanakkor, ha valaki véletlenül

nem tudná, sohasem láttam semmilyen kapcsolatot egy bizonyos fizikai élvezet és egy új emberi lény e világon való megjelenése között. A valóságot úgy kell vennünk, ahogy szembetalálkozunk vele: nem sok értelme volna arról fecsegni, hogy milyen kellene hogy legyen, vagy hogy milyet vártunk volna. S jóllehet nem látom be, miért van így, meg tudom mondani, miért hiszem, hogy így van. Azt már elmagyaráztam, miért kell hinnem, hogy Jézus Isten volt és az ma is. Márpedig világos és történelmi tény, Jézus azt tanította követőinek, hogy ily módon lehet az új életben részesülni. Más szavakkal, az Ő szavahihetősége alapján hiszem ezt. Ne ijedjünk meg ettől a szótól. Szavahihetőség alapján elhinni dolgokat csak annyit jelent, hogy ezeket azért hisszük, mert valaki olyan mondta ezeket nekünk, akit megbízhatónak tartunk. Mindannak, amit hiszünk, kilencvenkilenc százalékát szavahihetőség alapján hisszük el. Hiszem, hogy van egy bizonyos hely, amit New Yorknak hívnak. Én magam még nem láttam. Elvont okoskodással nem tudom bebizonyítani, hogy kell egy ilyen helynek lennie. Azért hiszem mégis, mert megbízható emberek mondták. A közönséges ember elhiszi a naprendszert, az atomokat, az evolúciót és a vérkeringést – szavahihetőség alapján, mivel a tudósok ezt mondják. Egyikünk sem látta a normann hódítást vagy az Armada vereségét. Senki sem tudja ezeket pusztán logikával bebizonyítani úgy, mint ahogy a matematikában bizonyítunk bizonyos tételeket. Egyszerűen azért hisszük el ezeket mégis, mert akik látták az eseményeket, leírták, és írásban hagyták ránk őket, tulajdonképpen szavahihetően. Az olyan valakinek, aki más dolgokban éppen úgy szembeszegül a szavahihetőséggel, mint egyesek a vallás terén teszik, bele kell törődnie abba, hogy egész életében semmit sem fog tudni.

Ne gondolják, hogy a keresztséget, a hitet és a szentáldozást úgy akarom beállítani, mintha ezek elegendők volnának ahelyett, hogy magunk is erőfeszítéseket tennénk Krisztus követésére. Természetes életünk szüleinktől származik; de ez

nem jelenti azt, hogy fenn is marad, ha nem törődünk vele. Elveszthetjük vigyázatlanságból, el is dobhatjuk magunktól öngyilkossággal. Táplálnunk kell és gondoznunk kell; de ne felejtjük, nem mi alkottuk, mi csak fenntartjuk azt az életet, amelyet más valakitől kaptunk. Hasonlóképpen: a keresztény is elvesztheti a beleültetett krisztusi életet, és erőfeszítéseket kell tennie annak fenntartására. De még a legjobb keresztény, aki valaha is élt, sem tesz semmit önnön erejéből, csupán táplálja és védelmezi azt az életet, amelyet saját erejéből sohasem lett volna képes megszerezni. S ennek gyakorlati következményei vannak. Mindaddig, amíg természetes élet van a testünkben, ez az élet sok mindent fog tenni testünk helyrehozatala érdekében. Ha megvágjuk, egy bizonyos mértékig begyógyul, míg a holttest nem teszi ezt. Az eleven test nem olyasmi, ami sohasem sérül meg, hanem olyasmi, ami bizonyos mértékig ki tudja javítani önmagát. Ugyanígy, a keresztény ember nem olyan, aki sohasem lesz rossz, hanem aki képes a megbánásra, képes összeszedni magát és újrakezdeni az életet minden egyes botlás után, mivel krisztusi élet van benne, amely mindig meggyógyítja, és képessé teszi őt arra, hogy (bizonyos fokig) megismételje azt a fajta önkéntes halált, amit Krisztus Maga halt.

Ezért van a keresztény más helyzetben, mint a többi ember, aki megpróbál jó lenni. Azt remélik: azzal, hogy jók, tetszeni fognak Istennek, ha van; ha pedig úgy gondolják, hogy nincs, akkor legalább azt remélik, hogy elnyerik a jó emberek helyeslését. A keresztény azonban úgy véli, hogy minden jó, amit tesz, a benne lévő krisztusi életből származik. Nem azt gondolja, hogy Isten szeretni fog minket, mert jók vagyunk, hanem hogy Isten jókká tesz bennünket, mert szeret minket; éppúgy, mint ahogy az üvegház teteje nem azért vonzza a napfényt, mert fényes, hanem azért lesz fényes, mert a nap rásüt.

Azt is hadd mondjam meg egészen világosan, hogy amikor a keresztények azt mondják, krisztusi élet van bennük, akkor

nem egyszerűen valami szellemi vagy erkölcsi dologra gondolnak. Amikor azt mondják, hogy „Krisztusban” vannak, vagy Krisztus „bennük”, az nem egyszerűen annak kifejezőmódja, hogy Krisztusra gondolnak és Őt utánozzák. Úgy vélik, hogy Krisztus valóban rajtuk keresztül működik; hogy a keresztények egésze az a fizikai szervezet, amelyen keresztül Krisztus cselekszik, hogy mi vagyunk az Ő ujjai és izmai, testének sejtjei. S ez talán megmagyaráz egy és mást. Megmagyarázza például, hogy ez az új élet miért nem terjed pusztán szellemi cselekedetek révén, mint a hit, hanem testi cselekedetekkel is, mint a keresztség és a szentáldozás. Nem pusztán valamely gondolat terjedése ez; inkább olyan, mint az evolúció – biológiai, szuperbiológiai tény! Nincs értelme, hogy megpróbáljunk szellemibbek lenni Istennél. Isten sohasem tervezte az embert pusztán szellemi lénynek. Ezért használnál olyan dolgokat, mint a kenyér és a bor, ahhoz, hogy új életet öntsön belénk. Ezt durvának és anyagiasnak gondolhatnánk. De nem úgy az Isten: Ő találta ki az evést. És kedveli az anyagot. Hiszen Ő találta ki.

S van itt még valami, ami egykor elgondolkoztatott. Nem borzasztóan igazságtalan, hogy ez az új élet csak azokra korlátozódjék, akik már hallottak Krisztusról és képesek hinni Benne? Azonban az az igazság, hogy Isten nem mondotta meg nekünk, mi a rendelkezése a többiekkel. Azt tudjuk, hogy az embert csak Krisztus mentheti meg; azt azonban nem tudjuk, vajon csak azok menthetők-e meg Általa, akik ismerik Őt. Ámde miközben a kívülálló emberek miatt aggodunk, a legésszerűtlenebb, amit tehetünk, az lenne, ha magunk is kívül maradnánk. A keresztények Krisztus testét képezik, azt a szervezetet, amelyen keresztül Ő működik. Minden gyarapodás ebben a testben arra képesíti Őt, hogy többet tegyen. Ha segíteni akarunk a kívülállóknak, akkor saját kis sejtünket hozzá kell csatolni Krisztus testéhez, hiszen egyedül Ő tud nekik segíteni. Ha levágjuk egy ember ujját, az igen furcsa módja volna annak, hogy több munkára ösz-

tönözzük. Van még egy másik ellenvetés is. Miért érkezik Isten erre az ellenség által megszállt világra titokban, és miért kezdeményez valamiféle titkos társaságot, hogy az ördögöt aláaknázza? Miért nem támadja meg nyíltan? Vajon azért, mert nem elég erős? Nos, a keresztények úgy hiszik, hogy erővel fog eljönni, de nem tudjuk, mikor. Azt azonban kitalálhatjuk, miért késlekedik. Lehetőséget akar nekünk adni arra, hogy önként álljunk az Ő oldalára. Nem feltételezem, hogy Önök vagy én nagyra tartottunk volna egy olyan franciát, aki addig várt, míg a szövetségesek bevonultak Németországba, és akkor jelentette volna ki, hogy a mi oldalunkon áll. Isten el fogja foglalni ezt a világot. De kíváncsi vagyok, vajon azok, akik Istentől azt várják, hogy nyíltan és közvetlenül avatkozzék bele a világba, felfogják-e teljesen, milyen is lesz, ha megteszi. Ha ez bekövetkezik, az a világ végét jelenti. Amikor a szerző megjelenik a színen, a játéknak vége. Nos hát, rendben, Isten el fogja foglalni a világot; de mi értelmé lesz akkor azt mondani, hogy az Ő oldalán vagyunk, amikor az egész mindenség „eloszlik, mint a buborék”, és lesújt valami, amire még álmunkban sem gondoltunk: egyeseknek oly szép, és oly borzalmas másoknak, hogy senkinek sem lesz választása? Akkor Isten nem visel álöltözetet; megjelenése oly lenyűgöző lesz, hogy ellenállhatatlan szeretet vagy ellenállhatatlan borzalom keletkezik mindenkiben. Akkor túl késő lesz állást foglalni. Nincs értelme azt mondani, hogy le akarunk feküdni, akkor, amikor már lehetetlen felállni. Nem a választásnak ideje lesz az: hanem az az idő, amikor felfedezzük, hogy a valóságban melyik oldalt választottuk, akár rájövünk előbb, akár nem. Most, ma, ebben a pillanatban van lehetőségünk arra, hogy a helyes oldalt válasszuk. Isten azért késlekedik, hogy megadja nekünk ezt a lehetőséget. De ez nem fog örökké tartani. Vagy el kell fogadnunk, vagy ott kell hagynunk.

III.

A KERESZTÉNY MAGATARTÁS

1. AZ ERKÖLCSI FELFOGÁS HÁROM ÖSSZETEVŐJE

Van egy történet egy iskolás gyerekről, akit megkérdeztek, mit gondol, milyen az Isten. Azt felelte, hogy amennyire ő el tudja képzelni, „Isten olyanféle személy, aki mindig körbeszimatol, hogy lássa, ha valaki jól érzi magát, és aztán megpróbálja azt megszüntetni.” Attól tartok, ilyen gondolatot ébreszt az „Erkölc” szó sok embernek a fejében: valamit, ami beavatkozik, valamit, ami véget vet annak, hogy éljük világunkat. A valóságban az erkölcsi szabályok: irányelvek az emberi gépezet működéséhez. Minden erkölcsi szabály arra szolgál, hogy ennek a gépezetnek a működésében megakadályozza az üzemzavart, a feszültséget, a sűrűlődni. Ezért tűnik úgy első pillantásra, mintha e szabályok kereszteznék természetes hajlamainkat. Amikor egy berendezés használatára oktatnak bennünket, az oktató mindig ezt mondja: „Nem, ne úgy csinálja”, mivel persze úgy tűnik, hogy minden rendben van és ez a természetes módja a gép kezelésének, pedig hát a valóságban más a helyzet.

Egyesek szívesebben beszélnek erkölcsi „ideálokról”, mint erkölcsi szabályokról, szívesebben erkölcsi „idealizmusról”, mint erkölcsi tekintélyről. Az persze teljesen igaz, hogy az erkölcsi tökéletesség „ideál”, abban az értelemben, hogy nem tudjuk elérni. Ebből a szempontból nekünk, embereknek mindenféle tökéletesség csak ideál; soha nem sikerülhet, hogy tökéletes gépkocsivezetők vagy tökéletes teniszjátékosok legyünk, vagy hogy egy tökéletesen egyenes vonalat

húzzunk. De még egy másik értelemben is nagyon félrevezető lehet, ha az erkölcsi tökéletességet ideálnak mondjuk. Amikor valaki azt mondja, hogy egy bizonyos nő, ház, hajó vagy kert az „ő ideálja”, akkor nem azt gondolja (hacsak nem bolond), hogy mindenki másnak is ugyanaz kell hogy legyen az ideálja. Az ilyen dolgokban megvan a lehetőségünk arra, hogy különböző ízlésünk és ezért különböző ideálunk legyen. Azonban igen veszélyes, hogy ha olyan valakit, aki keményen igyekszik megtartani az erkölcsi törvényt, „az emelkedett ideálok emberének” jellemeznénk, mivel ez arra készítetne bennünket, hogy azt képzeljük, az erkölcsi tökéletesség az illető privát ízlése, s mi többiek nem vagyunk hivatva azt megosztani. Ez katasztrofális hiba lenne. A tökéletes magatartás talán éppoly elérhetetlen, mint vezetésnél a tökéletes sebességváltás; de azért szükséges ideál, amely az emberi gépezet igazi természetéből eredően minden emberre vonatkozik, éppúgy, mint ahogy a tökéletes sebességváltás is ideál minden gépkocsivezető számára a gépkocsik valódi természetéből adódóan. És még veszélyesebb volna azt gondolni magunkról, hogy a „magas ideálok” embere vagyunk, azért, mert megpróbálunk egyáltalán nem hazudni (ahelyett, hogy csak néha hazudnánk), vagy soha nem elkövetni házasságtörést (ahelyett, hogy csak ritkán követnének el), vagy sohasem durváskodni (ahelyett, hogy csak mértékkel lennénk durvák). Ez beképzeltté tehetne bennünket és azt gondolhatnánk, hogy különleges emberek vagyunk, hogy megérdemeljük a gratulációt „idealizmusunkért”. Tulajdonképpen ugyanígy elvárhatnánk a gratulációt azért is, hogy amikor összeadást végzünk, megpróbáljuk azt helyesen végrehajtani. A tökéletes aritmetika természetesen „ideál”; biztosan fogunk hibákat elkövetni az egyes számításokban. De semmi különös nincs abban, ha megpróbálunk egészen pontosak lenni minden számítás minden lépésében. Ostoba dolog volna, ha nem próbálnánk meg; hiszen minden hiba csak problémát okoz később. Ugyanígy minden erkölcsi kudarc is gondot fog

okozni, valószínűleg másoknak is, de magunknak biztosan. Amikor szabályokról és tekintélyről beszélünk „ideálok” és „idealizmus” helyett, akkor segítünk magunknak, hogy emlékezetünkbe idézzük ezeket a tényeket.

Most menjünk egy lépéssel tovább. Két módja van annak, hogy az emberi gépezet elromoljék. Az egyik az, amikor az egyének elsodródnak egymástól, vagy amikor összeütköznek és kárt okoznak egymásnak, csalással, bántalmazással. A másik eset az, amikor az egyénen belül történik valami helytelen, amikor különböző összetevői (képességei, vágyai stb.) más-más irányba hatnak, vagy amikor ezek összekeverednek egymással. Legjobban akkor kaphatunk képet erről, ha alakzatban hajózó flottának képzeljük magunkat. A tengeri út csak akkor lesz sikeres, ha először is a hajók nem ütköznek össze, nem kerülnek egymás útjába, s másodszor, ha mindegyik hajó alkalmas a tengeri hajózásra és hajtóműveik rendben vannak. E két feltétel közül valójában egyik sem lehet meg a másik nélkül. Ha a hajók folyton összeütköznek, akkor nem maradnak sokáig biztonságosak. Másrészt, ha elromlanak kormányműveik, akkor nem fogják tudni elkerülni az összeütközéseket. Vagy képzeljük az emberiséget egy zeneművet játszó zenekarnak. Eredményességéhez két tényező szükséges. Mindegyik zenész egyéni hangszerének a többivel összhangban kell lenni, és mindegyiknek a megfelelő pillanatban kell belépni úgy, hogy együtt hangozzanak a többivel. Van azonban valami, amit még nem vettünk figyelembe.

Nem tettük fel azt a kérdést, hogy hová is igyekszik a flotta, vagy hogy milyen darabot próbál előadni a zenekar. A hangszerek lehetnek ugyan jól összehangolva és mind a megfelelő pillanatban léphetnek be, az előadás azonban mégsem lesz sikeres, ha arra szerződötték őket, hogy tánczenét szolgáltatssanak, de nem játszanak mást, mint gyászindulókat. S ugyanígy, bármilyen jól hajózik is a flotta, utazása kudarc

lesz, ha New York-i rendeltetés helyett valójában Calcuttába érkezik.

Úgy tűnik tehát, hogy az erkölcs három kérdéssel foglalkozik. Először az egyének közötti tisztességes magatartással és összhanggal. Másodszor az egyes egyénen belüli tényezők elrendezésével és összhangba hozatalával. Harmadszor az emberi élet egészének általános céljával: mi végre van az ember a világon, más szóval: milyen irányt kell venni az egész flottának, vagy milyen darabot akar játszatni a zenekar karmestere. Bizonyára észrevették már, hogy a modern ember majdnem mindig csak az elsőre gondol és elfelejti a másik kettőt. Amikor az újságban egyesek úgy nyilatkoznak, hogy a keresztény erkölcsi követelmények megtartására törekszünk, akkor rendszerint csak arra gondolnak, hogy törekszünk a nemzetek, osztályok és egyének közötti jóindulatra és becsületességre; vagyis csak az első tényezőre gondolnak. Amikor az ember arról beszél, hogy mit akar tenni, és ezt mondja: „Ez nem lehet rossz, mivel senkinek sem árt”, akkor is csak az első veszi figyelembe. Úgy véli, ha nem ütközik bele a legközelebbi másik hajóba, nem számít, milyen az ő hajója belülről. S egész természetes, hogy amikor az erkölcsről kezdünk gondolkozni, akkor elsőnek a társadalmi kapcsolatokkal kezdjük. Először is azért, mert a rossz erkölcs következményei ezen a téren egészen nyilvánvalóak és mindennap találkozunk velük: háború, szegénység, korrupció, hazugság, selejtes munka stb. Továbbá azért is, mert amíg csak az első tényezőhöz ragaszkodunk, addig nagyon kevés a véleményeltérés az erkölccsel kapcsolatban. Csaknem mindenki, minden időben egyetértett azzal (elméletben), hogy az embereknek becsületesnek, jóindulatúnak és segítőkésznek kell lenniük egymáshoz. S bár természetes, hogy ezzel kezdjük, de ha erkölcsi gondolkozásunk itt megáll, akkor akár ne is gondolkodtunk volna semmiről sem. Ha nem térünk rá a második tényezőre – az egyénen belüli rendcsinálásra –, akkor csak becsapjuk önmagunkat.

Mi értelme volna, ha azt parancsolnánk a hajóknak, kormányozzanak úgy, hogy elkerüljék az összeütközést, ha a valóságban olyan öreg, rozzant bárkák, hogy még csak kormányozni sem lehet őket? Mi értelme volna papíron megfogalmazni a társadalmi magatartás szabályait, ha nagyon jól tudjuk, hogy irigységünk, gyávaságunk, rossz modorunk és önhittségünk tulajdonképpen megakadályoz bennünket abban, hogy megtartsuk őket? Egy pillanatig sem gondolom, hogy nem kell igen komolyan megfontolnunk társadalmi és gazdasági rendszerünk megjavítását. Viszont azt határozottan állítom, hogy ennek a megfontolásnak az eredménye csak pusztá értelmetlenség lesz, hacsak nem fogjuk fel, hogy kizárólag az egyéni bátorság és önzetlenség tarthat igazán működésben bármilyen rendszert. Általában elég könnyű eltávolítani azt a korrupciót és erőszakoskodást, ami a jelenlegi rendszerben végbemegy: de amíg az emberek ravaszak és erőszakosak, addig mindig fognak új módszereket találni, hogyan folytassák a régi játékot az új rendszerben is. Törvényes úton, a jog erejével nem tudjuk az embereket megjavítani: s jó emberek nélkül nincs jó társadalom. Ezért kell továbblépnünk és gondolnunk a második tényezőre is: az egyéni erkölcsre.

Azt gondolom azonban, hogy itt sem állhatunk meg. Most ahhoz a ponthoz érkeztünk, ahol a mindenségre vonatkozó különféle elképzelések különböző magatartásra vezetnek. S első pillantásra igen ésszerűnek látszana, hogy megálljunk, mielőtt még ide érkeznének és tovább foglalkoznánk az erkölcsnek azokkal a részeivel, amelyekben minden értelmes ember egyetért. De tehetjük-e ezt? Emlékezzünk csak rá, hogy a vallás egy sor olyan megállapítást tartalmaz bizonyos tényekről, amelyek vagy igazak, vagy hamisak. Ha igazak, akkor ebből egy sor következtetés fog származni az emberi flotta helyes hajózáásával kapcsolatban; ha viszont hamisak, akkor egy másik sor következtetés. Például térjünk vissza ahhoz az emberhez, aki azt mondja, egy dolog csak akkor rossz,

ha ártalmára van más embereknek. Ő világosan látja, hogy nem szabad kárt okoznia a hajóraj többi hajójának, de meggyőződéssel vallja azt is, hogy amit a saját hajójával tesz, az kizárólag az ő dolga. De vajon nem egészen más a helyzet akkor, ha a hajó a saját tulajdona, mint ha nem az övé? Vajon nem egészen más-e a helyzet, ha magam vagyok az ura, vagy mondjuk háziura a saját testemnek-lelkemnek, mint ha csak bérlője vagyok, aki felelős az igazi háziúrnak? Ha valaki más alkotott engem, a saját céljaira, akkor egy sereg olyan kötelességem lesz, amely nem lenne, ha egyszerűen a magam ura lennék.

A kereszténység azt is állítja továbbá, hogy minden ember örökké fog élni, s ez vagy igaz, vagy tévedés. Nos, sok olyan dolog van, amivel nem volna érdemes törődni, ha mondjuk csak hetven évig élünk, de amikkel nagyon komolyan kellene törődnünk, ha örökké fogunk élni. Rossz természetünk vagy féltékenységünk talán fokozatosan erősödik, de csak oly mértékben, hogy ez hetven év alatt nem lesz igazán észrevehető. De egymillió év alatt abszolút pokollá válhat! Ha a kereszténységnek igaza van, akkor tulajdonképpen a pokol az igazán pontos szakmai kifejezés arra, hogy milyenné válhat az ember. S a halhatatlanság egy másik különbséget is hoz, amely, hogy el ne felejtsem, kapcsolatban van a totális kormányzás és a demokrácia közötti különbséggel. Ha az emberek csak hetven évet élnek, akkor az állam, vagy egy nemzet, vagy egy civilizáció – amely ezer évig is eltarthat – sokkal fontosabb, mint az egyén. De ha a kereszténység igazat mond, akkor az egyén nemcsak hogy fontosabb, de összehasonlíthatatlanul fontosabb ezeknél, mivel az egyén örökké fennmarad, míg egy állam vagy egy civilizáció élete ahhoz viszonyítva csak egy pillanat.

Ha tehát az erkölcsről akarunk elmélkedni, akkor úgy látszik, gondolnunk kell mind a három tényezőre, mind a három részre: az ember és ember közötti kapcsolatokra, az egyes emberen belüli állapotra, és az ember és az őt létrehozó

hatalom közötti kapcsolatra. Az elsőben mindnyájan együtt tudunk működni. A nézeteltérések a másodiknál kezdődnek és a harmadiknál válnak komollyá. A harmadik területén merülnek fel a legfőbb különbségek a keresztény és a nem keresztény erkölcs között. A könyv hátralévő részében a keresztény álláspontot fogom összefoglalni, úgy tekintve az egészet, hogy a kereszténységnek van igaza.

2. A FŐ ERÉNYEK

Az előző fejezetet úgy fogalmaztam meg, hogy az egy rövid rádióbeszélgetés legyen. Ha az ember csak tíz percig beszélhet, akkor csaknem mindent fel kell áldozni a rövidség kedvéért. Az egyik legfőbb oka annak, amiért az erkölcsöt három részre osztottam (a konvojban haladó hajók képével), az volt, hogy ez látszott a legrövidebb módszernek a téma felölelésére. Itt most azt a módszert szeretném ismertetni, ahogyan a témát a régi írók osztották fel. Előadásomat ez nagyon elnyújtotta volna, de azért igen jónak tartom.

E hosszabb osztályozás szerint hét „erény” van. Ebből négyet fő erénynek nevezünk, a maradék hármat pedig teológiai erénynek. A fő erényeket minden civilizált ember felismeri, a teológiaiakat rendszerint csak a keresztények. A teológiai erényekkel később fogok foglalkozni, most a négy fő erényről akarok beszélni. (Az angol „cardinal” – fő – szónak semmi köze sincs a római egyház „kardinálisaihoz”. Egy latin szóból származik, és jelentése: az ajtó sarokvasa. Azért nevezték ezeket az erényeket „kardinális” vagy „fő” erényeknek, mert hogy úgy mondjuk, ezek „sarkalatos” erények.) Ezek: a bölcsesség, a mértékletesség, az igazságosság és az állhatatosság.

A bölcsesség gyakorlati józan ész-t jelent, amellyel az illető veszi magának a fáradságot, hogy elgondolja, mit is fog tenni, és mi lesz annak valószínű eredménye. Manapság az emberek aligha gondolnak úgy a bölcsességre, mint az egyik

„erényre”. Sőt, mivel Krisztus azt mondotta, hogy csak akkor mehetünk be az Ő országába, ha olyanok vagyunk, mint a gyermekek, sok keresztény úgy képzei, hogy ha valaki jó, nem számít, hogy együgyű. De hát ez félreértés. Először is a legtöbb gyermek nem kis „bölcsséget” tanúsít, amikor valami olyat csinál, ami igazán érdekli, s azt igazán okosan gondolja el. Másodszor, amint Szt. Pál mondja, Krisztus sohasem gondolt arra, hogy gyermekek maradjunk értelmileg, intelligenciában, sőt éppen ellenkezőleg. Nemcsak azt mondta nekünk, hogy „ártalmatlanok legyünk, mint a galambok”, hanem azt is, „bölcsek legyünk, mint a kígyók”. Krisztus gyermeki szívet, de felnőtt észet kíván tőlünk. Azt akarja, hogy egyszerűek, céltudatosak, szeretetre méltók és tanulékonyak legyünk, mint a jó gyermekek; de azt is akarja, hogy értelmünk minden szikrája készenlétben és elsőrendű harckészültségben legyen. Az a tény, hogy pénzt adunk jótékony célra, még nem jelenti azt, hogy nem kell megpróbálnunk megállapítani, hogy a jótékonyosság vajon szélhámosság-e vagy sem. Az a tény, hogy Magáról Istenről gondolkozunk (például imádság közben), még nem jelenti azt, hogy megelégedhetünk ugyanazokkal a gyermeteg elképzelésekkel, amelyekkel ötéves korunkban rendelkezünk.

Az is igaz viszont, hogy Isten nem fog bennünket kevésbé szeretni vagy kevesebbre tartani, ha történetesen csak másodrendű aggyal születünk. Van hely Nála kevés értelemmel rendelkező emberek számára is, de azt akarja, hogy mindenki használja a meglévő eszét. Az igazi mottó nem az, hogy „Légy jó, kedves kislány és hagyd, aki okos tud lenni”, hanem az, hogy „Légy jó, kedves kislány, s ne felejtsd, ez azt jelenti, hogy olyan okos légy, amilyen csak tudsz.” Isten nem „kedveli” jobban a szellemi munkakerülőket, mint bármilyen egyéb lógóst. Ha ön arra gondol, hogy keresztény lesz, akkor figyelmeztetnem kell, valami olyanba vág bele, ami igénybe veszi az ön teljes lényét, eszét és mindenét. De szerencsére fordított tekintetben is ez a helyzet. Mindenki, aki becsülete-

sen igyekszik keresztény lenni, hamarosan úgy találja, hogy értelme élesebb lett. Az egyik oka annak, hogy nem szükséges különösebb tanulás ahhoz, hogy valaki keresztény legyen, az, hogy a kereszténység egyúttal képzés is. Ezért tudott egy olyan képzetlen hívő, mint Bunyan, olyan könyvet írni, ami csodálatba ejtette az egész világot.

A mértékletesség, sajnos, azon szavak egyike, amelynek megváltozott az értelme. Az angol „temperance” szó ma rendszerint alkoholtól való tartózkodást jelent. Ám azokban az időkben, amikor a második fő erényt így nevezték, még semmi ilyesmit nem jelentett. A mértékletesség nem vonatkozott külön csak az ivásra, hanem valamennyi élvezetre; és nem tartózkodást jelentett, hanem azt, hogy e téren csak a helyes mértékig megyünk, és nem tovább. Tévedés azt gondolni, hogy a keresztények mind antialkoholisták; a mohamedán vallás az antialkoholista, nem a kereszténység. De azért egyes keresztényeknek vagy minden kereszténynek kötelessége lehet, hogy egy bizonyos időpontban tartózkodjék az erős italoktól, vagy azért, mert olyan a természete, hogy egyáltalán nem tud inni anélkül, hogy túl sokat ne inná, vagy pedig mert olyanokkal van együtt, akik hajlamosak az ittaságra, és nem szabad őket azzal ösztönözni, hogy ők maga is iszik. A lényeg azonban az, hogy valami helyes ok miatt tartózkodik ettől vagy attól, amit nem ítél el és szívesen nézi, hogy mások azt élvezik. Egy bizonyos típusú rossz embernek az az egyik ismertetőjele, hogy nem tud abbahagyni valamit anélkül, hogy ne kívánná, hogy mindenki hagyja abba. Ez nem keresztény eljárás. Egy keresztény jónak tarthatja, hogy bármiről lemondjon valami különleges okból – például házasságról, húsevésről, sörről vagy moziról; de mihelyt azt mondja, hogy a dolgok önmagukban véve rosszak, vagy fölényesen lenézi azokat, akik ezeket igénybe veszik, helytelen álláspontot foglal el. Nagy kár, hogy e szó értelmét a modern időkben az ivás problémájára korlátozták. Így az emberek elfelejtik, hogy éppen úgy mértéktelenek lehetnek sok más dologban is.

Az a férfi, akinek a golf vagy a motorkerékpár áll az élete középpontjában, vagy az a nő, aki minden gondolatát a ruháknak, a bridzsnek vagy a kutyájának szenteli, éppoly mértéktelen lehet, mint az, aki minden este leissza magát. Ez természetesen kívülről nem olyan könnyen felismerhető: bridzs- vagy golfmánia miatt az ember nem esik össze az utca közepén. De Istent nem csapják be a külsőségek.

Az igazságosság sokkal többet jelent, mint amit az igazságszolgáltatás magában foglal. Mindannak a régi neve, amit ma korrektségnek nevezünk; magában foglalja a becsületességet, a megegyezési készséget, a hűséget, az ígérek megtartását és minden egyebet az életnek erről az oldaláról. – Az állhatatosság pedig magában foglalja a bátorság mindkét fajtáját, azt, amely szembenéz a veszéllyel, és azt is, amelyik „állja a sarat” a szenvedésben is. Az ezt kifejező mai angol szónak (guts) talán „mersz” vagy kurázszi a legjobb megfelelője. Azt természetesen azonnal látnunk kell, hogy egyik erényt sem gyakorolhatjuk túl soká anélkül, hogy ez utóbbit csatasorba ne állítanánk.

Van azonban még valami az erényekkel kapcsolatosan, amit figyelembe kell venni. Különbség van egy igazságos vagy mértékletes cselekedet megtétele és az igazságos vagy mértékletes ember között. Aki nem jó teniszjátékos, hébe-hóba azért üthet egy jót. Jó játékoson olyan valakit értünk, akinek szemét, izmait és idegeit a megszámlálhatatlan jó ütés már annyira begyakorolta, hogy meg lehet bennük bízni. Van egy bizonyos tónusuk vagy minőségük, mely akkor is megvan bennük, ha az illető nem játszik; éppen úgy, mint ahogy egy matematikus eszének is van egy bizonyos állapota és külső megnyilvánulása akkor is, ha éppen nem foglalkozik az illető matematikával. Ugyanígy az az ember is, aki állandóan igazságos cselekedeteket hajt végre, a végén egy bizonyos jellemre tesz szert. Nos, inkább ezt a minőséget és nem

az egyes cselekedeteket értjük akkor, amikor erényről beszélünk.

Ez a megkülönböztetés az alábbiak miatt fontos. Ha csak az egyes cselekedetekre gondolnánk, az három téves elképzelést táplálna.

(1) Azt gondolhatnánk, hogy ha helyes dolgot cselekedtünk, nem számít, hogyan és miért tettük – vajon szándékkal vagy akaratlanul, mogorván vagy vidáman, a közvéleménytől való félelemből vagy saját magáért. Az igazság azonban az, hogy a helytelen ok miatt végrehajtott helyes cselekedet nem segít kiépíteni azt a belső minőséget vagy jellemet, amelyet erénynek nevezünk, márpedig ez a minőség vagy jellem az, ami igazán számít. (Ha a rossz teniszjátékos egy keményt üt, de nem azért, mert arra van szükség, hanem mert elvesztette az önuralmát, ütése – szerencséjével – segíthet neki a játék megnyerésében, de nem fog segíteni abban, hogy megbízható játékos legyen.)

(2) Azt gondolhatnánk, hogy Isten egyszerűen csak engedelmességet kíván egy sor rendelkezést illetően, holott Ő bizonyos fajta embereket kíván.

(3) Végül azt gondolhatnánk, hogy az erényekre csak jelenlegi életünkben van szükség – hogy a másvilágon már nem kell tovább igazságosnak lenni, mivel ott már nincs miért veszekedni –, és nem kell tovább bátornak lenni, mivel ott már nincs veszély. Nos, az teljesen igaz, hogy ott valószínűleg nem lesz alkalom igazságos vagy bátor cselekedetekre, de arra minden alkalom meglesz, hogy olyanok legyünk, amilyenek csak az itteni cselekedeteink eredményeként lehetünk. Nem az a lényeg, hogy Isten nem bocsát be bennünket örök világába, ha nem rendelkezünk bizonyos jellembeli tulajdonságokkal; a lényeg az, hogy ha nem rendelkezünk legalább e belső tulajdonságok alapjaival, akkor semmilyen külső kö-

rülmény sem képes „mennyországot” létrehozni számunkra, azaz boldoggá tenni bennünket azzal a mély, erős és rendíthetetlen boldogsággal, amelyet Isten szándékozik adni nekünk.

8. TÁRSADALMI ERKÖLCSI FELFOGÁS

Az első, amit az ember és ember közötti erkölcsről világosan kell látni, az, hogy e téren Krisztus nem tanított semmilyen új erkölcsöt. Az Újszövetség arany szabálya (ne tedd azt másoknak, amit nem akarsz, hogy mások neked cselekedjenek) alapján véve összefoglalása mindannak, amit az emberek mindig is helyesnek tartottak. Az igazán nagy erkölcsoktatók sohasem vezetnek be új erkölcsöt: csak rögeszme ezzel próbálkoznak. Ahogyan dr. Johnson mondja: „Az embereket gyakrabban kell emlékeztetni, mint tanítani.” Minden igazi erkölcsoktató feladata abban áll, hogy folytonosan, újra meg újra, visszavigyen bennünket azokhoz a régi, egyszerű igazságokhoz, elvekhez, amelyeket oly gondosan szeretnénk nem észrevenni; mint ahogy a lovat is mindig visszavisszük ahhoz az akadályhoz, amelyet nem akart átugrani, vagy a gyermeket is mindig visszavisszük ahhoz a feladathoz, amely alól megpróbálja kihúzni magát.

A másik, amit meg kell értenünk, az, hogy a kereszténységnek nincs részletes politikai programja – és nem is állítja, hogy a „ne tedd másoknak, amit nem kívánsz magadnak” alkalmazására vonatkozóan rendelkeznie valamiféle tervvel, amit egy bizonyos társadalomban, egy bizonyos időpontban meg kell valósítani. Ez képtelenség. A kereszténység minden időkből, minden embernek szól, s a külön program, amely egy bizonyos időben és egy bizonyos helyen megfelel, nem volna alkalmas máskor és máshol. De különben is, a kereszténység hatása nem így érvényesül. Amikor azt tanítja, adjunk enni az éhezőknek, nem ad egyúttal órákat a főzés tudományából. Amikor azt mondja, hogy olvassuk az Írást, nem

ad leckét héber és görög nyelvből, de még angol nyelvtanból sem. Sohasem volt a kereszténység célja, hogy helyettesítsen, vagy elfoglalja a helyét a rendes emberi művészeteknek és tudományoknak; inkább mindegyikre kirója a megfelelő feladatot, és energiaforrásként szolgál, új életet adva nekik, ha ugyan erre igényt tartanak.

Az emberek azt mondják: „Az egyház vezessen bennünket.” Ez helyes, ha helyesen gondolják, de téves, ha rosszul. Egyházon a gyakorló keresztények teljességét kellene érteniük. S amikor azt mondják, hogy az egyház vezessen bennünket, azt kellene gondolniuk, hogy egyes keresztényeknek – akiknek történetesen arra tehetsége van – közgazdászoknak és államférfiaknak kellene lenniük, hogy minden közgazdásznak és államférfinak kereszténynek kellene lennie, és minden politikai és gazdasági erőfeszítésüknek arra kellene irányulni, hogy a „ne tedd felebarátodnak, amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek” elvét átvigyük a gyakorlatba. Ha ez megtörténne, és mi, többiek készek volnánk ezt elfogadni, akkor igen hamar megtalálnánk a keresztény megoldást társadalmi problémáinkra. De persze, amikor az egyház vezetését kérik, akkor a legtöbb ember azt akarja, hogy a klérus dolgozzon ki politikai programot. Ez ostobaság. A klérust az egész egyházon belül olyanok teszik ki, akik sajátos képzést kaptak és arra vannak fenntartva, hogy azzal törődjenek, ami bennünket mint olyan teremtményeket érint, akik örökké fogunk élni. S az emberek most azt kérik tőlük, hogy valami egészen más munkát végezzenek, amire nincsenek felkészítve. Pedig a munka lényegében bennünket, laikusokat terhel. A keresztény elveknek például a szakszervezetben vagy az oktatásban való alkalmazása keresztény szakszervezeti emberektől és keresztény tanároktól kell hogy kiinduljon; mint ahogyan a keresztény irodalom is csak keresztény regény- és drámaíróktól származhat, nem pedig a püspökök sorából, akik azért gyűlnek össze, hogy szabad idejükben darabokat és regényeket írjanak.

Mindazonáltal anélkül, hogy részletekbe menne, az Újszövetség egészen világosan utal arra, hogy milyennek kellene lennie a teljesen keresztény társadalomnak. Talán többet is mond, mint amennyit magunkévá tudunk tenni. Azt mondja, hogy nem lesznek majd lazálók és élősdik: ha valaki nem dolgozik, ne is egyék. Mindenki saját maga dolgozzék, s ami még több: mindenki valami hasznosat, jót állítson elő. Nem kell, hogy ostoba luxuscikkeket gyártsanak és még butább hirdetésekkel próbáljanak rávenni minket, hogy ezeket megvásároljuk. S nem lesz sem hengegés, sem fennhéjázás, sem pózolás. Ebben az értelemben a keresztény társadalom az lenne, amit ma baloldalinak hívunk. Másrészt viszont mindig ragaszkodik az engedelmességhez – az engedelmességhez (és a tisztelet külső jeleihez) mindnyájunk részéről a megfelelően kinevezett tisztviselők, a gyermekek részéről a szülők és (attól tartok, ez nagyon népszerűtlen lesz) a feleségek részéről a férjek iránt.

Harmadszor, ez vidám társadalom lenne: csupa ének és öröm, helytelennek tekintve a gondot és az aggodást. Az udvariasság is a keresztény erényekhez tartozik, s végül az Újszövetség nagyon nem kedveli azt, aki „minden lében kanál”.

Ha létezne egy ilyen társadalom, és önök vagy én elmenének megnézni, úgy gondolom, furcsa benyomással térnénk onnan vissza. Azt éreznék, hogy gazdasági rendszere nagyon szocialista, s ebben az értelemben „haladó”, de azt is, hogy családi élete és erkölcsi, magatartási szabályzata meglehetősen elavult, talán még szertartásos és arisztokratikus is. Mindnyájan kedvelnék ennek a berendezkedésnek egy-két részletét, de nagyon kevesen az egészet. S éppen ez az, amire az ember számít, ha a kereszténység a totális terv az emberiség számára. Mindnyájan eltértünk ettől valamilyen módon és valamennyien szeretnénk úgy feltüntetni, hogy az eredeti tervnek általunk történt módosítása maga a terv. Ezt újra meg újra fogjuk tapasztalni mindennel kapcsolatban, ami

igazán keresztény; mindenkit vonz egy-két részlet, szeretné ezeket magáévá tenni és a többit otthagyni. Ezért nem nagyon jutunk tovább, és ezért mondhatják az egymással teljesen ellentétben álló dolgokért küzdők, hogy mindketten a kereszténységért harcolnak.

S most még egy megjegyzés. Van egy tanács, amit még a régi, pogány görögök, az ószövetségi zsidók és a középkor nagy keresztény tudósai adtak, s amelynek a modern gazdasági rendszer egyáltalán nem engedelmeskedik. Ezek a népek mind azt hagyták hátra nekünk, hogy ne kölcsönözzünk pénzt kamatra, márpedig a pénz kamatra kölcsönzése – amit beruházásnak hívunk – képezi egész gazdasági rendszerünk alapját. Nos, ebből nem feltétlenül következik, hogy helytelenül járunk el. Egyesek azt tartják, hogy amikor Mózes, Arisztotelész és a keresztények egyetértettek a kamat (vagy ahogyan ők hívták, „uzsora”) megtiltásában, még nem láthatták előre a mai részvénytársaságot, hanem csak a magán-pénzkölcsönzőkre gondolhattak. Ezért hát nem is kell törődnünk azzal, hogy mit mondtak. – Olyan kérdés ez, amelyet én nem tudok eldönteni. Nem vagyok közgazdász, és ezért egyszerűen nem tudom eldönteni, vajon a beruházási rendszer a felelős azért a helyzetért, amiben vagyunk, vagy sem. Ez az a pont, ahol keresztény közgazdászra van szükség. Azonban nem lett volna tisztességes tőlem, ha nem mondtam volna el, hogy három nagy civilizáció egyformán elítélte (legalábbis első látásra így tűnik) azt, amin egész életünk alapszik.

Még egy észrevétel és befejezem. Az Újszövetségnek az a szakasza, ahol azt mondja, hogy mindenkinek dolgoznia kell, indokként azt jelöli meg: azért, „hogy adhasson valamit a szükségben lévőknek”. A jótékonyság, a szegények támogatása lényeges része a keresztény erkölcsnek: a juhokról és a kecskékről szóló ijesztő példabeszédben úgy tűnik, hogy minden ezen fordul meg. Manapság egyesek azt állítják, hogy a jótékonyság szükségtelen és a szegényeknek való adakozás

helyett olyan társadalmat kellene létrehozni, amelyben nincsenek jótékonytságot igénylő szegények. Nagyon igazuk lehet abban, hogy egy ilyen társadalmat kellene teremteni. De ha valaki ezért azt mondaná, hogy közben beszüntethetjük az adakozást, akkor az szakított a keresztény erkölccsel. Nem hiszem, hogy meg lehet szabni, mennyit kell adnunk. Azt hiszem, az egyetlen biztos szabály az, hogy többet adjunk, mint amit nélkülözni tudunk. Más szóval, ha a kényelemre, fényűzésre, szórakozásra stb. fordított kiadásaink elérik azt a szintet, amely ugyanaz, mint a velünk egyforma jövedelműeké, akkor talán túl keveset adakozunk. Ha adakozásunk egyáltalán nem szorít meg bennünket és nem akadályoz semmiben, akkor azt mondanám, hogy túl kevés. Kell olyan dolgoknak lenni, amiket szeretnénk megtenni, de nem engedhetünk meg magunknak, mivel jótékonyásra fordított kiadásaink kizárják őket. Egyébként most általánosságban beszéltem a jótékonytságról. Különleges bajok és ínséges helyzetek saját rokonaink, barátaink, szomszédaink vagy alkalmazottaink körében, amelyekre Isten felhívja a figyelmünket, még sokkal többet követelhetnek: egészen saját helyzetünk veszélyeztetéséig vagy tönkretételéig. Ugyanis a jótékonyság legnagyobb akadálya sokunk számára nem a fényűző életben vagy a több pénz utáni vágyban rejlik, hanem a félelemben, a bizonytalanságtól való félelemben. Ezt gyakran fel kell ismernünk mint kísértést. Sokszor büszkeségünk is akadályozza a jótékonytságot; hajlamosak vagyunk a kelleténél többet áldozni a bőkezűség látványos formáira (borravaló, vendéglátás) és a kelleténél kevesebbet azokra, akiknek igazán szükségük volna a segítségünkre.

Befejezés előtt még megkockáztatom, hogy kitaláljam, hogyan érintette ez a fejezet azokat, akik elolvasták. Az az érzésem, lesznek egyes baloldaliak közöttük, akik igen haragszanak, hogy nem mentem tovább ebben az irányban, és ellenkező nézetűek is, akik meg azért haragszanak, hogy túl messzire mentem. Ha így van, akkor azonnal nekiütköztünk

annak az igazi akadálnak, amely a keresztény társadalom eltervezésének minden ilyen felvázolásában benne rejlik. Sokan közülünk nem azért közelítenek a tárgyhöz, hogy megállapítsák, mit mond a kereszténység, hanem mivel azt remélik, hogy a kereszténységből támogatást nyernek saját nézetükhöz. Szövetségest keresünk ott, ahol csak a Mestert vagy a Bírót találhatjuk. Én is éppen így vagyok. Vannak részek ebben a fejezetben, amelyeket ki akartam hagyni. Ezért is nincs semmi eredménye az ilyen beszélgetéseknek, hacsak nem teszünk sokkal nagyobb kerülőt. A keresztény társadalom nem érkezik el addig, amíg az emberek túlnyomó része nem akarja igazán: márpedig addig nem fogjuk akarni, amíg nem leszünk teljesen keresztények. Ismételhetem, hogy „ne tedd felebarátodnak, amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek”, amíg fejembe nem száll a vér, de nem fogom tudni igazán megvalósítani, amíg nem szeretem felebarátomat úgy, mint magamat; és nem tudom megtanulni, hogy szeressem felebarátomat, mint önnönmagamat, amíg nem tanultam meg Istent szeretni; és nem tudom megtanulni Istent szeretni, ha nem tanulok meg Neki engedelmeskedni. És így, mint ahogy figyelmeztettem önöket, a belső, lelki dolgok felé terel valami bennünket, a társadalmi témákról a vallásos témákra. Ugyanis a leghosszabb kerülő: a legrövidebb út haza.

4. ERKÖLCSI FELFOGÁS ÉS PSZICHOANALÍZIS

Azt mondtam, soha nem valósítjuk meg a keresztény társadalmat, ha többségünkben nem leszünk keresztények. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy valamilyen, távoli jövő képzeletbeli időpontjáig halogathatjuk, hogy tegyünk valamit ezért a társadalomért, hanem azt jelenti, hogy egyszerre két dolgot kell elkezdenünk: (1) meg kell vizsgálnunk, hogyan lehet a modern társadalomban részletekbe menően alkalmazni a „ne tedd másnak, amit nem akarsz, hogy neked

cselekedjenek” elvét, és (2) olyan emberré kell válnunk, aki valóban alkalmazni is fogja azt, ha látja, hogyan lehet. – Most azt szeretném fontolóra venni, milyen is a jó emberre vonatkozó keresztény elképzelés, milyen az ember keresztény jellemzése. Mielőtt a részletekre térnék rá, két további általános megjegyzés kívánczik ide. Először is, mivel a kereszténység, a keresztény erkölcs szerint, tulajdonképpen az ember megjavítására szolgáló technika, úgy gondolom, szeretnék tudni, hogyan viszonylik egy másik technikához, amely hasonló igénnyel lép fel, nevezetesen a pszichoanalízishez.

Ezzel kapcsolatban éles különbséget kell tenni két dolog között: a tulajdonképpeni orvosi elméletek s a lélekelemzők módszere, valamint azon általános bölcséleti világnézet között, amelyet Freud és mások fűztek ehhez. A második, Freud filozófiája – teljes ellentmondásban van a másik nagy pszichológus, Jung filozófiájával. S ami ennél is több, amikor Freud az idegbetegek meggyógyításáról beszél, akkor szakértőként tárgyalja témáját, de amikor általános filozófiai kérdésekre tér át, úgy beszél, mint egy amatőr. Ezért teljességgel érthető, hogy tisztelettel viseltetünk iránta az egyik esetben, de nem a másikban – s ez az, amit én is teszek. Mégpedig annál készségesebben, mert úgy találtam, hogy amikor olyan témát tárgyal, amiről én is tudok egy és mást (nevezetesen a nyelvről), akkor igen tájékozatlan. Azonban maga a pszichoanalízis, eltekintve mindazoktól a bölcséleti vonatkozásoktól, amelyeket Freud és társai tettek hozzá, a legkevésbé sem áll ellentétben a kereszténységgel. Módszere egyes pontokon egybeesik a keresztény erkölccsel, és nem volna rossz, ha minden pap tudna valamit róla. Mindazonáltal nem ugyanazon a vonalon halad végig, mivel a két technika igen különböző dolgot eredményez.

Amikor az ember erkölcsi téren választ, két tényező van jelen. Az egyik a választás ténye. A másik a különböző érzések, impulzusok stb., amelyeket az illető pszichológiai alkata szolgáltat neki, s ami a választás nyersanyaga. Nos, ez a

nyersanyag megint kétféle lehet. Az egyik az, amit normálisnak nevezhetünk: ez olyanféle érzésekből tevődik össze, amelyek minden embernél közösek. Vagy pedig állhat egészen természetellenes érzésekből, olyan dolgok következtében, amelyek az egyén tudatalattijában hibásan mentek végbe. Az igazán veszélyes dolgoktól való félelem példa lehetne az elsőre, a macskáktól vagy pókoktól való ésszerűtlen félelem a másodikra. Egy férfi vágyakozása egy nő után az elsőre, egy férfi perverz vágya egy másik férfi után a másodikra. A pszichoanalízis mármost arra vállalkozik, hogy eltávolítsa a nem normális érzéseket, azaz, hogy jobb nyersanyagot adjon az egyénnek választásához, a választás tényéhez; az erkölcs magával a választás tényével foglalkozik.

Világítsuk meg a következőképpen. Képzeljünk el három férfit, akik háborúba mennek. Az egyik normális, természetes félelmet érez a veszéllyel szemben, mint bárki más, erkölcsi erőfeszítéssel leküzdi azt és bátor emberré válik. Tétélezzük fel, hogy a másik kettőnek, a tudatukban lezajlott dolgok eredményeként, túlzott, ésszerűtlen félelmei vannak, amelyekkel semmilyen erkölcsi erőfeszítés sem tud kezdeni semmit. Tegyük fel most már, hogy jön egy lélekelemző és meggyógyítja mind a kettőt, vagyis mindkettőjüket abba a helyzetbe hozza, amiben az első férfi van. Nos, éppen ez az a pont, ahol túl vagyunk a pszichoanalitikai problémán, és ahol az erkölcsi probléma kezdődik. Ugyanis gyógyulása után ez a két férfi egészen különböző úton haladhat. Egyikük azt mondhatja: „Hála az égnek, sikerült megszabadulnom ettől a hogyishívjáktól. Most végre megtehetem, amit mindig is akartam, kötelességemet hazámmal szemben.” De a másik így gondolkozhat: „Nos, örülök, hogy most már viszonylag nyugodtan viselem el az ellenség tüztét, de azért ez nem változtat persze azon a tényen, továbbra is igencsak szilárd az elhatározásom, hogy elsősorban magammal törődjem, s amikor csak lehet, hagyjam, hogy a másik fickó végezze a veszélyes feladatokat. S abban, hogy most kevésbé félek, az az

egyik igazán jó dolog, hogy most sokkal eredményesebben tudok gondoskodni magamról és sokkal ügyesebben tudom ezt mások elől eltitkolni.” Nos, ez a különbség a két felfogás között tisztán erkölcsi vonatkozású, és a pszichoanalízis semmit sem tud vele kezdeni. Bár sokat tudunk javítani egy ember nyersanyagán, mégis mindig valami mást kapunk: az egyén a számára biztosított anyag alapján valójában szabadon választ, hogy a saját előnyét az első helyre teszi-e vagy a legutolsóra. S ez a szabad választás az, amivel az erkölcs kizárólag foglalkozik.

A rossz pszichológiai anyag nem bűn, hanem betegség. Nem megbánni kell, hanem meggyógyítani. S mellesleg, ez igen fontos. Az emberek külső cselekedeteik alapján ítélik meg egymást. Isten viszont erkölcsi választásuk alapján. Amikor egy idegbeteg, aki kórosan irtózik a macskáktól, arra kényszeríti magát, hogy valamilyen jó ok miatt felvegyen egy macskát, lehetséges, hogy Isten szemében több bátorságot mutat, mint egy egészséges ember akkor, amikor kiérdemli a Viktória-keresztet. Ha egy olyan ember, aki már fiatalkorától perverzé vált és arra tanították, hogy a kegyetlenség a helyes, megtesz valami apró kedvességet, vagy tartózkodik valami kegyetlenségtől, amit pedig elkövethetett volna, s ezáltal talán azt kockáztatja, hogy a társai kigúnyolják, az talán Isten szemében többet tesz, mint ha önök vagy én életünket adnánk egy barátért.

Ugyanígy fordítva is megfogalmazhatjuk. Néhányan közülünk, akik nagyon rendes embereknek látszanak, szerencsés adottságaik és jó nevelésük ellenére oly kevés eredményt mutatnak föl, hogy valójában rosszabbak azoknál, akiket gonoszak tekintünk. Vajon biztosak lehetünk-e abban, hogyan viselkedtünk volna, ha mondjuk egy Himmler pszichológiai alkata, rossz nevelése és hatalma nehezedett volna ránk? Ezért mondják a keresztényeknek, hogy ne ítélkezzenek. Mi csak az eredményt látjuk, amit az illető választása kihoz a nyersanyagából. De Isten nem a nyersanyaga alapján ítéli

meg őt, hanem annak alapján, hogy mit kezdett vele. Az ember pszichológiai felépítésének zöme valószínűleg testének tulajdonítható: ha teste meghal, mindez lehullik róla, és ott áll csupaszon, centrális lényében, az igazi ember, aki választott, s aki ebből az anyagból a legjobbat vagy a legrosszabbat hozta létre. Sok szép dolog, amit magunkénak gondoltunk, de ami csak a jó emésztésnek volt betudható, lehull majd egyesekről; sok csúnya dolog, ami komplexusoknak és rossz egészségnek tulajdonítható, lehull majd másokról. Akkor először fogunk mindenkit úgy látni, amilyen valójában volt: Lesznek meglepetések.

S ezzel eljutottunk a második észrevételhez. Az emberek gyakran úgy vélik, hogy a keresztény erkölcs valamiféle alku, amelyben Isten azt mondja: „Ha megtartasz egy csomó törvényt, megjutalmazlak, ha nem, akkor megbüntetlek.” Nem hiszem, hogy ez volna a legjobb módja annak, hogyan tekintsük ezt a kérdést. Inkább azt mondanám, hogy valahányszor választunk valamit, a bensőnkben, a központunkban, ahol a választás végbemegy, valami egy kissé megváltozik ahhoz képest, ami korábban volt. S az élet egészét tekintve, a sok-sok választással egész életünkön át lassan-lassan átalakítjuk ezt a központi magot, vagy mennybéli, vagy ördögi teremtménnyé; vagy olyanná, amely összhangban van Istennel, a többi teremtménnyel és önmagával, vagy olyanná, amely hadiállapotban van Istennel, gyűlölettel van Isten, embertársai és önmaga iránt. Az egyik a mennyország: vagyis öröm, béke, tudás és hatalom. A másik a pokol: vagyis örület, borzalom, bárgyúság, düh, tehetetlenség és örökös magány. Mindnyájan, minden pillanatban haladunk az egyik vagy a másik állapot felé.

Ez megmagyarázza, mi gondolkoztatott el engem mindig a keresztény írókkal kapcsolatban; egyszer annyira szigorúak, másszor meg annyira fesztelenek és könnyedek. Úgy beszélnek pusztán gondolatbeli bűnökről, mintha azok hallatlanul fontosak volnának, aztán meg a legrémesebb gyilkosságokat

és árulásokat is úgy említik, mintha csak meg kellene bánni őket, s máris minden meg van bocsátva. De rájöttem, hogy igazuk van. Amit ők mindig szem előtt tartanak, nem más, mint az a jel, melyet a cselekvés hagy az aprócska kis központi énen, magon, amelyet senki sem lát ebben az életben, de amelyet mindnyájunknak el kell viselni – vagy élvezni – mindörökre. Az egyik embernek lehet olyan beosztása, hogy haragja ezrek vérért ontja ki, a másiké meg olyan, hogy bármilyen mérges is lesz, csak nevetnek rajta. De a lelkükre íródott aprócska jel többnyire ugyanaz lesz mindkettőnél. Mindegyik olyasvalamit tett saját magának, ami, ha meg nem bánja, még jobban megnehezíti számára, hogy haragra ne gerjedjen legközelebb, és még veszettebb dühbe fog gurulni. Ha igazán Istenhez fordulunk, mindnyájan újra rendbehozathatjuk központi énünkben ezt a ferdeséget; s hosszú távon mindegyikünk elvesztett ember, ha nem teszi. Nem a dolog kívülről megállapított nagysága vagy kicsinysége az, ami igazán számít.

Még egy utolsó megjegyzés. Ne feledjük, hogy mint mondtam, a helyes irány nemcsak békéhez, de tudáshoz is vezet. Ha az ember jobb lesz, egyre világosabban látja a rosszat, ami még benne maradt. Ha az ember rosszabb lesz, egyre kevésbé érti meg saját rosszaságát. Egy mérsékelt rossz ember tudja, hogy nem valami jó, az alapjában véve rossz ember azt hiszi, hogy minden rendben van. A dolog tényleg józan ész kérdése. Az alvást akkor értjük meg, amikor éberek vagyunk, nem amikor alszunk. A számtani hibákat akkor vesszük észre, amikor agyunk helyesen működik; amikor elkövetjük, nem vesszük őket észre. Az ittasság természetét akkor értjük meg, amikor józanok vagyunk, nem akkor, amikor ittasok. A jó emberek tudják, mi a jó és mi a rossz; a rossz emberek egyiket sem ismerik.

A keresztény erkölcsöt most a szex vonatkozásában kell megvizsgálnunk, amit a keresztények a tisztaság erényének neveznek. A tisztaság keresztény szabályát nem szabad összetévesztenünk az „erkölcsösség” társadalmi szabályával (az angol „modesty” szó egyik értelme); azaz a tisztességgel, illendőséggel. Az illendőség társadalmi szabálya azt szögezi le, hogy például mennyit szabad megmutatni az emberi testből, vagy milyen témákról lehet beszélni és milyen kifejezésekkel, egy adott társadalmi kör szokásainak megfelelően. Így, míg a tisztaság törvénye minden időben, minden keresztény számára változatlan, az illendőség szabályai változnak. Egy csendes-óceáni szigetről való lány, akin alig van valami ruha, és egy Viktória korabeli hölgy, akit teljes mértékben ruha fed, egyformán lehet „erényes”, tisztességes vagy illedelmes, a saját társadalma követelményei szerint; s attól, amit ruhájukból meg tudnánk állapítani, mindkettő lehet egyformán szűz (vagy nem). Azt a nyelvezetet, amelyet Shakespeare korában szüzek használtak, a tizenkilencedik században csak egy egészen közönséges nő használta volna. Amikor az emberek megszegik az illem szabályait, a maguk helyén és a maguk idejében, s ezt azért teszik, hogy magukban vagy másokban gerjedelmet ébresszenek, akkor vétének az erkölcsösség, a szemérem ellen. De ha tudatlanságból vagy gondatlanságból szegik meg, akkor csak rossz modorúak. Amikor, mint az gyakran megesik, kihívóan szegik meg, hogy másokat meghökkentsenek vagy zavarba hozzanak, akkor az ilyen emberek nem szükségképpen szemérmetlenek, hanem szívtelenek, kíméletlenek; mert kíméletlenség, ha valaki azt élvezzi, hogy mások kényelmetlenül érzik magukat. Nem gondolom, hogy az illem nagyon szigorú vagy túl körülményes megállapítása az erkölcsösséget bizonyítaná, vagy segítene rajta, ezért előnyösnek tartom a szabályoknak azt a jelentős könnyítését és egyszerűbbé válását, ami az életemben

végbement. Ennek azonban megvan a jelen szakaszban az a hátránya, hogy a különböző korosztályok és a különböző típusok nem ismerik el ugyanazt a mértéket, s ezért aligha tudjuk, hol tartunk. Amíg ez a zűrzavar tart, úgy gondolom, az idősebb vagy régimódi embereknek nagyon óvatosnak kell lenni és nem szabad feltételezniük, hogy a fiatalok vagy az „emancipáltak” romlottak, amikor (a régi felfogás szerint) illetlenek; másrészt viszont a fiatalok se nevezzék elődjeiket „prűd”-nek vagy puritánnak, mivel nem könnyen veszik át az új mértéket. Az igazi törekvés arra, hogy másokról elhiggyük mindazt a jót, amit csak lehet, és hogy amennyire csak lehet, ne hozzunk másokat kényelmetlen helyzetbe – meg fogja oldani a problémák nagy részét.

A tisztaság a legnépszerűtlenebb a keresztény erények közül. Pedig a keresztény felfogás szerint nem lehet eltérni tőle: „Vagy a házasság, tökéletes hűséggel házastársad iránt, vagy a teljes önmegtartóztatás.” Nos, ez oly nehéz és annyira elmentésben áll ösztöneinkkel, hogy nyilván vagy a kereszténység téves, vagy jelenlegi szexuális ösztönünk romlott meg. Egyik vagy a másik. Mint keresztény természetesen azt gondolom, hogy ösztönünk romlott meg.

De más okaim is vannak arra, hogy ezt gondoljam. A szex biológiai célja a gyermek, mint ahogy az evés biológiai célja a test fenntartása. Nos, ha mindig eszünk, valahányszor hajlamot érzünk rá, és annyit, amennyit csak akarunk, akkor kétségtelen, hogy a legtöbben túl sokat fogunk enni, de nem borzasztóan sokat. Mondjuk egy ember kettő helyett fog enni, de nem tíz helyett. Az étvágy egy kicsit túlmegy biológiai célján, de nem túlságosan. Ha viszont egy egészséges fiatalember mindannyiszor kiélné szexuális étvágyát, ahányszor arra hajlamot érez, és minden ilyen tevékenysége gyermekáldást eredményezne, akkor tíz év alatt könnyen benépesíthetne egy kisebb falut. Ez az étvágy nem egyéb, mint funkciójának nevetséges és abszurd túlhajtása.

Vagy nézzük meg más szempontból. Nagy nézőközönséget

lehet begyűjteni például egy sztriptízt, amikor is egy nő levetkőzik a színpadon. Ám tételezzük most fel, hogy egy olyan országba kerültünk, ahol egy egész színház lehet megtölteni pusztán azzal, hogy egy lefedett tálcát viszünk a színpadra, s aztán lassan felemeljük a fedőt, hogy mindenki lássa, még mielőtt a világítás kialszik, hogy a tálon egy ürü-borda vagy egy darab sonka van; – vajon nem gondolnánk-e, hogy ebben az országban valami nincs rendben az étel utáni vággyal? És nem gondolná-e mindenki, aki egy idegen világban nőtt fel, hogy valami hasonló furcsaság van közöttünk is a szexuális ösztön állapotával kapcsolatban?

Egy kritikus azt mondta, hogy ha találna egy olyan országot, ahol a fent említett sztriptíz népszerű lenne, akkor ebből arra kellene következtetnie, hogy ennek az országnak a népe éhezik. Természetesen azt akarta ezzel kifejezni, hogy az olyan dolgok, mint a sztriptíz, nem szexuális romlottságból, hanem szexuális kiéhezettségből származnak. Egyetérték vele, hogy ha valamely különös országban úgy találnánk, hogy az ilyen ürü-borda-bemutatók népszerűek – akkor az egyik lehetséges magyarázatként az éhezés jutna eszembe. A következő lépés azonban az volna, hogy megvizsgáljuk feltételezésünket, és megállapítsuk, hogy valójában sok vagy kevés ételmet fogyasztanak-e ebben az országban. Ha a bizonyítás azt mutatná, hogy sokat esznek, akkor természetesen fel kellene hagynunk az éhezés feltételezésével és valami másra kellene gondolnunk. Ugyanígy, mielőtt elfogadnánk, hogy a szexuális kiéhezetség az oka a sztriptíznek, arra kellene bizonyítékot találni, hogy valójában nagyobb-e a szexuális megtartóztatás korunkban, mint azokban a korokban, amikor még olyasmi, mint a sztriptíz, ismeretlen volt. Csakhogy épp ezt nem lehet bebizonyítani! A fogamzásgátlók a szexuális kielégülést a házasságon belül sokkal kevésbé költségessé, azon kívül pedig sokkal biztonságosabbá tették, mint korábban valaha és a közvélemény is kevésbé ellenséges a tiltott kapcsolatokkal, sőt még a visszasságokkal szemben is, mint

bármikor a pogány idők óta. De nem is a „kiéhezetség” az egyetlen, amit föl tudunk tételezni. Mindenki tudja, hogy a szexuális étvágy, ugyanúgy, mint egyéb étvágyaink, csak növekszik a kielégüléssel. Az éhezők sokat gondolatnak ételre, de ugyanúgy a nagyevők is; a jóllakottak, ugyanúgy, mint a nélkülözők, kedvelik az ingerlést.

S van még egy harmadik kérdés is. Kevés olyan embert találunk, aki olyasmit akarna megenni, ami valójában nem étel, vagy valami mást tennie az étellel, ahelyett, hogy megenné. Más szóval, az eledel utáni étvágy esetében ritkák a visszasságok. A nemi ösztönnek viszont számtalan visszassága fordul elő, ezek nehezen orvosolhatók és rémesek. Sajnálom, hogy ezekbe a részletekbe kell bocsátkoznom, de meg kell tennem. Mégpedig azért kell megtennem, mert önök is és én is, az utóbbi húsz évben, állandóan tömény hazugsággal találtuk magunkat szemben a szexszel kapcsolatban. Állandóan azt tömték a fejünkbe – s az ember már a pusztá hallatától is émelygett –, hogy a szexuális ösztön ugyanabban az állapotban van, mint bármely más ösztönünk, s ha feladnánk azt a régi, ostoba, viktoriánus elképzelést, hogy agyonhallgassuk, akkor minden rendben lenne. Ez nem igaz. Mihelyt a tényeket tekintjük, félretéve a propagandát, azonnal látjuk, hogy nem.

Azt állítják, a szex körül azért keletkezett zűrzavar, mert agyonhallgatták. Az utóbbi húsz évben azonban nem ez volt a helyzet, hiszen egész nap csak erről beszéltek. Mégis zűrzavar van körülötte. Ha az agyonhallgatás lett volna a probléma oka, akkor a „szellőztetés” bizonyára helyretette volna. De nem tette. Úgy gondolom, fordítva van. Az emberiség hallgatta agyon eredetileg, éspedig azért, mert akkora zűrzavar lett belőle. A modern emberek véleménye szerint „a szexen nincs semmi szégyellnivaló”. Ezen két dolgot érthetnek. Gondolhatják a következőt: „Semmi szégyellnivaló nincs azon a tényen, hogy az emberi nem egy bizonyos módon szaporodik, sem azon, hogy ez élvezetet nyújt.” Ha ezt

gondolják, igazuk van. A kereszténység is ezt mondja. Nem maga a tény, és nem az élvezet az, ami problémát jelent. A régi keresztény bölcselek azt tanították, hogy ha az ember nem esett volna bűnbe, akkor a szexuális élvezet a mostaninál tulajdonképpen nagyobb lenne. Tudom, néhány zavaros fejű keresztény azt a nézetet képviseli, mintha a kereszténység a szexet, vagy a testet, vagy az élvezetet önmagában véve rossznak tekintené. De tévednek. A kereszténység talán az egyetlen olyan nagy vallás, amely teljes mértékben helyesli a testet, és azt vallja, hogy az anyag jó, hogy Isten egyszer maga is emberi testet öltött, hogy még a mennyben is lesz valamiféle testünk, és lényeges része lesz boldogságunknak, szépségünknek, energiánknek. A kereszténység nagyobb dicsfénnyel vette körül a házasságot, mint bármely más vallás, s a világ csaknem egész, igazán nagy szerelmi költészete keresztényektől származik.

Ha valaki azt állítja, hogy a szex önmagában véve rossz, akkor a kereszténység azonnal ellentmond neki. De természetesen, amikor az emberek azt mondják, „a szexen nincs mit szégyellni”, azt is gondolhatják, hogy „nincs semmi szégyellnivaló azon az állapoton, amibe szexuális ösztönünk jutott”.

Ha ezt képzelik, úgy vélem, tévednek. Úgy vélem, hogy az egészet szégyellni kell. Mert hiszen semmi szégyellnivaló nincs abban, ha élvezzük az ételt, de szégyellni kellene az egészet, ha a fél világ az étkezést tekintené az élet legfontosabb kérdésének, ha ételekről készült képek szemlélésével tölténé idejét, száját nyalogatva és nyelvét csettintgetve. Nem mondom azt, hogy önök vagy én, egyénileg felelősek vagyunk a jelenlegi helyzetért. Őseink olyan alkatot hagyományoztak ránk, amely ebben a tekintetben megromlott, mi pedig a tisztátalanságnak kedvező propaganda közepette nőtünk fel. Vannak olyanok is, akik azért akarják szexuális ösztönünket felajzott állapotban tartani, hogy pénzt csalhasanak ki belőlünk. Ugyanis az olyan ember, aki valaminek a

megszállottja, nagyon kevésbé tud ellenállni a kínálatnak. Isten ismeri helyzetünket; nem úgy fog megítélni bennünket, mintha nem lennének leküzdendő nehézségeink. Az a lényeges, hogy őszintén és kitartással igyekezzünk leküzdeni őket.

Ahhoz, hogy meg tudjunk gyógyulni, akarnunk kell meggyógyulni. Akik valóban akarnak segítséget, meg fogják kapni; de sok modern embernek még az akarat is nehézséget jelent. Könnyű azt képzelni, hogy akarunk valamit, pedig valójában nem akarjuk. Egy neves keresztény valamikor azt mondta, hogy amikor fiatalember volt, állandóan tisztaságért imádkozott; de évekkel később megértette, hogy amikor ajkai azt mondták, „Uram, tégy engem tisztává”, a szívében titokban hozzátette, „De kérek, ne azonnal!” Ez megtörténhet más erényekért mondott imákban is; azonban annak, hogy miért oly különösen nehéz most tökéletes tisztaságot kívánni – nem is beszélve arról, hogy elérni –, három oka van.

Először is megromlott természetünk, az ördög kísértése és az egész jelenlegi, az élvezet hajhászására irányuló propaganda azt a benyomást kelti bennünk, hogy azok a vágyak, amelyeknek ellenállunk, oly „természetesek”, „egészségesek” és ésszerűek, hogy csaknem perverz és abnormális nekik ellenállni. Faliképek, filmek, regények mind-mind összekapcsolják a nemi kielégülés gondolatát az egészség, a normális magatartás, az ifjúság, az őszinteség és a jó humor eszméivel. Nos, ez a kapcsolat hazugság. Mint minden jelentős hazugság, ez is igazságon alapszik – azon a fentebb elismert igazságon, hogy a szex önmagában (eltekintve a körülötte kialakult túlzásoktól és kényszerképzetektől) „normális” és „egészséges” stb. A hazugság annak elhitétetésében rejlik, hogy minden olyan szexuális aktus, amelyre éppen kísértést érzünk, szintén egészséges és normális. Nos, ez minden elképzelhető nézet szerint és a kereszténységtől teljesen függetlenül is ostobaság kell hogy legyen. Összes vágyunk kielégítése nyilvánvalóan impotenciára, betegségre, féltékenységre-

re, hazugságokra, titkolódzásra és csupa olyasmire vezet, ami ellentéte az egészségnek, jó kedélynek és őszinteségnek. Ugyanis minden boldogsághoz, még e világon is, jó adag szerénység, mérséklet is szükséges; ezért minden olyan vágyakozás, amelyet egészségesnek és ésszerűnek tartanak, ha erős – semmit sem jelent. Minden egészséges és civilizált embernek rendelkeznie kell olyan elvekkel, amelyek alapján eldönti, hogy vágyai közül melyeket fojtja el és melyeknek enged utat. Az egyik ember keresztény elvek alapján teszi, a másik egészségi szempontok szerint, a harmadik társadalmi szempontok szerint. Az igazi konfliktus azonban nem a kereszténység és a „természet” között van, hanem a keresztény elvek és egyéb elvek között a „természet” ellenőrzését illetően. Ugyanis a „természetet” (a természetes vágy értelmében) mindenképpen ellenőrizni kell, hacsak nem akarjuk tönkretenni egész életünket. A keresztény elvek köztudottan szigorúbbak más elveknél; ám – úgy gondoljuk – ahhoz, hogy engedelmeskedjünk nekik, kapunk segítséget, ahhoz viszont, hogy a többinek engedelmeskedjünk: nem kapunk.

Másodszor, sokan visszariadnak attól, hogy komolyan megpróbálják a keresztény tisztaságot, mert azt gondolják (mielőtt megpróbálnák), hogy az lehetetlen. Ha azonban valamit megkísérelünk, sohasem szabad arra gondolni, hogy lehetséges-e vagy lehetetlen. Ha egy vizsgafeladatban szabadon választhatunk a tételek között, mérlegelhetjük, hogy melyiket tudjuk megoldani; ha azonban kötelező a kérdés, akkor azt kell megoldani a lehető legjobban. Kaphatunk valamilyen jegyet egy elég tökéletlen válaszáért, de biztosan semmilyen jegyet sem fogunk kapni, ha a feladatot válasz nélkül hagyjuk. Nemcsak vizsgák alkalmával, hanem háborúban, hegymászásban, korcsolyázásnál, úszásnál vagy kerékpározásnál, de még akkor is, amikor egy kemény galért elgémberedett ujjakkal begombolunk, igen gyakran tesszünk olyasmit, ami korábban lehetetlennek látszott. Csoválatos, mi mindent meg tudunk tenni, ha kell.

Abban valóban biztosak lehetünk, hogy a tökéletes tisztaságot, csakúgy, mint a tökéletes szeretetet, nem lehet elérni pusztán emberi erőfeszítéssel. Ehhez Isten segítségét kell kérnünk. S miután megtettük, még mindig sokáig úgy tűnhet, hogy nem kapunk segítséget, vagy kevesebbet, mint szükséges volna. Nem baj. Minden bukás után kérjünk bocsánatot, szedjük össze magunkat és próbáljuk meg újra. Isten első segítsége igen gyakran nem mindjárt az erény irányában hat, hanem csak ahhoz ad erőt, hogy mindig újra próbálkozzunk. Ugyanis bármennyire fontos is a tisztaság (vagy a bátorság, az igazmondás és minden más erény), ez a folyamat lelki magatartásunk szokásait gyakorolja be, ami még sokkal fontosabb. Kigyógyít bennünket a magunk iránt táplált illúziókból, és megtanít arra, hogy Istenre támaszkodjunk. Egyrészt azt is megtanulhatjuk ezáltal, hogy még a legjobb pillanatainkban sem bízhatunk magunkban, másrészt azt is, hogy még a legrosszabb pillanatainkban sem kell kétségbeesnünk, mivel bukásaink megbocsáttatnak. Egyedül az a végzetes, ha megelégszünk bármivel is, ami kevesebb a tökéletességnél.

Harmadszor, az emberek gyakran félreértik, amit a pszichológia tanít az „elfojtásról”. Azt tanítja ugyanis, hogy az „elfojtott” szex veszélyes. Azonban ebben az alkalmazásban az „elfojtott” szakmai kifejezés: nem jelenti azt, hogy „elnyomott” abban az értelemben, hogy „megtagadott” vagy „akadályozott” volna. Az elfojtott vágy vagy gondolat az, amelyet (rendszerint nagyon fiatal korban) a tudatalattiba utaltunk, és most csak álcázott vagy felismerhetetlen alakban jut eszünkbe. Az elfojtott szexualitás egyáltalán nem tűnik szexualitásnak a beteg ember szemében. Amikor egy fiatalember vagy egy felnőtt elkezd ellenállni valamilyen tudatos vágnak, akkor nem az elfojtással van dolga, s a legcsekélyebb veszély sem forog fenn, hogy maga is egy ilyen elfojtási esetté váljék. Ellenkezőleg, azok, akik komolyan megpróbálják a tisztaságot, tudatosabbak és igen hamar sokkal

többet tudnak saját nemiségükről, mint bárki más. Olyan jól megismerik vágyaikat, mint Wellington ismerte Napoleont vagy mint Sherlock Holmes ismerte Moriarty-t; vagy mint a patkányfogó a patkányokat, és a vízvezeték-szerelő a lyukas csöveket. Az erény – még a megkísérelt erény is – világosságot hoz; a kielégülés homályt.

Végül, bár elég hosszasan kellett beszélnem a szexről, szeretném a lehető legvilágosabban kifejezésre juttatni, hogy nem ez áll a keresztény erkölcs központjában. Ha valaki azt hiszi, hogy a keresztények az erkölcstelenséget a legnagyobb bűnnek tartják, az nagyon téved. A testi bűnök rosszak, de az összes bűnök közül a legkevésbé rosszak. A legrosszabb élvezetek tisztán szellemiek: mások megtévesztése, lekezelése, „fúrása”, parancsolgatás másoknak, mások örömének elrontása, a hatalom és a gyűlölet élvezete. Ugyanis két dolog van bennünk, amelyek mindegyike harcban, versenyben áll az emberi énnel, amit igyekeznünk kell megvalósítani. Az egyik az állati hajlam, a másik az ördögi hajlam. Az utóbbi a rosszabb a kettő közül. Ezért van az, hogy egy hideg, beképzelt álszent, aki rendszeresen jár templomba, esetleg sokkal közelebb van a pokolhoz, mint egy prostituált. De persze jobb, ha nem vagyunk egyik sem.

6. A KERESZTÉNY HÁZASSÁG

Az utóbbi fejezet meglehetősen negatív volt. Kifejtettem, mi a probléma az emberi szexuális ösztönnel, de nagyon keveset mondtam annak helyes működéséről, más szóval, a keresztény házasságról. Két okom van arra, hogy miért nem akarok különösebben foglalkozni a házassággal. Az első az, hogy az e témára vonatkozó keresztény tanok rendkívül népszerűtlenek. A másik pedig az, hogy én magam sosem voltam házas, s ezért csak másodkézből tudok róla beszélni. Ennek ellenére úgy érzem, aligha hagyhatom ki ezt a témát egy, a keresztény erkölcsről szóló beszámolómból.

A házasság keresztény elképzelése Krisztusnak azon a szavain alapszik, hogy a férfit és a nőt egy szervezetnek, egy testnek kell tekinteni (ugyanis a „one flesh” szavak a modern angolban ezt jelentik). A keresztények hite szerint, amikor Ő ezt mondta, nem érzelmet fejezett ki, hanem ténymint állapított meg, mint ahogyan az is ténymint állapítja meg, aki azt mondja, hogy a zár és a kulcs egyetlen szerkezet, vagy hogy a hegedű és a vonó is egy hangszer. Az emberi szervezet feltalálója azt mondta nekünk, hogy annak két felét, a férfit és a nőt, azért teremtette, hogy páronként egyesüljenek, nemcsak szexuális téren, hanem teljes mértékben. A házasságon kívüli nemi közösülés gyalázatosága abban áll, hogy résztvevői megpróbálják elkülöníteni az egyesülés egyik fajtáját (a szexuálisat) a többitől, amelyeknek pedig ezzel együtt kellene járnunk és teljessé tenni az egyesülést. A keresztény állásfoglalás nem azt jelenti, hogy bármi rossz volna a szexuális élvezetben, éppúgy nem, mint az evés örömeiben. Azonban az a véleménye, hogy nem szabad elkülöníteni ezt az élvezetet és megpróbálni külön, önmagában megszerezni, éppén úgy, mint ahogy az evés öröme sem szabad lenyelés és emésztés nélkül megszerezni, például úgy, hogy megrágjuk és újból kiköpjük az ételt.

Ezért a kereszténység azt tanítja, hogy a házasság életre szól. E téren természetesen vannak különbségek az egyes egyházak között: egyesek egyáltalán nem ismerik el a válást, mások csak vonakodva, igen különleges esetekben engedik meg. Nagy kár, hogy a keresztények nincsenek egységes állásponton egy ilyen kérdésben; de egy közönséges laikusnak azért észre kell vennie, hogy az egyházak mind sokkal jobban megegyeznek egymással a házasságot illetően, mint ahogy bármelyikük egyetértene a külső világgal. Ezen azt értem, hogy a válást mindegyik olyan valaminek tartja, mintha fölvergánánk egy eleven testet, mintha valami sebész beavatkozást hajtanánk végre. Egyesek úgy vélik, az operáció annyira súlyos, hogy végre sem lehet hajtani; mások azt tartják, hogy csak végső esetekben megengedhető, kétségbeesett orvoslás.

Viszont mindenki egyetért abban, hogy többnyire olyan, mintha valakinek levágnák mindkét lábát; nem holmi üzleti társulás megszüntetése, vagy olyasféle esemény, mint mikor valaki dezertál a katonaságtól. S egyik nézet sem fogadja el azt a modern felfogást, hogy a válás csak a partnerek egyszerű átszervezése, amit akkor kell végrehajtani, ha a felek úgy érzik, már nem szeretik egymást, vagy amikor valaki másba lesznek szerelmesek.

Mielőtt megvizsgálánk, hogyan viszonylik ez a modern felfogás a tisztasághoz, azt kell fontolóra vennünk, hogyan viszonylik egy másik erényhez, nevezetesen az igazságosság-hoz. Ez, mint említettük, magában foglalja az ígéretek megtartását. Nos, mindenki, aki templomban kötött házasságot, nyilvános és ünnepélyes ígéretet tesz, hogy haláláig ragaszkodik a társához. Ezen ígéret megtartásának kötelezettsége semmilyen kapcsolatban sincs a szexuális erkölccsel; ugyanaz vonatkozik rá, mint minden más ígéretre. Ha, mint azt a modern emberek szokták mondogatni, a szexuális ösztön ugyanolyan, mint az összes többi ösztönünk, akkor úgy kell ezt is kezelni, mint a többi ösztönünket; s ha azok kielégítését ígéretekkel fékezzük, akkor ezzel is ugyanúgy kell eljárni. Ha azonban, ahogy én gondolom, a szexuális ösztön nem olyan, mint a többi, hanem betegesen felszított, akkor különösen ügyelnünk kell, hogy ne vezessen bennünket becstelenségre.

Erre valaki azt felelhetné, hogy a templomban tett ígéretet merő formalitásnak tekinti, és esze ágában sem volt megtartani. Akkor hát kit akart az ígéretével becsapni? Istent? Az igazán nem lett volna bölcs dolog. Saját magát? Ez sem volt bölcsőbb sokkal. A menyasszonyt (vagy a vőlegényt) vagy a házastárs rokonait? Ez mások becsapása. Úgy gondolom, a párok (vagy csak egyikük) legtöbbször abban reménykednek, hogy becsapják a nyilvánosságot. Arra a tisztességre akarnak szert tenni, ami a házassághoz kapcsolódik, anélkül azonban, hogy meg akarnák fizetni az árát: azaz szélhámosok, csaltak. Ha még mindig megátalkodott csalók, semmi

mondanivalóm nincs hozzájuk; ugyan ki próbálná meg a tisztaság emelkedett és nehéz köteleességét olyan emberekre rábeszélni, akik még becsületesek sem akarnak lenni? Viszont ha most már észretérnek és becsületesek akarnak lenni, akkor a már tett ígéretük kötelezi őket. És ez, mint látni fogják, az igazságosság és nem a tisztaság témakörébe tartozik. Ha az emberek nem hisznek a végleges házasságban, akkor talán még az is jobb, ha házasságkötés nélkül élnek együtt, mint hogy olyan ígéretet tegyenek, amelyet nem szándékoznak megtartani. Igaz azonban, hogy házasság nélküli együttélésnél (a keresztények szemében) paráználkodásban lesznek bűnösök. De az egyik bűnt nem hozza helyre, ha megtoldjuk egy másikkal: a tisztátalanságot, erkölcstelenséget nem javítja meg, ha hamis esküvel toldjuk meg.

Az az elképzelés, hogy a szerelem az egyetlen ok a házasságban maradásra, teljesen kizárja a házasságot mint szerződést vagy ígéretet. Ha csak szerelem az egész, akkor az ígéret semmit sem tud hozzátenni; s ha így semmi többlettel nem jár, akkor nem kell ígéretet tenni. Érdekes, hogy a szerelmesek maguk ezt jobban tudják – amíg tényleg szerelmesek –, mint azok, akik csak beszélnek a szerelemről. Miként Chesterton rámutatott, a szerelmeseket természetes ösztön hajtja, hogy ígéretekkel kötözzék magukat egymáshoz. A szerelmi dalok szerte a világon tele vannak ígéretekkel, hogy a szerelem örökké fog tartani. A keresztény törvény nem kíván semmi olyat ráerőszakolni a szerelem szenvedélyére, ami idegen ennek a szenvedélynek saját természetétől; azt várja el csak, hogy a szerelmesek komolyan vegyék azt, amire saját szenvedélyük hajtja őket.

A sírig tartó hűség ígérete, melyet akkor tettem és éppen azért tettem, mert szerelmes voltam, természetesen arra kötelez, hogy akkor is hű legyek, amikor már nem vagyok szerelmes. Az ígéretnek olyan dolgokra kell vonatkoznia, amelyeket meg tudok tenni, tehát cselekedetekre; senki sem ígérheti meg, hogy egy bizonyos módon fog mindig érezni. Hiszen így

akár azt is megígérhetné, hogy sohasem lesz fejfájása, vagy hogy mindig éhes lesz. De hát, kérdezhetné valaki, mi értelmű együtt tartani két embert, ha már nem szerelmesek egymásba? Erre több józan, társadalmi ok is van: például otthont biztosítani a gyermekeknek, megvédelmezni a nőt (aki valószínűleg feláldozta saját érvényesülését a házasságért, vagy e téren hátrányt szenvedett) attól, hogy bármikor „dobják”, ha a férfi megunta. Van azonban még egy másik ok is, amely felől egészen biztos vagyok, de kissé nehéz megmagyaráznom.

Mégpedig azért nehéz, mert oly sok emberrel nem lehet megértetni, hogy ha B jobb, mint C, akkor A talán még jobb, mint B. Ők csak a jó és rossz, nem pedig a jó, jobb, legjobb és rossz, rosszabb, legrosszabb kategóriájában tudnak gondolkodni. Például azt akarják tudni, hogy vajon a hazafiságot jónak tartjuk-e; s ha azt válaszoljuk, hogy természetesen sokkal jobb, mint az egyéni önzés, de azért nem ér fel az általános emberszeretettel, és ha a kettő összeütközésbe kerülne, akkor az utóbbinak adnánk szabad utat – nos, ezt kitérő válasznak tartanák. Vagy megkérdezik véleményünket a párbajról; s ha most azt feleljük, hogy sokkal jobb megbocsátani valakinek, mint párbajozni vele, de hogy azért még a párbaj is jobb, mint egy élethosszig tartó ellenségesség, amely a másik tönkretételére irányuló titkos erőfeszítésekben nyilvánul meg – akkor panaszkodva fognak ott hagyni minket, hogy nem adtunk egyenes választ. Remélem, senki sem fog ebbe a hibába esni azzal kapcsolatban, amit most akarok kifejtetni.

Amit úgy hívunk, hogy „szerelmesnek lenni”, az egy egyszerű állapot és több szempontból is előnyös számunkra. Segít nekünk abban, hogy nagylelkűek és bátrak legyünk, felnyitja a szemünket, hogy lássuk nemcsak a szerelmünk, a párunk szépségét, hanem minden más szépséget is, és alárendeli (főleg az első időben) a pusztán állati szexualitásunkat; ebben az értelemben a szerelem felülkerekedik az élvezeten. Egyetlen értelmes ember sem tagadja, hogy a szerelem

sokkal jobb, mint a közönséges érzékiség, vagy a hideg önzés. De mint már korábban is mondtam, „az a legveszélyesebb, ha kiválasztunk valamely ösztönt saját természetünkéből és azt úgy állítjuk be, mintha minden áron követnünk kellene”. Szerelmesnek lenni jó, de nem a legjobb. Sok dolog van, ami nem ér fel vele, de szintén sok, ami felülmúlja. Nem tehetjük meg az egész élet alapjának. A szerelem nemes érzés, de mégis csak egy érzés. Nos, semmilyen érzésnél sem lehet arra számítani, hogy tartós legyen teljes intenzitásában, vagy hogy egyáltalán tartson. A tudás, az elvek, a szokás, mind megmaradhat, de az érzések jönnek és mennek. S valóban, bármit is mondanak az emberek, a szerelem állapota rendszerint nem tartós. Ha a régi tündérmese-befejezést – „És boldogan éltek, míg meg nem haltak” – abban az értelemben vesszük, hogy „És a következő ötven éven át pontosan azt érezték, mint a házasságkötésük előtti napon”, akkor ez azt mondja, ami valószínűleg sohasem volt és sohasem lesz igaz, és rendkívül nemkívánatos volna, ha az lenne. Ki tudná elviselni, hogy ebben az izgalmi állapotban éljen, akár csak öt évig is? Mi lenne közben a munkánkkal, étvágyunkkal, alvásunkkal, barátainkkal? De ha megszűnünk szerelmesnek lenni, az természetesen nem jelenti azt, hogy megszűnünk szeretni is. A szeretet, amely különbözik a szerelemtől, nem csupán érzés. Mélységes harmónia és egység ez, amelyet az akarat tart fenn és a szokás útján szándékosan erősít, s (a keresztény házasságokban) összetart az a kegyelem, amelyet mindkét fél kér és kap Istentől. Még azokban a pillanatokban is rendelkeznek ezzel a szeretettel, amikor nem kedvelik egymást; mint ahogyan mi is szeretjük saját magunkat akkor is, ha nem tetszünk magunknak. Még akkor is meg tudják tartani ezt a szeretetet egymás iránt, ha megengednék maguknak, hogy valaki másba legyenek szerelmesek. A szerelem előbb arra indította őket, hogy hűséget ígérjenek egymásnak; ez a nyugodt szeretet képessé teszi őket arra, hogy megtartsák ígéretüket. A házasság motorját a szeretet hajtja: a szerelem volt

az a robbanás, amely elindította. – Ha valaki nem ért velem egyet, azt mondja persze: „Nem tud semmit az egésztől, hiszen nem házas.” S meglehet, hogy igazuk van. De mielőtt ezt mondanák, győződjenek meg róla, hogy annak alapján ítélnék-e meg engem, amit valóban saját tapasztalatukból és barátaik életének figyelemmel kíséréséből tudnak, vagy pedig olyan elképzelések alapján, amelyekre regényekből, filmekből tettek szert. A dolog nem olyan egyszerű, mint ahogy azt az ember gondolná. Tapasztalatunkat át- meg átszövik a könyvek, darabok és a mozi, türelmet és ügyességet igényel, hogy kibogozzuk azokat a dolgokat, amelyeket valóban magunk tanultunk az élettől.

Az emberek könyvekből vették azt az elképzelést, hogy ha a megfelelő személlyel kötnek házasságot, akkor várhatóan örökké szerelmesek lesznek. Következésképpen ha úgy találják, hogy már nem szerelmesek, akkor véleményük szerint ez csak azt bizonyítja, hogy tévedtek és joguk van a változtatásra, s közben nem fogják fel, hogy amikor változtattak a helyzeten, az új szerelemből hirtelen éppúgy elszáll az ígézet, mint a régeből. Az életnek ebben a szektorában, éppúgy, mint a többiben is, az elején jön az izgalom és nem tart soká. Az a fajta izgalom, melyet egy fiú akkor érez, amikor először gondol a repülésre, csak addig tart, amíg be nem vonul a légierőhöz és tényleg meg nem tanul repülni. Az az izgalom, amit akkor érzünk, amikor először látunk egy csodaszép helyet, elcsendesül, amikor valóban odamegyünk lakni. Azt jelentené ez, hogy helyesebb volna, ha nem tanulnánk meg repülni és nem lagnánk szép helyen? Semmi esetre sem. Ha végigcsináltuk, mindkét esetben kárpótolni fogja az első izgalom eltűnését egy nyugodtabb és tartósabb érdeklődés. Sőt mi több (s aligha talállok szavakat annak kifejezésére, hogy mennyire fontosnak tartom ezt), pontosan azok, akik hajlandók elviselni az izgalom elvesztését és hozzászokni a józan érdeklődéshez, éppen ők fognak valószínűleg új izgalmat találni valami egészen más téren. Aki megtanult repülni

és jó pilóta lett, hirtelen felfedezi a zenét; aki egy szép helyre ment lakni, felfedezi a kertészkedést.

Azt hiszem, részben ez az, amire Krisztus gondolt, amikor azt mondta, hogy nem lesz igazán élet abban, aki előbb meg nem hal. Egyszerűen nem érdemes megpróbálkozni azzal, hogy fenntartsunk bármilyen izgalmat, ez a legrosszabb, amit tehetünk. Hadd szálljon el az izgalom, hadd haljon el – menjünk csak keresztül a halálnak ezen a szakaszán egy következő, nyugodtabb érdeklődésbe és boldogságba –, és meg fogjuk látni, hogy mindig új izgalmak, új lelkesedés világában fogunk élni. Ha azonban úgy döntünk, hogy az izgalom legyen mindennapi étrendünkön és megpróbáljuk azt mestersegesen meghosszabbítani, akkor egyre gyengébb és egyre ritkább lesz, mi pedig unott, kiábrándult vénemberek leszünk életünk hátralévő részére. S mivel oly kevesen értik ezt meg, azért találunk annyi középkorú férfit és nőt, aki elvesztett fiatalságáról fecseg, éppen abban a korban, amikor pedig új horizontok és új távlatok kellene hogy nyíljanak előttük. Sokkal jobb szórakozás megtanulni úszni, mint vég nélkül (és reménytelenül) azzal próbálkozni, hogy visszaidézzük azt az érzést, amit akkor éreztünk, amikor mint kisfiúk, először mentünk a vízbe totyogni.

Egy másik, regényekből és darabokból szerzett elképzelés az, hogy a szerelem valami egészen ellenállhatatlan, ami egyszerűen csak megtörténik az emberrel, mint a himlő. S mivel ezt hiszik, némelyik házasember feladja a harcot, megadja magát, amikor azt tapasztalja, hogy egy új ismeretség vonzza. Ám én hajlamos vagyok azt gondolni, hogy ezek az ellenállhatatlan szenvedélyek sokkal ritkábbak a valóságos életben, mint a könyvekben, legalábbis akkor, ha már az ember felnőtt. Amikor valami széppel, okossal és szimpatikussal találkozunk, természetesen bizonyos értelemben csodálunk és szeretnünk is kell ezeket a jó tulajdonságokat. De nem függ-e igen nagy mértékben a mi döntésünktől, hogy ez a szeretet átváltozzék-e vagy sem szerelemmé? Ha a fejünk tele van

regényekkel és darabokkal meg érzelmes dalokkal, a tesztünk pedig alkohollal, akkor kétségtelenül minden általunk érzett szeretetet át fogunk alakítani szerelemmé; éppen úgy, mint amikor kerékvágás van az utunkban, és minden esővíz abba fog belefolyni, vagy ha kék szemüveget viselünk, mindent kéknek fogunk látni. De ez a saját hibánk lesz.

Mielőtt beszűngetném a válás problémájának tárgyalását, meg kell különböztetnem két dolgot, amelyet igen gyakran összekevernek. Az egyik a házasság keresztény elképzelése, a másik egy egészen más kérdés: mennyire kell a keresztényeknek – ha szavazók vagy parlamenti képviselők – megpróbálni átvinni a házasságról alkotott nézeteiket a közösség többi részére, azáltal, hogy bedolgozzák ezeket a válásról szóló törvényekbe.

Nagyon sokan úgy gondolják, hogy ha az ember saját maga keresztény, akkor meg kell próbálnia mindenki számára nehezzé tenni a válást. Nekem nem ez a véleményem. Legalábbis tudom, hogy nagyon mérges lennék, ha a mohamedánok megpróbálnának bennünket megakadályozni abban, hogy bort igyunk. Nézetem szerint az egyházaknak meg kellene érteniük és fel kellene ismerniük, hogy a brit nép többsége nem keresztény, s ezért nem várható tőle, hogy keresztény életet éljen. Két, különböző házasságnak kellene lennie: az egyiket az állam szabályozza a törvényeivel, amelyek minden állampolgárra érvényesek, a másikat az egyház a maga törvényeivel, amelyek saját híveire nézve érvényesek. A megkülönböztetésnek egészen élesnek kell lennie, hogy az ember tudja, melyik pár házasság keresztény értelemben és melyik nem.

Ennyit a házasság véglegességéről szóló keresztény tanításról. Hátravan még valami, ami még népszerűtlenebb. A keresztény feleségek megígérik, hogy engedelmeskednek férjeiknek. A keresztény házasságban a férfi a „fő”. Ezzel kapcsolatban azonnal két kérdés merül fel: (1) miért kell egyáltalán családfőnek lennie, miért nincs egyenlőség?, (2) Miért kell, hogy a férfi legyen a családfő?

(1) Annak a szükségessége, hogy valaki vezesse a családot, a házasság véglegességének gondolatából származik. Persze amíg a férj és a feleség egyetért, addig ez a kérdés nem merül fel; s reméljük, hogy ez lesz a dolgok normális állása a keresztény családban. De mi történjék akkor, amikor valóban eltérnek a vélemények? Természetesen beszéljék meg a dolgot; de tételezzük fel, hogy ezt már megtették, és mégsem sikerült egyetértésre jutni. Mi legyen akkor a következő lépés? Többségi szavazással nem tudják eldönteni a kérdést, mert egy kéttagú tanácsban nem jöhet létre többség. Minden bizonnyal az egyik vagy a másik történhet meg a következő két dolog közül: vagy el kell válniuk és mindkettő meg a maga útján, vagy pedig az egyiküknek döntő szavazattal kell rendelkeznie. Ha a házasság végleges, akkor végül is az egyik vagy a másik félnek döntéssel kell rendelkeznie a családi politikát illetően. Egy állandó társulás nem állhat fenn alapszabály nélkül.

(2) Ha a családban lennie kell vezetőnek, miért a férfi legyen? Nos, először is, van egyáltalán komoly igény arra, hogy a nő legyen? Mint mondtam, nem vagyok házas, de amennyire én látom, még az az asszony, aki úr akar lenni a maga házában, még az sem csodálja meg rendszerint a dolgok hasonló állását például a szomszédban. Nagyon valószínű, hogy inkább ezt mondja: „Szegény X. úr! Nem tudom elképzelni, miért engedi, hogy az a visszataszító nőszemély úgy dirigálja!” Azt hiszem, nem nagyon volna hízeltő számára, ha valaki az ő saját „vezetésének” tényét emlegetné. Valami természetellenesnek kell lenni abban, hogy a feleségek irányítsák a férjeiket, mert maguk a feleségek is félig-meddig szégyenlik ezt és lenézik azt a férjet, aki „papucs”. De van még egy másik ok is, s erről most egészen őszintén beszélhetek mint agglegény, ugyanis a dolgot kívülről világosabban lehet látni, mint belülről. A család külső világhoz való viszonyának – amit külpolitikának nevezhetnénk – végső fokon a férfitől kell függenie, mivel neki mindig méltányo-

sabbnak kell lenni, s rendszerint méltányosabb is, a kívülállókhoz. Egy nő elsősorban gyerekeiért és férjéért harcol az egész világ ellen. Az ő igényeik, kívánságaik, az asszony szempontjából, természetesen majdnem mindig megelőznek, bizonyos értelemben helyesen vagy joggal, minden egyéb követelést. Az asszony tehát érdekeik különmegbízottja, letéményese. A férfi feladata arra ügyelni, hogy az asszony természetes kedvezése ne jusson érvényre. A férfié kell legyen az utolsó szó, hogy megvédje a kívülállókat felesége túlzó családpártolásától. Ha bárki kételkedne ebben, hadd tegyek fel egy egyszerű kérdést. Ha a kutyája megharapta a szomszéd gyereket, vagy a gyereke bántotta a szomszéd kutyáját, kivel szeretné inkább elintézni az ügyet, a ház urával vagy úrnőjével? Ha pedig ön férjes asszony, hadd kérdezzem a következőt. Bármennyire csodálja is ön a férjét, nem mondaná-e, hogy az a fő fogyatéka, hogy nem nagyon hajlamos olyan nyomatékosan kiállni a saját és az ön jogaiért, mint azt ön szeretné? Hogy afféle békítgető?

7. A MEGBOCSÁTÁS

Egy előző fejezetben azt mondtam, hogy a tisztaság a legnépszerűtlenebb keresztény erény. De nem vagyok biztos benne, hogy igazam volt. Azt hiszem, van még egy ennél is népszerűtlenebb. A keresztény parancsolatban meg van írva: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.” S mivel a keresztény erkölcs szerint a „felebarátod” fogalmába beletartozik az „ellenséged” is, így szembetalálkozunk azzal a rémes kötelezettséggel, hogy bocsássunk meg ellenségeinknek.

Mindenki azt vallja, hogy a megbocsátás szép gondolat, mindaddig, amíg valamit nem kell megbocsátani, mint nekünk kellett a háború alatt. Akkor aztán a téma pusztán említése is ingerült méltatlankodást vált ki. Nem azért, mert az emberek a megbocsátást túl nagy és túl nehéz erénynek gondolnák, hanem mert gyűlöletesnek és megvetendőnek tekintik. „Az

ilyen beszédől émelyeg a gyomrom” – mondják. S netán az olvasók fele már biztosan azt kérdezi tőlem: „Kíváncsi lennék, hogy éreznéd magát, ha lengyel vagy zsidó lenne és a Gestapónak kellene megbocsátania?” Én magam is nagyon kíváncsi lennék. Éppen úgy, mint amikor a kereszténység azt tanítja, hogy még akkor sem szabad megtagadnom hitemet, ha ez megment a kínos haláltól – nagyon kíváncsi lennék, mit tennék, ha erre kerülne a sor. Nem azt próbálom elmondani önöknek ebben a könyvben, hogy én mit tudnék tenni – valójában nagyon keveset –, arról beszélek, hogy mi a kereszténység. A kereszténységet nem én találtam ki. S lám, a kel-lős közepén ezt találjuk: „S bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.” Nincs a leghalványabb utalás sem arra, hogy más feltételek mellett nyernénk bocsánatot. Teljesen világos, hogy ha nem bocsátunk meg, minekünk sem bocsátanak meg. Nincs más lehetőség. Mit kell hát tennünk?

Meglehetősen nehéz a helyzet mindenképpen, de úgy vé-lem, két dologgal könnyebbé tehetjük. Amikor matematikát kezdünk tanulni, nem a differenciálszámítással kezdjük, ha-nem egyszerű összeadással. Ugyanígy, ha tényleg meg aka-runk tanulni megbocsátani (s minden azon múlik, hogy tény-leg akarunk-e), akkor talán jobb valami könnyebbrel kezdeni, mint a Gestapóval. Például kezdheti valaki a férjével vagy a feleségével, a szüleivel vagy a gyerekeivel, vagy a legközeleb-bi rendőrrel (?), megbocsátva valamit, amit a múlt héten tet-tek vagy mondtak. Ez egy darabig valószínűleg foglalkoztat-ni fog bennünket. Majd azután megpróbálhatjuk megérteni, pontosan mit is jelent, hogy szeressük felebarátainkat úgy, mint magunkat. Hát tulajdonképpen hogyan is szeretjük magunkat?

Amikor most erre gondolok, nem mondhatnám, hogy elfo-gultságot vagy szeretetet éreznék magam iránt, sőt még csak nem is mindig élvezem a magam társaságát. Így hát nyilván-való, hogy a „szeresd felebarátodat” nem azt jelenti, hogy

„kedveld őt” vagy „tartsd vonzónak”: Ezt már korábban is látnom kellett volna, mivel próbálkozással nyilván nem érezhetünk szeretetet valaki iránt. Jó véleményrel vagyok magamról, vagy rendes fickónak tartom magam? Azt hiszem, néha igen (s ezek kétségtelenül a legrosszabb pillanataim), de nem ezért szeretem magamat. Valójában fordítva van: önszeretetem miatt gondolom magamat rendesnek, de nem azért tartom magam rendesnek, mert szeretem magam. Ezért nyilván ellenségeim szeretete sem azt jelenti, hogy őket rendesnek tartom. Ez óriási megkönnyebbülést jelent. Ugyanis sok ember azt képzei, hogy a megbocsátás ellenségeinknek azt jelenti, állítsuk úgy be, mintha alapjában véve nem is volnának igazán olyan rossz fickók, pedig hát egészen világos, hogy azok: – Menjünk egy lépéssel tovább. Legvilágosabb pillanataimban nemcsak hogy nem látom magam rendes fickónak, de tudom, hogy nagyon is rossz ember vagyok. Némely cselekedetemre borzadva és utálattal tekinthetek. S ahogy most erre gondolok, visszaemlékezem a keresztny tanítómesterek régi mondására, hogy a rossz ember cselekedeteit kell gyűlölnöm, nem magát a rossz embert; vagy, mint ahogy ők mondogatták, gyűlöljem a bűnt, de ne a bűnöst.

Hosszú ideig ostoba, szörszálhasogató megkülönböztetésnek tartottam ezt: hogyan lehet valamit gyűlölni úgy, hogy elkövetőjét ne gyűlöljem? Azonban évekkel később eszembe jutott, hogy van valaki, akivel szemben így jártam el egész életemben, nevezetesen saját magammal. Bármennyire is nem tetszett saját gyávaságom, önhittségem vagy kapzsiságom, továbbra is csak szerettem magam. S a legkisebb nehézség sem merült fel e téren. Sőt az igazi oka annak, hogy miért gyűlöltem ezeket a dolgokat, az volt, hogy szerettem magát az embert. S éppen mert szerettem magam, azért találtam sajnálatosnak, hogy olyan ember vagyok, aki ilyeneket cselekszik. Következésképpen a keresztnység nem akarja egy fikarcnyival sem csökkenteni azt a gyűlöletet, amelyet a kegyetlenség, az álnokság iránt érzünk. Ezeket gyűlölnünk kell.

Egyetlen szót sem kell elhallgatnunk arról, amit ezekről ejtettünk. De a kereszténység azt kívánja tőlünk, hogy ugyanúgy gyűlöljük ezeket, mint a magunkban lévő dolgokat: sajnáljuk, hogy az illető ilyen dolgokat elkövetett, remélve, hogy ha egyáltalán lehetséges, valahogy, valamikor és valahol kiigyógyuljon ezekből és újra emberré váljék.

Az igazi próba azonban az alábbi. Tételezzük fel, hogy az ember piszkos kegyetlenségekről olvas az újságban. Azután tegyük fel, hogy valami olyan kerül előtérbe, ami arra utal, hogy a történet talán nem is egészen igaz és nem is olyan szörnyű, ahogy megírták. Vajon ilyenkor az-e az első érzésünk, hogy „Hála Istennek, mégsem olyan rosszak az emberek”, vagy csalódottságot érzünk, sőt határozottan ragaszkodunk az első történethez pusztán azért az élvezetért, hogy ellenségeinket a lehető legrosszabbnak lássuk? Ha a második eset áll fenn, akkor attól tartok, ez lesz az első lépés abban a folyamatban, amelynek során végül magunk is ördöggé válunk. Nézzék csak, először azzal kezdődik, hogy azt szeretnénk: a fekete volna egy kicsit feketébb. S ha ennek a kívánságunknak helyt adunk, akkor később azt fogjuk kívánni, hogy a szürkét feketének lássuk, majd magát a fehéret is. Végül nem tudjuk megállni, hogy mindent – Istent, barátainkat és magunkat is beleértve – rossznak lássunk, és nem leszünk rá képesek, hogy felhagyjunk ezzel: megrögződünk mindörökre a tiszta gyűlölet világában.

Most menjünk megint egy lépéssel tovább. Azt jelenti-e ellenségeink szeretete, hogy büntetlenül hagyjuk őket? Nem, hiszen a magam szeretete sem azt jelenti, hogy nem kell magam alávetni büntetésnek, akár a halálbüntetésnek is. Ha gyilkosságot követett el valaki, a helyes keresztény magatartás az lenne, ha feladná magát a rendőrségen és felakasztaná. Ezért nézetem szerint tökéletesen rendjén való, ha egy keresztény bíró halálra ítél valakit, vagy ha egy keresztény katona megöli az ellenséget. Mindig is ezt gondoltam, amióta keresztény lettem, s már sokkal a háború előtt, sőt a mai bé-

keidőkben is ez a véleményem. Nincs értelme idézni: „Ne ölj.” Két görög szó van e fogalomra, az egyik „ölni”, a másik „gyilkolni” értelemben. S amikor Krisztus ezt a parancsot említi, a „gyilkolni” szót használja három beszámoló, Máté, Márk és Lukács szerint is. Ha jól tudom, ugyanez a megkülönböztetés létezik a héberben is. Nem minden ölés gyilkosság, mint ahogy nem minden nemi közösülés házasságtörés. Amikor katonák keresték fel Keresztelő Jánost és azt kérdezték, mit tegyenek, távolról sem ajánlotta nekik, hogy ott kell hagyniuk a hadsereget; és Krisztus sem tette ezt, amikor a római századossal, a centurióval találkozott. A lovagi gondolat – a fegyverben lévő keresztény egy nagy ügy védelmében – az egyik legnagyobb keresztény eszme. A háború borzalmas dolog, s csak tisztelni tudom a becsületes pacifistát, bár úgy gondolom, teljesen téves az elképzelése. Amit nem tudok megérteni, az egy bizonyos félpacifizmus, amely manapság azt táplálja az emberekbe, hogy bár harcolni kell, de ezt megnyúlt ábrázattal kell tenni, mintha szégyellnénk. Ez az az érzés, amely sok nagyszerű, fiatal keresztényt foszt meg valamitől, amihez joga volna, valamitől, ami természetes kísérője a bátorságnak, egy bizonyos jókedvűségtől és lelkesedéstől.

Gyakran képzeltem el, milyen lett volna, ha szolgáltam volna az első világháborúban, és én meg egy fiatal német egyszerre öltük volna meg egymást és a halálunk utáni pillanatban máris összetalálkoztunk volna. Nem tudom elképzelni, hogy bármelyikünk is neheztelt volna a másikra, vagy akár zavarban lett volna. Azt hiszem, nevettünk volna rajta.

Úgy gondolom, valaki most ezt mondhatná: „Ha szabad elítélni az ellenség cselekedeteit, megbüntetni és megölni őt, akkor mi a különbség a keresztény erkölcs és a közönséges felfogás között?” Egy egész világ! Gondoljuk csak meg, mi, keresztények úgy hisszük, hogy az ember örökké él. Ezért, ami igazán számít, az a sok kis, apró jel vagy fordulat, a lelkünk belsejében, annak közepén, amely hosszú távon meny-

nyei vagy pokoli teremtménnyé alakít minket. Őlhetünk, ha szükséges, de nem szabad gyűlölnünk, és élvezni a gyűlöletet. Büntethetünk, ha szükséges, de nem szabad élveznünk a büntetést. Más szóval, egyszerűen ki kell irtani magunkból valamit, a bosszú érzését, a megtorlás érzését. Nem gondolom, hogy bárki is el tudná most határozni, hogy soha többé nem fog ilyet érezni. A dolgok nem így szoktak történni. Arra gondolok, hogy valahányszor felüti a fejét, nap mint nap, évek múltával, egész életünkben, azonnal fejbe kell vágnunk. Nehéz munka, de nem lehetetlen. Még amikor ölni vagy büntetni kell, akkor is úgy igyekezzünk érezni az ellenség, mint ahogy magunk iránt; azt kívánva, hogy ne lenne rossz, azt remélve, hogy ezen a világon vagy a másikon, meggyógyuljon, egyszerűen, hogy jót kívánjunk neki. Ez az, ami a Bibliában azt jelenti, hogy szeressük őt: kívánjuk a javát, s nem azt, hogy kedveljük, sem azt, hogy jónak mondjuk, amikor nem az.

Elismerem, ez azt jelenti, hogy olyan embereket szeressünk, akiken semmi szeretetre méltó sincs. De hát van-e szeretetre méltó az emberen magán? Egyszerűen csak szeretjük magunkat, mert az mi magunk vagyunk. Isten arra szán bennünket, hogy ugyanezen a módon és ugyanezen okból mindenkit szeressünk; saját esetünkre azonban mintegy kidolgozta e szeretet lényegét, hogy megmutassa, hogyan kell annak működnie. Nekünk aztán folytatni kell a dolgot és alkalmazni másokra is a szabályt. S ez könnyebb lesz talán, ha eszünkbe juttatjuk, hogy pontosan így szeret Ő is minket. Nem azért a szép és vonzó tulajdonságokért, amelyekről azt hisszük, hogy rendelkezünk velük, hanem mert mi saját magunk vagyunk. Hiszen semmi szeretni való sincs bennünk: olyan teremtmények vagyunk, akik a gyűlöletet tulajdonképpen akkora élvezetnek tekintik, hogy az arról való lemondás szinte olyan, mintha a sörivást vagy a dohányzást kellene abba hagyni...

Most a keresztény erkölcsnek ahhoz a részéhez érkeztem, amely a legjobban különbözik valamennyi egyéb erkölctől. Van egy olyan bűn, amelytől egyetlen ember sem mentes a világon; amelyet a világon mindenki megvet, ha másban látja, s amelyről a keresztények kivételével aligha képzele bárki is, hogy ő maga bűnös lenne benne. Hallottam már, amikor az emberek elismerték, hogy rosszkedvűek, hogy elvesztik a fejüket a nők vagy az ital miatt, s még azt is, hogy gyávák. De azt hiszem, sohasem hallottam senkit sem, aki nem volt keresztény, hogy ezzel a bűnnel vádolta volna magát. S ugyanakkor nagyon ritkán találkoztam olyan valakivel, aki nem volt keresztény, és a legcsekélyebb megértést tanúsított volna iránta másokban. Nincs még egy hiba, amely jobban népszerűtlenné tenné az embert, sem olyan, amelynek a magunk esetében kevésbé lennénk tudatában. S minél több van belőle magunkban, annál kevésbé kedveljük másokban.

A bűn, amelyről beszélek: a gőg és az önhittség. A keresztény erkölcs szerint vele szemben álló erényt pedig alázatosságnak hívjuk. Talán emlékeznek rá, hogy amikor a szexuális erkölcsről beszéltem, figyelmeztettem önöket, hogy a keresztény erkölcs lényege, központja nem ezen a területen van. Nos, most érkezünk el ehhez a központhoz. A keresztény tanítómesterek szerint az igazi bűn, a legfőbb rossz: a gőg. Szemérmertlenség, harag, kapzsiság, ittasság és a többi, ehhez képest mind csak apróságok; az ördög is a gőg miatt lett ördög; a gőg vezet minden más bűnhöz, a gőg az Isten-ellenes lelkiállapot teljessége.

Túlzottnak tűnik ez? Ha igen, gondolják csak végig. Az imént fejtettem ki, hogy minél gőgösebb valaki, annál kevésbé szereti a gőgöt másokban. Ha meg akarjuk tudni, hogy mennyire vagyunk büszkék, akkor annak tulajdonképpen az a legkönnyebb módja, ha feltesszük magunknak a kérdést: „Mennyire tudom elviselni, ha mások rendreutasítanak,

vagy nem akarnak rólam tudomást venni, beavatkoznak a dolgaimba, lekezelnek vagy hancegnek velem szemben?” Arról van szó, hogy minden egyes ember gögje szemben áll mindenki más gögjével. – Én akartam a társaság központja lenni egy összejövetelen, és azért éreztem rosszul magam, mert más valaki játszotta ezt a szerepet. Ugyanannak a szakmának két képviselője soha sincs egy véleményen. Mindenkinek tisztán kell mármost látni azt, hogy a gög lényegileg természetéből eredően jelent szembenállást, míg a többi bűn, hogy úgy mondjam, csak véletlenül. A gögös embernek nem telik öröme abban, ha van valamije, csak akkor, ha többje van, mint a szomszédjának. Azt mondjuk, az emberek azért és arra büszkék, hogy gazdagok, okosak vagy jó külsejűek, de nem így van. Arra büszkék, hogy gazdagabbak, okosabbak, jobb külsejűek, mint mások. Ha mindenki egyformán gazdag, okos vagy csinos volna, nem volna mire büszkének lenni. Az összehasonlítás az, ami gögössé tesz bennünket; annak az öröme, hogy a többi fölött állunk. Mihelyt megszűnt a szembenállás, a vetélkedés lehetősége, a gög is eltűnik. Ezért mondom, hogy a gög lényegileg jelent szembenállást, vetélkedést, oly módon, ahogy a többi bűn nem. A szexuális ösztön szembeállíthat két férfit, ha mindketten ugyanazt a lányt akarják. De ez csak véletlenül fordulhat elő; ugyanúgy akár két különböző lányt is akarhatnának. De a gögös ember el fogja venni tőlünk a kedvesünket, nem azért, mintha akarná őt, hanem hogy bebizonyítsa magának, hogy különb, mint mi. A kapzsiság vetélkedésre kényszeríthet embereket, ha nem jut elég mindannyiuknak; de a gögös ember, még ha többet is kapott, mint amennyit esetleg akart, megpróbál még többet kapni, hogy befolyását hangsúlyozza. Csaknem mindaz a rossz a világon, amelyet az emberek a kapzsiságnak vagy az önzésnek tulajdonítanak, valójában sokkal inkább a gög következményei.

Nézzük például, mi a helyzet a pénz esetében. A kapzsiság biztosan arra készteti az embert, hogy pénzt szerezzen, mond-

juk egy jobb ház, egy kellemesebb nyaralás vagy éppen a jobb ételek, italok kedvéért. De csak egy bizonyos mértékig. Mi késztet egy tízezer font jövedelemmel rendelkező embert arra, hogy igyekezzék évi hússzerre szert tenni? Nem a több élvezetért való sóvárgás. Tízezer fontból előteremtheti mindazt a luxust, amit egyáltalán élvezni tud. A gőg az, amiért gazdagabb akar lenni, mint más gazdag ember, és (még inkább) a hatalomvágy. Mert hiszen a hatalom az, amit a gőg igazán élvez: semmi sem kelti annyira az emberben a másokkal szembeni felsőbbrendűség érzetét, mint ha képes azokat játék katonák módjára mozgatni. Miért okoz egy csinos lány, amerre csak jár, mindenütt boldogtalanságot, miközben a csodálókat gyűjti? Biztosan nem a szexuális ösztöne miatt: az ilyen fajta lány igen gyakran frigid. Hanem a gőg miatt. Mi kényszerít egy politikai vezetőt vagy egy egész nemzetet, hogy folyton egyre többet és többet követeljen? Megint csak a gőg. A gőg, természetéből eredően, vetélkedésre késztet, ezért nincs soha vége. Ha gőgös vagyok, és akad a világon akár egyetlen ember, aki hatalmasabb, gazdagabb vagy okosabb, mint én – az vetélytársam lesz és ellenségem.

A keresztényeknek igaza van: a gőg a fő oka annak a nyomorúságnak, amely a világon minden népben, minden családban megtalálható. Más bűnök néha még össze is hozzák az embereket; jó cimboraságot, tréfálkozást, szívéllyességet tapasztalhatunk iszákos vagy erkölcstelen emberek körében. De a gőg mindig ellenségességet jelent, a gőg maga az ellenségesség. Még hozzá nemcsak ember és ember között, de Istennel szemben is.

Istenben valami olyasmivel kerülünk szembe, ami minden tekintetben mérhetetlenül fölöttünk áll. Hacsak nem ilyenek ismerjük meg Istent – és ezért azt is tudjuk, hogy Hozzá képest semmik vagyunk –, nem ismerjük Istent egyáltalán. Amíg gőgösek vagyunk, nem ismerhetjük meg Istent. A gőgös ember mindig csak lenéz az emberekre és a dolgokra; s természetesen amíg csak lefelé néz, nem láthatja azt, ami

fölötte van. Ez súlyos kérdést vet fel. Hogy lehet az, hogy olyan emberek, akiket nyilvánvalóan majd szétvet a gőg, azt mondják, hogy hisznek Istenben és nagyon vallásosnak képzelik magukat? Azt hiszem, ez azt jelenti, hogy ezek az emberek egy képzeletbeli Istent imádnak. Elméletileg elismerik, hogy ennek a fantom Istennek a jelenlétében a semmivel egyenlők, de valójában mindig is azt képzelik, hogy ez az Isten mennyire megfelelőnek tartja őket, s mennyivel jobbnak tartja őket, mint a közönséges embereket: vagyis egy penny értékű képzelt alázatot mutatnak iránta, és egy font értékű gőgöt embertársaikkal szemben. Azt hiszem, ezekre az emberekre gondolt Krisztus, amikor azt mondta, hogy egyesek Róla fognak prédikálni, és ördögöt űzni az Ő nevében, pedig a világ végén megtudják majd, hogy Ő sose ismerte őket. S közülünk bárki, bármikor benne lehet ebben a halálos csapdában. Szerencsére próbát tudunk tenni. Valahányszor úgy találjuk, hogy vallásosságunk jónak tüntet fel bennünket, jobbnak, mint bárki más, akkor úgy hiszem, biztosak lehetünk abban, hogy nem az Isten, hanem az ördög van ránk hatással. Hogy Isten jelenlétében vagyunk-e, annak az az igazi próbája, hogy egészen elfeledkezünk magunkról, vagy úgy tekintjük magunkat, mint valami jelentéktelen, hitvány tárgyat. Jobb, ha teljesen elfelejtkezünk magunkról.

Rettenetes, hogy minden bűn közül a legrosszabb be tudja csempészni magát vallásos életünk kellős közepébe. De mindjárt meglátják, miért. A többi, kevésbé rossz bűn, az állati természetünkön át működő ördögtől származik. A gőg azonban egyáltalán nem az állati természetünkből fakad. Egyenest a pokolból jön. Tisztán szellemi: tehát sokkal ravaszabb és veszélyesebb. S éppen ezért a gőgöt gyakran fel lehet használni az egyszerűbb bűnök leküzdésére. A tanárok tényleg gyakran hivatkoznak egy fiú büszkeségére, vagy ahogy mondják, önérzetére, mikor azt akarják, hogy tisztességesen viselkedjék; sok ember felülkerekedett már a gyávaságán,

élvezetvágán vagy rossz hangulatán azáltal, hogy megtanulta, ezek méltóságán aluli dolgok – vagyis a gőg által. S az ördög nevet rajtuk. Tökéletesen elégedett, ha azt látja, hogy szemérmesek, bátrak, fegyelmezettek vagyunk, feltéve, hogy eközben belénk ültette a gőg zsarnokságát, éppúgy, mint ahogy elégedetten nézné, hogy meggyógyultak a fagyás okozta sebeink, viszont ugyanakkor rákot okozhatna nekünk. Ugyanis a gőg szellemi rák: elpusztítja az igazi lehetőségét a szeretetnek, a megelégedésnek, de még a józan észnek is.

Mielőtt más témára térnék át, óvni szeretném önöket néhány félreértéstől:

(1) A dicséret alkalmával érzett öröm nem gőg. Az a gyermek, akit feladata jó elvégzéseért dicséretképpen vállon veregetnek, az az asszony, akit szeretője dicsér a szépségeért, vagy az a megmentett lélek, akinek Krisztus így szól: „Jól van”, mind örül és elégedett. S így is kell, hogy legyen. Ugyanis ilyenkor az öröm oka nem bennünk magunkban rejlik, hanem abban a tényben, hogy megnyertük a tetszését valakinek, akinek (nagyon helyesen) tetszeni is akartunk. A probléma akkor kezdődik, amikor arról a gondolatról, hogy „elnyertem tetszését, minden rendben van”, áttérünk arra, hogy „milyen nagyszerű valaki vagyok, hogy ezt megtettem”. Minél inkább el vagyunk ragadtatva magunktól és minél kevésbé a dicsérettől, annál rosszabbá válunk. Ha már csak magunkban van örömünk, és egyáltalán nem törődünk a dicsérettel, akkor eljutottunk a mélypontra. Ezért van az, hogy a hiúság, amely a gőgnek az a fajtája, amely legtöbbször csak a felszínen mutatkozik, valójában a legkisebb rossz és leginkább megbocsátható. A hiú ember egyre több dicséretre, tetszésre, csodálatra vágyik, és mindig azt keresi. Ez ugyan hiba, de gyerekes, sőt (furcsa módon) még megalázkodó hiba is. Azt jelzi, hogy még nem teljesen teltünk el a magunk csodálatával. Értékeljük a többi embert annyira, hogy igényeljük az irántunk megnyilvánuló figyelmüket. Valójában tehát

még emberek maradtunk. Az igazi, sötét, ördögi gőg akkor üti fel a fejét, amikor annyira lenézzük a többi embert, hogy nem törődünk a véleményünkkel. Természetesen olykor nagyon helyes, sőt gyakran még kötelességünk is, hogy ne törődjünk mások véleményével, ha azt helyes okból tesszük: nevezetesen, mivel összehasonlíthatatlanul többet törődünk azzal, hogy Isten mit gondol. A gőgös embernek azonban más oka van arra, hogy ne törődjék embertársai véleményével. Ő így gondolkodik: „Miért törődjem a csöcselék véleményével és tetszésével? Jelent az számomra valamit is? És még ha érne is a véleményük valamit, talán olyan ember vagyok, aki egy bókra elpirul az örömtől, mint egy fiatal lány az első táncnál? Nem. Én önálló, felnőtt ember vagyok. Amit tettem, csak azért történt, hogy eleget tegyek saját elképzeléseimnek, vagy művészi lelkiismeretemnek, vagy családom hagyományainak, egyszerűen azért, mert ilyen fickó vagyok. Ha ez tetszik a tömegnek, csak tessék. Engem nem érdekelnek.” Ily módon az igazi, meggyőződéses gőg működhet közre a hiúság megfékezésében. Ugyanis, mint az előbb említettem, az ördög szereti „meggyógyítani” a kis hibát úgy, hogy egy nagyot ad helyette. Meg kell próbálnunk, hogy ne legyünk hiúk, de sosem szabad igénybe venni gőgünket a hiúságból való kigyógyulásra.

(2) Angolul azt mondjuk, hogy egy ember „büszke” (proud) a fiára, az atyjára, az iskolájára vagy az ezredére, s ezért feltehetjük a kérdést, hogy a „büszkeség” vagy „gőg” ebben az értelemben bűn-e. Úgy gondolom, ez attól függ, mit is értünk pontosan „büszke” alatt. Az olyan mondatokban, ahol a „büszke valamire” kifejezés előfordul, igen gyakran annyit jelent, hogy „őszinte csodálattal van valami iránt”. Az ilyen csodálat persze nagyon távol áll a büntől. De talán azt is jelentheti, hogy a kérdéses személy felvág előkelő apja miatt, vagy mert egy híres ezredhez tartozik. Ez nyilván hiba lenne, de még mindig jobb, mintha egyszerűen csak saját magára lenne büszke. Ha bármit is szeretünk és csodálunk

saját magunkon kívül, az egy lépéssel távolabb visz bennünket a teljes szellemi romlástól; bár addig sosem leszünk egészen rendben, amíg bármit is jobban szeretünk és csodálunk, mint Istent.

(3) Nem szabad azt gondolnunk, hogy Isten azért tiltja a gőgöt, mert sérti Őt, vagy hogy az alázatosságot saját méltósága miatt követeli meg, mintha Isten Maga volna büszke. Ő a legkevésbé sem törődik saját méltóságával. Tulajdonképpen azt akarja, hogy megismerjük Őt. Nekünk akarja adni Magát. S Ő és mi két olyan pólust képezünk, hogy ha bármilyen kapcsolatba akarunk kerülni Vele, akkor valóban alázatosak leszünk, méghozzá nagy-nagy örömmel, és halhatlan megkönnyebbülést fogunk érezni, hogy egyszerre megszabadulunk saját méltóságunkkal kapcsolatban mindattól a sok ostoba értelmetlenségtől, ami egész életünkben nyugtalanná és boldogtalanná tett bennünket. Ő azért igyekszik alázatossá tenni bennünket, hogy ezt a pillanatot lehetővé tegye: megpróbálja levenni rólunk azt a sok ostoba, csúnya jelmezt, amelyet mindnyájan magunkra aggatunk, s amelyekben kis hülyék módjára tetszelgünk. Bárcsak magam is egy kicsit előbbre jutottam volna az alázatosságban. Ha sikerült volna, talán többet tudnék mondani most a megnyugvásról, a vigaszcól, a jelmez levetéséről, a hamis énünktől való megszabadulásról, mindazzal a pózolásal és komédiázással együtt, amit a „Nézzetek, hát nem vagyok jó fiú?” kérdés kifejez. Ha csupán megközelíteni tudjuk ezt, akár egy pillanatra is, az olyan, mint egy pohár hideg víz a sivatagban utazónak.

(4) Ne képzeljük azt, hogy ha egy igazán alázatos emberrel találkozunk, akkor olyan valaki áll előttünk, akit a legtöbb ember manapság „alázatosnak” nevez; nem lesz keneteljes, hízeltgő valaki, aki folyton csak azt hajtogatja, hogy ő természetesen senki. Valószínűleg csak azt fogjuk gondolni róla, hogy jókedvű, intelligens ember, akit úgy látszik, igazán érdekel, amit *mi* mondtunk neki. Ha pedig nem tetszik

nekünk, az csak azért lesz, mert egy kissé irigykedünk mind-azokra, akik ilyen könnyedén tudják az életet élvezni. Ez az ember egyáltalán nem fog az alázatosságra gondolni, egyáltalán nem fog magára gondolni. Ha bárki alázatosságra akarna szert tenni, úgy hiszem, meg tudom mondani neki az első lépést. Az első lépés annak megértése, hogy büszkék, gőgösek vagyunk. S ez elég nagy lépés. Legalábbis semmit az ég világán nem tehetünk előbb. Ha azt gondoljuk, hogy nem vagyunk önhittek, ez csak azt jelenti, hogy nagyon is önhittek vagyunk.

9. SZERETET

Egy korábbi fejezetben említettem, hogy négy „fő” (kardinális, sarkalatos) erény van, és három „teológiai” erény. Ez utóbbiak a hit, remény és szeretet. A hittel a két utolsó fejezetben fogok foglalkozni. A szeretetet részben tárgyaltam a 7. fejezetben, de ott arra a részére szorítkoztam, amit megbocsátásnak nevezünk. Most hadd bővítsem ezt ki egy kissé jobban.

Először a fogalmat fedő angol szó, „charity”, értelméről. Ez ma már csak azt jelenti, amit valamikor alamizsnának, jótéteménynek neveztek, vagyis a szegényeknek való adakozásnak. Eredetileg sokkal tágabb értelme volt. (Mindenesetre láthatjuk, hogyan kapta a szó a modern értelmét. Ha valakiben volt szeretet, könyörületesség [charity], akkor a szegényeknek való adakozás a legnyilvánvalóbb dolgok egyike volt, s az emberek úgy kezdték emlegetni, mintha ez volna maga a „charity” [karitás]. Ugyanígy a „rím” a legnyilvánvalóbb dolog a költészetben, s ezért az emberek „költészetten” egyszerűen csak rímeket kezdtek érteni és semmi egyebet.) A karitás „szeretetet jelent keresztény értelemben”. Ám a szeretet keresztény értelemben nem jelent érzelmet. Ez nem az érzelmeknek, hanem az akaratnak egy állapota, amellyel természetesen magunkkal szemben viseltetünk, s

amit meg kell tanulnunk mások irányában is kifejleszteni.

A Megbocsátásról szóló fejezetben kifejtettem, hogy a saját magunk iránti szeretetünk nem azt jelenti, hogy kedveljük magunkat, hanem hogy a saját magunk javát akarjuk. Ugyanígy a felebarátaink iránti keresztény szeretet (karitás) is egészen más, mint a kedvelés vagy ragaszkodás. Kedvelünk egyeseket, vagy gyöngédek vagyunk hozzájuk, míg másokat nem kedvelünk. Fontos, hogy megértsük, a természetes „kedvelés”, „vonzódás” se nem bűn, se nem erény, éppen úgy, mint ahogy az ételek kedvelése vagy nem kedvelése szintén nem bűn, sem nem erény. Ez csak tény. De hogy mit kezdünk vele, az már természetesen lehet bűnös vagy erényes.

Az emberekhez való természetes vonzódás vagy ragaszkodás megkönnyíti azt, hogy jószívűek legyünk irányukban. Ezért rendszerint kötelességünk táplálni ragaszkodásunkat, kedvelni az embereket, amennyire csak lehet (mint ahogy gyakran az is feladatunk, hogy előmozdítsuk kedvünket a testmozgás vagy az egészséges táplálkozás iránt) – ám nem azért, mert ez a vonzódás maga a jószívűség erénye, hanem mert támaszul szolgál számára. Másrészt viszont nagyon gondosan kell ügyelnünk, nehogy a vonzódásunk valaki iránt szívtelessé vagy éppen igazságtalanná tegyen másvalakkal szemben. Még olyan esetek is vannak, amikor vonzódásunk összeütközésbe kerül a kedvelt személy iránti jószívűségünkkel, szeretetünkkel. Például, egy gyermekét bálványozó anya természetes vonzalma révén kísértésbe kerülhet, hogy elkényeztesse gyermekét; azaz, hogy kielégítse a saját szeretetteljes impulzusait gyermeke későbbi, igazi boldogsága kárára.

S bár a természetes vonzódást általában bátorítani kell, egészen hibás volna, ha azt gondolnánk, hogy a jószívűségnek, karitatív tevékenységnek az a módja, hogy megpróbálunk szeretetteljes érzéseket kelteni magunkban. Egyesek „hideg” természetűek; ez talán nem szerencsés számukra,

de ugyanúgy nem bűn, mint ahogy a rossz emésztés sem, és nem zárja ki őket abból a lehetőségből, nem mentesíti őket attól a kötelességtől, hogy megtanulják a jószívűséget, a karitást. A szabály mindnyájunk számára rendkívül egyszerű. Ne vesztegessük az időt azon tűnődve, vajon „szeretjük”-e felebarátunkat; cselekedjünk úgy, mintha szeretnénk. Milyen helyt megteesszük, megértjük az egyik nagy titkot. Amikor úgy viselkedünk, mintha szeretnénk valakit, hirtelen megszeretjük. Ha bántalmazunk valakit, akit nem kedvelünk, azt vesszük észre, hogy most még kevésbé kedveljük. Ha viszont jót teszünk vele, úgy találjuk, hogy nemtetszésünk csökkent. Van azonban egy kivétel. Ha nem azért teszünk jót vele, hogy Isten tetszését elnyerjük, és engedelmeskedjünk a felebaráti szeretet (karitás) parancsának, hanem hogy megmutassuk neki, milyen nagyszerű fickók vagyunk és hogy lekötelezzük őt, s aztán várjuk a „háláját”, akkor valószínűleg csalódní fogunk. (Az emberek nem buták: éles szemük van rá, hogy észrevegyék a hivalkodást, leereszkedést.) Viszont valahányszor azért teszünk jót egy felebarátunknak, mert ő is olyan ember, mint mi, akit Isten teremtett, és mert éppen úgy kívánjuk az ő boldogságát is, mint a magunkét, mindig egy kicsit jobban fogjuk őt szeretni, vagy legalább kevésbé utálni.

Így tehát, bár a keresztény karitász meglehetősen józan dolognak tűnik az olyanok számára, akik hajlamosak az érzelgősségre, s bár egészen más, mint a szeretetteljes ragaszkodás, mégis szeretetre vezet. A keresztény és a világiás gondolkodású ember között nem az a különbség, hogy az utóbbi csak a ragaszkodást, vonzódást ismeri, míg a keresztény a karitás értelmű szeretetet. A világias ember azért kezel egyeseket kedvesen, mert „kedveli” őket, míg a keresztény megpróbál mindenkivel kedvesen bánni, s ezért azt veszi észre, hogy egyre több embert kedvel, néha még olyanokat is, akikről sose képzelte volna, hogy kedvelni tudná őket.

Ugyanez a szellemi törvény borzasztó erővel hat a másik irányban is. A németek például először csak azért bántak rosszul a zsidókkal, mert gyűlölték őket; azután egyre jobban gyűlölték őket, mert rosszul bántak velük. Minél kegyetlenebb valaki, annál jobban fog gyűlölni; és minél jobban gyűlöl valaki, annál kegyetlenebb lesz – és így tovább, ördögi körben mindvégig.

Mind a jó, mind a rossz, mértani haladvány szerint gyorszik. Ezért oly mérhetetlenül fontosak a mindennapi, apró döntések. A legkisebb jócselekedet megtétele ma olyan stratégiai pont elfoglalását jelenti, ahonnan néhány hónap múlva soha nem álmodott győzelmekre lehetünk képesek. Ha ma látszólag csekély mértékben engedünk élvezetvágyunknak, vagy szabadjára engedjük haragunkat, az egy hegygerinc, egy vasútvonal vagy a hídfő elvesztését jelentheti, ahonnan az ellenség támadást indíthat, amire különben nem volna módja.

Néhány író a jószívűség, karitás szót nemcsak az emberek közötti keresztény szeretet megjelölésére használja, hanem Istennek az ember, és az embernek az Isten iránti szeretetére is. Az utóbbival kapcsolatban az emberek gyakran zavarban vannak. Azt mondták nekik, szeretniük kell Istent. De nem tapasztalnak magukban ilyen érzést. Mit kell tenniük? A válasz ugyanaz, mint előbb. Cselekedjünk úgy, mintha volna bennünk ilyen érzés. Ne próbáljunk meg érzéseket gyártani. Tegyük fel magunknak a kérdést: „Mit tennék akkor, ha biztos volnék benne, hogy szeretem Istent?” Ha megtaláltuk a választ, gyerünk és csináljuk.

Összességében véve, Isten irántunk megnyilvánuló szeretete sokkal biztonságosabb tárgya a gondolatnak, mint a mi szeretetünk Iránta. Senki sem rendelkezhet mindig odaadó érzésekkel; de még ha így is volna, Isten elsősorban nem az érzésekkel törődik. A keresztény szeretet, akár Isten, akár az ember irányában, az akarat dolga. Ha igyekszünk megtenni az Ő akaratát, akkor engedelmeskedünk a parancsnak:

„Szeresd Uradat, Istenedet.” Ha Neki úgy tetszik, majd megadja nekünk a szeretet érzését, amit mi magunkban nem tudunk felkelteni és nem kívánhatjuk magunknak úgy, mintha jogunk volna hozzá. A legfontosabb azonban az, ha eszünkbe vessük, hogy bár az érzelmek jönnek és mennek, Isten irántunk való szeretete nem változik. Nem kezdik ki bűneink vagy közömbösségünk, és fáradhatatlan abban az eltökéltségben, hogy ki kell gyógyulnunk bűneinkből, bármibe is kerül nekünk, bármibe is kerül Neki.

10. REMÉNY

A remény az egyik teológiai erény. Ez azt jelenti, hogy az örökkévalóság állandó várása nem a menekülésnek vagy az ábrándozásnak egy formája (mint azt egyes modern gondolkozásúak vélik), hanem azon dolgok egyike, amelyet elvárnak a keresztény embertől. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jelenlegi világot hagyjuk, ahogy van. Aki foglalkozik történelemmel, az tudja, hogy a jelen világért éppen azok tették a legtöbbet, akik a legtöbbet gondoltak az elkövetkező világra. Maguk az apostolok, akik megkezdték a római birodalom megtérítését, a középkort felépítő nagy egyéniségek, a rabszolga-kereskedelmet megszüntető angol evangélikusok, mind azért hagyták kezük nyomát a földön, mert lelküket a mennyország gondolata töltötte be. Amióta a keresztények már csak keveset törődnek a másvilággal, azóta lettek oly eredménytelenek ezen a világon. Vedd célba a mennyországot és megkapod a földet „ráadásul”; de ha a föld a célod, egyiket sem kapod meg. Ez különös egy szabálynak látszik, de valami hasonló figyelhető meg más dolgoknál is. Az egészség nagy áldás, de mihelyt egyik fő, közvetlen célunknak tesszük meg, gyenge lábon kezdünk állni és képzelődünk, hogy valami nincs rendben velünk. Csak akkor valószínű, hogy egészségesek leszünk, ha más dolgokat jobban kívánunk, például táplálékot, munkát, sportot, szórako-

zást, friss levegőt. Hasonlóképpen, sohasem fogjuk megmenteni a civilizációt, amíg a fő célunk a civilizáció. Meg kell tanulnunk, hogy valami mást még jobban akarjunk.

A legtöbben igen nehéznek találjuk, hogy egyáltalán kívánjuk a „mennyországot”, hacsak nem annyiban, amennyiben a „mennyország” az újbóli találkozást jelenti barátainkkal, akik már meghaltak. Ennek a nehézségnek egyik oka abban rejlik, hogy nem rendelkezünk kellő gyakorlattal: egész nevelésünk abban az irányban hat, hogy figyelmünket erre a világra irányítsa. Másik oka pedig az, hogy amikor megvan bennünk a mennyország igazi kívánása, akkor nem ismerjük fel. A legtöbb ember, ha igazán megtanult saját szívébe látni, tudni szokta, hogy akar, erősen akar valamit, amit ezen a földön nem kaphat meg. Vannak dolgok a világon, amelyek azt ígérik, hogy megadják ezt, de ezek az ígéretetek sohasem teljesülnek egészen. Azok a vágyak, amelyek az első szerelem alkalmával keletkeznek bennünk, vagy amikor először gondolunk egy idegen országra, vagy amikor először kerül szóba egy bennünket izgató téma, mind olyan vágyak, amelyeket sem a házasság, sem az utazás, sem a tanulás nem tud igazán kielégíteni. Most nem azokról a dolgokról beszélek, amelyeket rendszerint sikertelen házasságnak, nyaralásnak vagy szellemi pályának szoktak nevezni. Most a lehető legszerencsésebbekről beszélek. Volt valami a vágyakozás első pillanatában, amit megragadtunk, de ez aztán elpárolgott a valóságban. Azt hiszem, mindenki tudja, mire gondolok. A feleség lehet nagyon jó, a szálloda és a vidék lehet nagyszerű, vagy a vegyészet lehet rendkívül érdekes munka, valami mégis elkerült bennünket. Nos, két helytelen módja van e kérdés kezelésének és egy helyes.

(1) A bolond módszere. – A bolond magukat a dolgokat okolja. Egész életében azt gondolja, hogy ha egy más nővel próbálta volna meg, vagy egy költségesebb nyaralásra ment volna el, vagy bármilyen másra, akkor biztosan elcsípte volna azt

a misztikus valamit, amelyet mindnyájan kergetünk. A legtöbb unatkozó, elégedetlen, gazdag ember ehhez a típushoz tartozik. Egész életüket azzal töltik, hogy egyik nőtől a másikhoz igyekszenek (a válóperes bíróságokon át), kontinensről kontinensre, kedvtelésről kedvtelésre, s közben mindig azt hiszik, hogy a legutolsó lesz végre „az igazi”, és mindig csalódnak.

(2) A kiábrándult „értelmes ember” módszere. – Ez az ember hamar eldönti, hogy az egész csak üres fecsegés. „Persze – mondja –, az ember így érez, amikor fiatal. De amikor eljut abba a korba, amelyben én vagyok, abbahagyja a szivárvány kergetését.” Így aztán belenyugszik a dolgokba, megtanulja, hogy ne várjon túl sokat, és elnyomja magában azt a hangot, amelyre azt mondja, hogy „elérhetetlent kíván”. Ez lényegesen jobb módszer, mint az előbbi, boldogabbá teszi az embert, s az ilyen valaki a társadalom számára sem lesz terhes. Hajlamos ugyan arra, hogy hengegjen (meglehetősen fensőbbbséges szokott lenni a „serdülőkkal” szemben), de azért elég jól eléldégél. Talán az lenne a legjobb megoldás, ha az ember nem élne örökké. De tételezzük fel, hogy tényleg van és vár ránk a végtelen boldogság? Tételezzük fel, hogy valóban elérhetjük a szivárványt? Ebben az esetben csak sajnálhatjuk, hogy túl későn jöttünk rá (a halálunk utáni pillanatban), hogy feltételezett „józan eszűnkkel” elnyomtuk magunkban ezek élvezetének lehetőségét.

(3) A keresztény módszer. – A keresztény így vélekedik: „Nem születhetnek teremtmények vágyakkal, ha lehetetlen, hogy azok kielégüljenek. A kisgyerek éhséget érez: van étel. A kiskacsa úszni akar: van víz. Az emberek szexuális vágyat éreznek: nos, van szex. Ha olyan vágyat találok magamban, amelyet semmilyen e világi tapasztalat nem tud kielégíteni, akkor az a legvalószínűbb magyarázat, hogy egy másik világ számára vagyok teremtve. Ha földi élvezeteim közül egyik

sem elégíti azt ki, azért az még nem bizonyíték arra, hogy a mindenség csalárd. Talán a földi örömeket nem arra a célra szánták, hogy ezt a vágyat kielégítsék, hanem csak arra, hogy növeljék, sugalmazzák az igazi megoldást. Ha így van, akkor ügyelnem kell, hogy egyrészt ne vessem meg ezeket a földi örömeket, áldásokat, vagy ne legyek hálátlan értük, másrészt hogy ne keverjem össze ezeket azzal a más valamivel, amelynek csak másolatát, visszhangját vagy káprázatát képezik. Ébren kell tartanom magamban a vágyat igazi hazám után, amelyet csak halálom után fogok megélni; sohasem szabad engednem, hogy ez a vágy háttérbe szoruljon, vagy más foglalja el a helyét; életem fő céljának kell lennie, hogy ebbe a másik országba igyekezzem, hogy másokat is segítek ugyanebben.”

Nem kell törődnünk a tréfálkozókkal, akik megpróbálják a mennyország keresztény reményét nevetségessé tenni, amikor azt mondják, hogy nem akarják „az örökkévalóságot hárfázással tölteni”. Ezeknek azt válaszolhatjuk, hogy ha nem értik meg a felnőtteknek írt könyveket, akkor ne beszéljenek róluk. A szentírásbeli szóképek (hárfá, korona, arany stb.) természetesen csak szimbolikus kísérletek arra, hogy kifejezzék a kifejezhetetlent. A hangszereket azért említik, mert sok ember számára (de nem mindenkinek) a zene képezi a jelen életben azt, ami legjobban kifejezi az elragadtatást és a végtelenséget. A koronát annak kifejezéseként említik, hogy akik Istennel az örökkévalóságban egyesültek, azok megosztják vele az Ő ragyogását, hatalmát és boldogságát. Az arany a mennyország időtlenségét érzékelteti (az arany nem rozsdásodik), és értékességét. Akik ezeket a jelképeket szó szerint veszik, azok akár azt is gondolhatják, hogy amikor Krisztus azt mondta, legyünk olyanok, mint a galambok, akkor ezen azt értette, hogy tojásokat kellene tojunkt.

Ebben a fejezetben a keresztények által hitnek nevezett fogalomról kell beszélnem. Általánosságban úgy tűnik, hogy a hit szót a keresztények kétféle értelemben, illetve két szinten használják. Ezeket egymás után fogom venni. A szó első értelme egyszerűen azt jelenti, hogy hiszünk valamiben, hogy elfogadjuk és igaznak tekintjük a kereszténység tanítását. Ez elég egyszerű. Ami azonban az embereket elgondolkoztatja – legalábbis engem annak idején elgondolkoztatott –, az a tény, hogy a keresztények ebben az értelemben a hitet erénynek tekintik. Nem értettem, hogy lehet ez erény, mi erkölcsös vagy erkölcstelen van abban, hogy elhiszünk vagy nem hiszünk el egy sor megállapítást? Akkor úgy véltem, hogy egy épeszű ember nyilván vagy elfogad vagy elutasít egy megállapítást, de nem azért, mert el akarja fogadni, vagy nem akarja elfogadni, hanem mert a bizonyítékot helyesnek vagy hibásnak találja. Ha tévedne a bizonyíték helyességét vagy helytelenségét illetően, az nem azt jelentené, hogy rossz ember, hanem csak hogy nem túl okos. Ha pedig helytelennek gondolja a bizonyítékot, ám megpróbálja magára erőltetni, hogy ennek ellenére elhiggye az állítást, akkor egyszerűen csak ostoba.

Nos, azt hiszem, én még mindig így látom ezt a kérdést. De amit akkor nem láttam – és jó sokan még ma sem látják –, az a következő volt. Azt tételeztem fel, hogy ha az emberi elme egyszer igaznak fogad el egy dolgot, akkor azt automatikusan igaznak tartja mindaddig, amíg valami komoly ok nem merül fel arra, hogy véleményét megváltoztassa. Tulajdonképpen azt feltételeztem, hogy az emberi elmét teljes mértékben az ésszerűség kormányozza. De nem így van. Például, megfelelő bizonyítékok alapján tökéletesen meg vagyok győződve arról, hogy az érzéstelenítés (altatás) nem okoz fulladást és hogy a helyesen képzett sebészek nem kezdenek el addig operálni, amíg öntudatlan állapotban

nem vagyok. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy amikor lefektetnek az asztalra és rácsatolják arcomra azt a borzalmas maszkot, gyerekes, páni félelem vesz erőt rajtam. Az jut eszembe, hogy meg fogok fulladni, s hogy elkezdenek műteni, mielőtt még elveszteném a tudatomat. Más szóval, elveszttem a hitem az altatásban. Nem az értelem, a józan ész fosztott meg a hitemtől – ellenkezőleg, a hitem a józan észre támaszkodott –, hanem a képzelődés és az érzelmeim. Összeütközés áll fenn az egyik oldalon a hit és az értelem, a másik oldalon az érzelem és a képzelet által alkotott együttesek között.

Ha belegondolunk egy kicsit, számos példát találunk erre. Egy férfi tökéletesen tudja, megfelelő bizonyítékok alapján, hogy csinos lányismerőse hazudós természetű, nem tud titkot tartani, és nem volna szabad bízni benne; de amikor együtt van vele, már nem hisz ebben a tudásában és arra gondol: „Talán ezúttal másképp fog viselkedni”, és újra bolondot csinál magából, mert elmond a lánynak valamit, amit nem kellene. Érzékei és érzelmei aláássák azt a meggyőződését, hitét, amiről pontosan tudja, hogy igaz. Vagy vegyünk egy úszni tanuló fiút. Értelmével tökéletesen tudja, hogy még az alátámasztás nélküli emberi test sem süllyed el szükségképpen a vízben; tucatszor látott már embereket a vízben lebegni vagy úszni. A kérdés azonban az, hogy akkor is képes lesz-e ezt hinni, amikor oktatója leveszi róla a kezét és támasz nélkül hagyja őt a vízben, vagy egyszerre csak már nem hiszi ezt, megrémül és elsüllyed.

Ugyanígy vagyunk a kereszténységgel is. Nem kérek senkit sem arra, hogy fogadja el a kereszténységet, ha a legjobb okoskodás ellenére is a bizonyítékok súlya ellene hat. A hit nem ezen a ponton játszik szerepet. Ám tételezzük fel, hogy valaki egyszer arra a meggyőződésre jut, hogy a bizonyítékok súlya a kereszténység mellett szól. Meg tudom mondani az ilyen embernek, mi fog történni vele a következő néhány héten. Jön majd egy pillanat, amikor rossz híreket kap, vagy

amikor bajba kerül, vagy sok olyan ember közé kerül, akik nem hiszik, amit ő, s egyszerre feltámadnak indulatai és kezdik hitét. Vagy előáll egy olyan helyzet, amikor megkíván egy nőt, vagy hazudni akar, vagy rendkívül önelégült lesz, vagy lehetőséget lát arra, hogy nem egészen tiszta módon jusson pénzhez, szóval, amikor nagyon jól jönne neki, ha a kereszténységnek nem volna igaza. És ekkor vágyai és kívánságai megint csak megtámadják hitét. Nem olyan pillanatokról, helyzetekről beszélek, amikor igazán valami új indok merül fel a kereszténység ellen. Ezekkel szembe kell nézni, és ez egészen más eset. Csak azokról a pillanatokról beszélek, amikor pusztán a hangulatunk, kedvünk foglal állást a hittel szemben.

Nos, a hit, abban az értelemben, ahogy itt használom ezt a szót, annak a művészete, hogyan tartsunk ki olyan dolgok mellett, amelyeket értelmünk változó hangulataink ellenére egyszer már elfogadott. Ugyanis hangulataink változni fognak, bármilyen álláspontot is foglal el értelmünk. Ezt tapasztalatból tudom. Most, hogy keresztény vagyok, vannak olyan hangulataim, amikor minden rendkívül valószínűtlennek tűnik; de amikor ateista voltam, olyan hangulataim voltak, amikor a kereszténység tűnt rendkívül valószínűnek. Hangulatainknak ez a lázadása valódi énünkkel szemben mindenképpen bekövetkezik. Ezért olyan kíváncsi, szükséges erény a hit; hacsak nem tanulunk meg a hangulatainkon uralkodni, soha nem leszünk igazi keresztények, sem igazi ateisták, hanem csak ide-oda ingadozó flótások, akiknek hite az időjárástól vagy az emésztésük állapotától függ. Ezért gyakorolni kell a hit szokását.

Az első lépés annak felismerése, hogy hangulataink változnak. A következő annak biztosítása, hogy ha egyszer már elfogadtuk a kereszténységet, akkor valamelyik fontos tanítását mindennap szándékkal tartsuk eszünkben egy ideig. Ezért szükséges része a keresztény életnek a napi ima, a vallásos olvasmány, a templomba járás. Állandóan emlé-

keztetni kell magunkat arra, amit hiszünk. Sem ez a hit, sem bármi más nem marad automatikusan eleven a lelkünkben. Állandóan táplálni kell. S ha megvizsgálánk száz embert, aki elvesztette hitét a kereszténységben, kíváncsi lennék, tulajdonképpen hányan lennének köztük, akiket becsületes indíték késztetett erre? A legtöbben nem csak egyszerűen elsodródtak?

Ezek után a hittel a második és fontosabb értelemben kell foglalkoznom; s ez a legnehezebb feladat, amivel eddig találkoztam. Talán úgy közelíthetném meg legjobban, ha beszatérek az alázatosság témájához. Emlékeznek rá, azt mondtam, hogy az alázat felé az első lépés annak megértése, hogy gőgösek vagyunk. Most ehhez hozzáteszem: a következő lépés pedig az, ha komoly kísérletet teszünk a keresztény erények gyakorlására. Egy hét nem elég. A dolgok gyakran simán mennek az első héten. Próbáljuk meg hat hétig. Ekkorra meg tudjuk állapítani – már amennyire csak egyáltalán lehetséges –, hogy teljesen visszaestünk-e, vagy talán még mélyebbre zuhantunk, mint ahonnan elindultunk, és rájövünk majd valami igazságra magunkkal kapcsolatban. Senki sem tudja, mennyire rossz, amíg igen keményen meg nem próbálja, hogy jó legyen. Gyakran halljuk azt az ostoba elképzelést, hogy a jó emberek nem tudják, mit jelent a kísértés. Ez nyilvánvaló hazugság. Csak azok tudják igazán, mit jelent, milyen erős a kísértés, akik megpróbáltak neki ellenállni. Végül is a német hadsereg erejét is úgy állapítottuk meg, hogy harcoltunk ellene, s nem azzal, hogy megadtuk magunkat. A szél erejét is akkor tapasztalhatjuk ki, ha szembemegyünk vele, nem azzal, hogy lefekszünk. Aki öt perc múltán enged a kísértésnek, egyszerűen nem tudja, milyen lenne egy órával később. Ezért tudnak bizonyos értelemben a rossz emberek oly keveset magáról a rosszról. Nyugodt életet éltek azáltal, hogy mindig engedtek. Sosem ismerjük meg a bennünk lévő rossz impulzus erejét, ha nem tanuljuk meg, nem próbáljuk meg leküzdeni; s mivel Krisz-

tus volt az egyetlen ember, aki sohasem engedett a kísértésnek, Ő egyúttal az az ember is, aki teljes mértékben tudja, mit jelent a kísértés, Ő az egyetlen tökéletes realista e téren. A keresztény erények gyakorlására tett komoly kísérletből elsősorban azt tanulhatjuk meg, hogy kudarcot vallunk. Ha volt valaha is olyan elképzelés, hogy Isten egy bizonyos vizsga elé állít bennünket, s ha megérdemljük, jó jegyeket kaphatunk – nos, hát ezt ki kell törölnünk emlékezetünkéből! S ha volt valaha is egy elképzelés valamiféle alkuról, mely szerint teljesítjük a szerződés ránk vonatkozó feltételeit és így Istent lekötelezzük, hogy most már pusztán igazságosságából Ő is tegyen eleget a szerződés másik felének, ki kell törölnünk ezt is emlékezetünkéből!

Azt hiszem, hogy mindenkinek, aki rendelkezik valamilyen bizonytalan istenhittel, megfordul a fejében egy ilyen vizsgának vagy alkunak a gondolata, amíg keresztény nem lesz. Az igazi kereszténységnek az lesz az első eredménye, hogy szertefoszlatja ezt a gondolatot. Amikor ezt látják, egyesek úgy vélik, ez a kereszténység kudarcát jelenti és feladják. Úgy látszik, azt képzeli, hogy Isten nagyon hiszékeny, naiv. Persze Isten tudja mindezt. A kereszténység gondolata elsősorban azért született meg, hogy szertefoszlassa ezt az elképzelést. Isten arra a pillanatra vár, amikor felismerjük, nincs szó arról, hogy elégséges jegyet szerezzünk ezen a vizsgán, vagy hogy adósunkká tegyük Őt.

Ezután egy másik felfedezés következik. Minden képességünket, a gondolkozási képességet éppúgy, mint tagjaink mozgatasának lehetőségét, Istentől kaptuk. Ha életünk minden pillanatát kizárólag az Ő szolgálatának szentelnénk, akkor sem tudnánk semmit sem adni Neki, ami bizonyos értelemben ne volna már az Övé. Úgyhogy ha olyan valakiről beszélünk, aki mindent megtesz Istenért, vagy mindent Neki ad, arról mindjárt megmondom, milyen is tulajdonképpen. Olyan, mint az a kisgyerek, aki odamegy az apjához és ezt mondja: „Apu, adj egy hatpennyst, hadd vegyek

neked születésnap ajándékot.” Persze az apja teljesíti a kérést, és örül gyermeke ajándékának. Ez az egész nagyon szép és helyes, de csak egy bolond képzelet azt, hogy az apának hat penny haszna van az üzletben. Ha valaki eljut erre a két felfedezésre, Isten akkor tud igazán munkához látni. Az igazi élet csak ezután kezdődik. Az illető most már „felébredt”. Most már beszélhetünk a hitről a második értelemben.

12. HIT

Valami olyasmit szeretnék először is mondani, amit jó volna, ha mindenki gondosan figyelembe venne. Ez pedig a következő. Ha ez a fejezet semmit sem jelent önöknek, ha úgy tűnik, olyan kérdéseket próbál megválaszolni, amelyeket önök sohasem kérdeztek, akkor azonnal tegyék le a könyvet, s egyáltalán ne törődjenek vele. Vannak bizonyos dolgok a kereszténységben, amelyeket kívülről lehet megérteni, mielőtt még az ember keresztény volna. De sok olyan dolog is van, amelyet nem lehet megérteni, mielőtt egy darabig el nem jutottunk a keresztény úton. Ezek a dolgok tisztán gyakorlatiak, bár nem látszanak annak. Útmutatások arra nézve, hogyan járjunk el, ha az utazás folyamán keresztútra, akadályra bukkanunk, és addig nincs is e dolgoknak értelme, amíg el nem értük ezeket a helyeket. Ha olyan megállapítást találunk a keresztény írásokban, amelyekkel nem tudunk mit kezdeni, ne törődjünk vele, ne feszegessük. El fog jönni az a nap, amikor – talán évek múltán – hirtelen megértjük, mit is jelent. Ha valaki már most megértené, akkor az csak kárt okozna neki.

Természetesen mindez éppúgy ellenem szól, mint bárki más ellen. Amit ebben a fejezetben próbálok meg elmagyarázni, talán még előttem áll. Talán csak azt gondolom, hogy eljutottam oda, ahová még nem jutottam el. Csak arra kérek a tanult keresztényeket, hogy gondosan figyeljenek és mondják meg, mikor tévedek; a többiek pedig arra, hogy

bizonyos fenntartással fogadják, amit mondok, mivel segítségül szolgálhat, de nem vagyok biztos benne, hogy igazam van.

A második, magasabb értelemben vett hitről próbálok beszélni. Éppen most említettem, hogy a hit kérdése ebben az értelemben akkor merül fel, amikor valaki a saját szintjén megpróbálta komolyan gyakorolni a keresztény erényeket, és azt találta, hogy kudarcot vallott; s azt is látta, hogy még ha meg is tudná valósítani azokat, csak visszaadná Istennek azt, ami már úgyis az övé. Más szóval, amikor felismeri, hogy csődben van. Nos, még egyszer: ami Istent pontosan érdekli, az nem egészen maguk a cselekedeteink. Őt az érdekli, hogy bizonyos típusú, minőségű emberek legyünk – olyan lények, amilyeneknek Ő akart bennünket –, akik egy bizonyos módon viszonyulnak Hozzá. Nem toldom meg azzal, hogy „egymáshoz is”, mert ez beleértendő; ha jó viszonyban vagyunk Vele, feltétlenül jó viszonyban leszünk embertársainkkal is. Hasonlattal élve: amikor a kerék küllői jól illenek a kerékagyba és az abroncsba, egymáshoz viszonyítva is helyes helyzetben kell lenniük. Mindaddig, amíg valaki úgy gondol Istenre, mint valami vizsgáztatóra, aki valamilyen feladatot elkészített vele, vagy a szemben álló félnek tekinti Őt egy bizonyos alkudozásban, mindaddig, amíg igényekre, követelésekre és ellenkövetelésekre gondol Isten és saját maga között, addig nincs helyes viszonyban Vele. Addig nem fogja fel helyesen, hogy mi ő, és mi Isten. És nem is kerülhet helyes kapcsolatba Vele, amíg fel nem fedezi csődbe jutásának tényét.

Amikor azt mondom, „felfedezi”, valóban azt is gondolom, nem pusztán csak szajkózom. Természetesen minden gyerek, ha kapott valami vallásos nevelést, egykettőre azt fogja mondani, hogy semmit sem tudunk Istennek följánlani, ami ne volna már az Övé, és még azt sem vagyunk képesek Neki följánlani anélkül, hogy valamit vissza ne tartanánk. De most arról beszélek, hogy ezt tényleg fölfedezzük: hogy tényleg tapasztalat útján jöjjünk rá, hogy ez így van.

Ebben az értelemben most már nem tudjuk felfedezni saját kudarcunkat Isten törvényének megtartása terén, hacsak nem próbálkozunk a lehető legalaposabban (és azután valunk kudarcot). Hacsak nem igazán próbáljuk meg, bármit is mondunk, mindig ott lesz tudatunk mélyén az a gondolat, hogy ha legközelebb keményebben próbálkozunk, sikerül majd egészen jónak lenni. Így, bizonyos értelemben, az Istenhez visszavezető út az erkölcsi erőfeszítésnek, az egyre erősebb próbálkozásnak az útja. De egy másik értelemben nem a próbálkozás az, ami valamikor is célhoz vezet bennünket. Ez a sok próbálkozás végül is elvisz minket ahhoz a döntő fontosságú pillanathoz, amikor Istenhez fordulunk, és ezt mondjuk: „Neked kell megtenned, én nem tudom.”

Könyörgök, ne kezdjék el most kérdezni magukat: „Eljutottam-e erre a pontra?” Ne kezdjék el figyelni saját gondolataikat, hogy meglássák, elérkezett-e ez a pillanat. Ez rossz vágányra viszi az embert. Amikor a legfontosabb dolgok történnek életünkben, gyakran nem is tudjuk, pillanatnyilag mi is történik. Az ember nem valami gyakran mondja magának: „Hé! Hát én is felnőttem.” Sokszor csak visszatekintve érti meg, hogy mi történt és ismeri fel azt, amit az emberek a „felnőni” kifejezésen értenek. Ezt még egyszerű dolgokban is észrevehetjük. Aki aggódva kezdi figyelni magát, hogy vajon alszik-e már, az nagy valószínűséggel ébren marad. Aztán amiről beszélek, nem biztos, hogy mindenkivel egy pillanat alatt esik meg, mint Szt. Pállal vagy Bunyannal; lehet, hogy oly fokozatosan megy csak végbe, hogy nem képes az illető megjelölni a pontos órát, de még a kérdéses évet sem. S ami számít, az magának a változásnak a természetében van, s nem abban, hogy mit érzünk, amikor végbemeleg. Ez az a változás, ami a saját erőfeszítéseink fölötti bizakodásból abba a kétségbeesésbe vált át, hogy semmit sem tudunk tenni magunkért, és az egészet Istenre bízunk.

Tudom, hogy ezek a szavak, „Istenre bízunk”, félreérthetők, de egyelőre meg kell hagyni őket. Annak az értelme, hogy

egy keresztény valamit Istenre bíz, azt jelenti, hogy minden bizalmát Krisztusba helyezi; bízik benne, hogy Krisztus valahogy megosztja majd vele azt a tökéletes emberi engedelmességet, amelyet Ő születésétől keresztre feszítéséig tanúsított, hogy Krisztus Magához hasonlóvá fogja tenni az embert és bizonyos értelemben jóváteszi fogyatékosságait. A keresztény nyelvezet szerint, meg fogja osztani velünk „fiúságát”, s bennünket is, Magához hasonlóan, „Isten fiaivá” fog tenni; a IV. könyvben megkísérlem majd, hogy e szavak értelmét egy kissé tovább vizsgáljam. Ha úgy tetszik, mondhatjuk azt is, hogy Krisztus valamit ajánl semmiért, sőt mindent kínál semmiért. Bizonyos értelemben az egész keresztény élet abban áll, hogy elfogadjuk ezt a rendkívül figyelemreméltó ajánlatot. A nehézség abban áll, hogy elérjünk arra a pontra, amikor felismerjük, hogy minden, amit tettünk, és amit tudunk tenni, semmit sem jelent. Mi azt szeretnénk, ha Isten figyelembe venné jó pontjainkat és nem lenne tekintettel a rosszakra. Bizonyos értelemben azt is mondhatjuk, hogy még sohasem győzte le senki a kísértést úgy, hogy abbahagyta volna próbálkozásait, feladta volna a küzdelmet. Azonban mindaddig nem hagyhatjuk abba a próbálkozást igazából és a megfelelő okból, amíg meg nem próbáltuk teljes erőnk-ből. Más értelemben viszont az, hogy mindent Krisztusnak engedünk át, nem jelenti természetesen azt, hogy abbahagyjuk a próbálkozást. A Benne való bizalom azt foglalja magában, hogy megpróbálunk mindent megtenni, amit mond. Semmi értelme sincs azt mondani, bízunk valakiben, ha nem fogadjuk meg a tanácsát. Így ha valóban átadtuk magunkat Neki, ebből annak kell következnie, hogy megpróbálunk Neki engedelmeskedni. De egy más, újabb, kevésbé nyugtalan módon. Ne azért tegyük meg e dolgokat, hogy megmeneküljünk, hanem mert Ő már elkezdte megmentésünket. Nem annak reményében, hogy cselekedeteink jutalmául a mennyországba kerülünk, hanem mert mindenkép-

pen egy bizonyos módon akarunk cselekedni, hiszen a menny első halvány sugara már bennünk van.

A keresztények gyakran vitatják, hogy a jó cselekedet vezet-e célhoz őket, vagy a Krisztusba vetett hit. Igazán nincs rá jogom, hogy egy ilyen nehéz kérdéstről szóljak, de úgy tűnik nekem, mintha azt kérdezné valaki, hogy az ollónak melyik szára a szükségesebb. Csak komoly erkölcsi erőfeszítés után juthatunk el arra a pontra, hogy feladjuk a küzdelmet. A Krisztusban való hit az egyetlen, ami megmenthet bennünket ezen a ponton a kétségbeeséstől: s a Benne való hit feltétlenül jó cselekedeteket kell hogy eredményezzen. A kétféle igazságnak – amellyel a különböző csoportokhoz tartozó keresztények egymást vádolták – két paródia felelhetne meg; ezek talán jobban megvilágítják az igazat. Az egyik csoportot a következő állítás miatt vádolták: „Csak a jó cselekedetek számítanak. A legjobb cselekedet a szeretet, a karitás. A legjobb módja a karitásnak az adakozás. A legjobb hely, ahová pénzt adhatsz, az egyház. Ezért hát adj nekünk 10000 fontot, s mi majd átsegítünk a nehézségeken.” Erre az értelmetlenségre természetesen az a válasz, hogy az ilyen szándékkal végzett jó cselekedetek, nevezetesen, hogy a mennyországot meg lehet vásárolni, egyáltalán nem jó cselekedetek, hanem csak üzleti spekulációk.

A másik csoportot annak az állításával vádolták, hogy „A hit az egyetlen, ami számít. Tehát ha hited van, nem számít, mit teszel. Csak vétkezz, fiam, élvezd az életet, és Krisztus majd gondoskodik róla, hogy ez végül semmit se számítson.” Erre a lehetetlenségre meg az a válasz, hogy ha az, amit Krisztusban való „hiten” értünk, nem foglalja magában, hogy figyelembe vegyük, amit mond, akkor az egyáltalán nem hit, nem a Benne való hit vagy bizalom, hanem csak valamilyen Vele kapcsolatos elméletnek szellemi elfogadása.

A Biblia azonban, úgy látszik, eldönti a kérdést, amikor a két dolgot egyetlen csodálatos mondatba sűríti. Az első fele így hangzik: „Félelemmel és remegéssel munkálkodj a saját

üdvösségeden”, amiből úgy tűnik, mintha minden rajtunk és jó cselekedeteinken múlna, de a második rész így folytatja: „mivel Isten munkálkodik benned” – amiből úgy látszik, mintha Isten tenne mindent, és mi semmit. Attól tartok, az ilyen dolgoknál kerülünk összeütközésbe a keresztnységben. Zavarban vagyok, de nem vagyok meglepve.

Amint látják, azt próbáljuk megérteni és egymástól szigorúan elkülöníteni, amit Isten tesz, és azt, amit az ember tesz, amikor Isten és ember együttműködnek. S természetesen kezdjük azt gondolni, olyan ez, mint amikor két ember együtt dolgozik úgy, hogy azt mondhatják: „Ő megtette ezt, én megtettem azt.” De ez a fajta gondolkodás eredménytelen. Isten nem ilyen. Ő bennünk is van és kívülünk is: még ha meg is tudnánk érteni, hogy ki mit tett, nem hiszem, hogy volna emberi nyelv, amely azt helyesen ki tudná fejezni. Ám az erre irányuló törekvések során a különböző egyházak különböző dolgokat mondanak. Látni fogjuk viszont, hogy még azok is, akik a legjobban hangsúlyozzák a jó cselekedetek fontosságát, azt mondják, hogy szükségünk van hitre; s akik a legjobban ragaszkodnak a hithez, azt mondják, hogy tegyünk jót. Mindenesetre eddig jutottam a megértésben.

Azt hiszem, minden keresztny egyet fog velem érteni, ha azt mondom, hogy bár először úgy tűnik, a keresztnység csupa erkölcs, csupa kötelesség és szabály, bűn és erény, mégis továbbvisz bennünket, sőt átvezet valahová, amely túl van mindezeken. Egy olyan ország tűnik fel az ember szeme előtt, ahol ezekről a dolgokról legfeljebb csak tréfából beszélnek. Ott mindenki úgy el van telve jóssággal, mint ahogy a tükör világossággal. De nem nevezik azt jósságnak. Nem is gondolnak rá. Túlságosan el vannak foglalva azzal, hogy arra a forrásra tekintsenek, ahonnan a jóság jön. De ez már közel van ahhoz a helyszínhez, ahol az út túlmege a mi világunk peremén. Ezen túl senki sem láthat nagyon messzire; de sok ember messzebbre lát, mint én.

IV. KÖNYV

TÚL A SZEMÉLYISÉGEN, VAGY ELSŐ LÉPÉSEK A SZENTHÁROMSÁG DOKTRÍNÁJÁNAK MEGÉRTÉSÉHEZ

1. ALKOTÁS ÉS NEMZÉS

Mindenki óvott attól, hogy beszéljek arról, amit ebben a könyvben el akarok mondani. Mindenki figyelmeztetett: „a közönséges olvasó nem akar teológiával foglalkozni; egyszerű, gyakorlati vallásról adjon képet nekik”. Nem fogadtam el a tanácsukat. Azt hiszem, a közönséges olvasó nem annyira ostoba. A teológia az Istenről szóló tudományt jelenti és azt hiszem, mindenki, aki egyáltalán gondol Istenre, szeretné a rendelkezésre álló legvilágosabb és legpontosabb képet szerezni Róla. Önök nem gyermekek; miért kellene úgy kezelni önöket, mint a gyermekeket?

Bizonyos fokig azonban megértem, miért húzódoznak egyesek a teológiától. Emlékszem, amikor egyszer előadást tartottam a légierőnél, egy idős, keményfejű katonatiszt felállt és így szólt: „Nekem semmi szükségem erre a szövegre. De ide figyeljen, azért én is vallásos ember vagyok. Tudom, hogy van Isten. Éreztem Őt, a hallatlan misztériumot, kint a sivatagban, éjjel, egyedül. S ezért nem hiszem az Ön csinos kis dogmáit és képleteit az Istenről. Aki már találkozott az igazi Isten-élménnyel, annak ezek kicsinyesnek, tudálékosnak és valószerűtlennek látszanak!”

Bizonyos értelemben, teljesen egyetértek ezzel az emberrel. Azt hiszem, tényleg lehetett egy igazi élménye Istenről a sivatagban. S amikor erről az élményről átváltott a keresztény hitelvekre, akkor azt hiszem, valami valóságostól a kevésbé valóságos felé fordult. Ugyanígy, ha valaki egyszer kitekin-

tett a tengerpartról az Atlanti-óceánra, majd utána annak a térképét veszi szemügyre, akkor szintén a kevésbé valóságos felé fordul a valóságostól: az igazi hullámoktól egy darab színes papír felé. De éppen itt jön a lényeg. A térkép ugyan csak színes papír, de két dolgot kell figyelembe vennünk vele kapcsolatban. Először is azon alapszik, amit tapasztaltak százak és ezrek az igazi Atlanti-óceánon hajózva. Ebből a szempontból éppolyan valós tapasztalatok tömege húzódik meg mögötte, mint amilyen valós élményt szerezhettünk a tengerpartról; csak amíg a mi élményünk egyetlen, futó pillantáson alapszik, a térkép egybefoglalja az összes különböző tapasztalatokat. Másodszor, ha bárhová akarunk is menni, a térképre feltétlenül szükség van. Amíg megelégszünk azzal, hogy a parton sétálunk, saját szemlélődésünk sokkal több örömet nyújt, mint ha a térképet tanulmányoznánk. De a térképnek sokkal több haszna van, mint a parti sétának, ha Amerikába akarunk jutni.

Nos, a teológia olyan, mint a térkép. Ha csupán megtanuljuk a keresztyén tanítást és elgondolkodunk róla, s aztán ott meg is állunk, az sokkal kevésbé lesz valós és izgalmas élmény, mint amiben barátunknak volt része a sivatagban. A tanítás nem Isten, csak egyfajta térkép. De ez a térkép sok száz olyan embernek a tapasztalatán alapszik, aki valóban kapcsolatban volt Istennel, s tapasztalatukhoz képest mindaz a felindulás vagy kegyes érzés, amit önök vagy én valószínűleg érezhetünk, igen kezdetlegesek és igen zavarosak. Egyébként pedig, ha tovább akarunk jutni, használnunk kell a térképet. Hiszen látják, ami azzal az emberrel a sivatagban történt, lehetett valóságos élmény és biztosan nagyon megindító volt, de nem lett folytatása. Sehova sem vezetett. Nincs mit kezdeni vele. Tulajdonképpen ezért olyan vonzó a bizonytalan vallás, Isten megérzése a természetben és a többi. Ez mind csupa izgalmas élmény és semmi munka; mint amikor a partról figyeljük a hullámokat. Azonban nem fogunk eljutni Newfoundlandbe, ha ily módon tanulmányozzuk az

Atlanti-óceánt, és az örök életre sem fogunk eljutni, ha egyszerűen csak a virágokban és a zenében érezzük Isten jelenlétét. S ha csak a térképet nézzük anélkül, hogy kimennénk a tengerre, sehova sem fogunk eljutni. Viszont akkor sem leszünk valami nagy biztonságban, ha térkép nélkül megyünk ki a tengerre.

Más szóval, a teológia gyakorlati tudomány: különösen most. A régi időkben, amikor az emberek kevesebbet tanultak és vitatkoztak, talán meg lehetett lenni néhány egyszerű elképzeléssel Istenről. De ma már ez nem így van. Ma már mindenki olvas, mindenki fültanúja a vitáknak. Ha tehát nem a teológiára hallgatunk, az nem azt jelenti, hogy nincs elképzelésünk Istenről. Ez azt fogja csak jelenteni, hogy egy csomó helytelen elképzelésünk lesz – téves, zavaros, korszerűtlen elképzelések. Ugyanis az Istenről szóló és manapság újdonságként előhozott elképzeléseknek egy igen jelentékeny részét a teológusok már századokkal ezelőtt kipróbálták és el is vetették. A modern Anglia népszerű vallásában való hit visszafejlődést jelent, ugyanúgy, mintha azt hinnénk, hogy a föld lapos.

Amikor ugyanis a lényegre térünk rá, vajon nem egyszerűen az lesz a kereszténységről szóló népszerű elképzelés, hogy Jézus Krisztus nagy erkölcsstanító volt, és ha elfogadnánk a tanácsát, akkor jobb társadalmi rendet tudnánk létrehozni és el tudnánk kerülni a háborút? Nos, képzeljék, ez teljességgel így van. De sokkal kevesebbet mond nekünk, mint a kereszténységre vonatkozó teljes igazság, és egyáltalán nincs gyakorlati fontossága. Teljesen igaz, hogy ha magunkévá tennénk Krisztus tanácsát, akkor hamarosan boldogabb lenne a világ. De még csak nem is kell elmenni Krisztusig. Ha mindazt megtennénk, amit Platón, Arisztotelész és Konfucius tanítottak, sokkal jobban boldogulnánk, mint ma. Hát aztán? Sosem követtük a nagy tanítók tanítását. Miért lenne valószínű, hogy éppen most kezdenénk el követni. Miért lenne valószínű, hogy Krisztust inkább kövessük, mint bárki más?

Mivel Ő a legjobb erkölcsstanító? De hiszen ez még valószínűtlenebbé teszi, hogy Őt kövessük. Ha nem tudjuk meg tanulni az egyszerű leckét, valószínű lehet-e, hogy elfogadjuk a leghaladóbbat? Ha a kereszténység nem több egy újabb jó tanácsnál, akkor nincs jelentősége. Nem volt hiány jó tanácsokban az utóbbi négyezer évben. Egy kicsivel több már nem számít.

De mihelyt bepillantunk bármelyik igazi keresztény írásba, azt látjuk, hogy valami egészen másról beszélnek, mint a népszerű vallás. Azt mondják, hogy Krisztus az Isten Fia (bármit is jelent ez). Azt állítják, hogy akik Benne bíznak, szintén Isten fiaivá lesznek (bármit is jelent ez). Azt tanítják, hogy az Ő halála megmentett bennünket a bűneinktől (bármit is jelent ez). Nincs értelme azon panaszkodni, hogy ezek az állítások nehezen érthetők. A kereszténység azt állítja, hogy egy másik világról beszél nekünk, valami világ mögöttiről, amit tapinthatunk, hallhatunk és láthatunk. Gondolhatjuk azt is, hogy ez az állítás téves; de ha igaz, úgy amit mond nekünk, mindenképpen nehezen érthető lesz – legalább olyan nehezen érthető, mint a modern fizika, és ugyanazon okból kifolyólag.

Nos, a kereszténységnek az a tétele, amely a legnagyobb megütközést kelti bennünk, az az állítás, hogy ha Krisztushoz csatlakozunk, akkor „Isten Fiaivá leszünk”. Azt kérdezhetné valaki: „Hát nem vagyunk-e már most is Isten fiai? Hiszen Isten atyasága az egyik fő keresztény gondolat!” Igen, bizonyos értelemben már most is Isten fiai vagyunk. Úgy értem ezt, hogy Isten adott létet nekünk, szeret minket, gondoskodik rólunk, s ily módon olyan, mint egy atya. De amikor a Biblia arról beszél, hogy „Isten Fiaivá leszünk”, akkor nyilván valami másra kell hogy gondoljon. S itt éppen a teológia kellős közepében találjuk magunkat.

A Hiszekegy, a keresztény hitvallás egyik mondata úgy hangzik, hogy Krisztus az Isten Fia „született, de nem teremtmény”, s még kiegészíti azzal is, hogy „az Atyától szü-

letett az idők kezdete előtt”. Szeretném leszögezni, hogy ennek semmi köze sincs ahhoz a tényhez, hogy amikor Krisztus a földre született mint ember, akkor ez az ember a szűznek a fia volt. Most nem a szűzen születésről beszélünk. Olyasmiről beszélünk most, ami még a világ teremtése, az idő kezdete előtt történt. Krisztus „az idők kezdete előtt” született, nem teremtmény. Mit jelent ez?

A mai modern angolban nem nagyon használjuk a „begetting” vagy „begotten” (nemzett, született) szavakat, de még mindenki jól ismeri a jelentésüket. Nemzeni annyi, mint atyává lenni, teremteni annyi, mint alkotni. S ebben rejlik a különbség. Amikor nemzünk, valami ugyanolyant nemzünk, mint saját magunk. Az ember emberpalántákat nemz, a hód kis hódokat, a madár pedig tojásokat, amelyekből kis madarak kelnek ki. Amikor azonban alkotunk valamit, akkor valami magunktól különbözőt hozunk létre. A madár fészket rak, a hód gátat épít, az ember rádiót készít, vagy valami olyat, ami még jobban hasonlít rá, mondjuk egy szobrot. Ha elég ügyesen tud faragni, készíthet olyan szobrot, amely igazán nagyon hasonlíthat egy emberhez. Ez persze nem lesz igazi ember, csak hasonlít hozzá. Nem tud lélegzeni vagy gondolkodni, nem lesz élő.

Ez az első tehát, amit tisztán kell látnunk. Amit Isten nemzett, az maga is Isten; ugyanúgy, mint ahogy az ember is embert nemz. Amit Isten teremt, az nem Isten; mint ahogy az ember sem alkot embert. Ezért nem Isten fiai az emberek abban az értelemben, mint Krisztus. Bizonyos módon hasonlókká válhatnak Istenhez, de nem azonos Vele a lényegük. Inkább olyanok, mint Isten képmásai, szobrai, képei.

Egy szobornak lehet olyan alakja, mint egy embernek, de azért még nem él. Ugyanígy (abban az értelemben ahogy majd elmagyarázom) az embernek lehet olyan „alakja”, mint Istennek, hasonlíthat Hozzá, létezése, élete mégsem olyan, mint Istené. Vegyük az elsőt, az ember Istenhez való hasonlóságát. Minden, amit Isten alkotott, valamiképpen hasonlít

Rá. A tér a maga mérhetetlenségével, olyan, mint Ő; nem mintha a tér nagysága ugyanolyan lenne, mint Isten nagysága, hanem mert annak bizonyos jelképe, nem szellemi esz-
közökkel való kifejezése. Az anyag abban hasonló Istenhez, hogy energiával rendelkezik; persze a fizikai energia megint csak más, mint Isten ereje. A növényvilág abban hasonlít Hozzá, hogy él, mert hiszen Ő az „élő Isten”. De ebben a biológiai értelemben vett élet megint csak nem olyan, mint az Istenben lévő élet: ez annak csupán szimbóluma vagy árnyéka. Az állatvilághoz érkezve, a biológiai életen kívül még más hasonlóságot is találunk. Például a rovarok intenzív tevékenysége és termékenysége halvány mása az Isten szüntelen tevékenységének és alkotóképességének. A magasabb emlősöknél már megtaláljuk az ösztönös szeretet kezdeteit. Ez nem ugyanaz, mint az Istenben lévő szeretet, de hasonlít rá; mint ahogy egy darab papírra rajzolt kép is hasonlíthat mindazonáltal magára a tájra. S amikor eljutunk az emberhez az állatvilág csúcsán, akkor az általunk ismert legnagyobb hasonlóságot találjuk Istenhez. (Egyéb világokban lehetnek Istenhez jobban hasonlító teremtmények is, de ezekről nincs tudomásunk.) Az ember nemcsak él, hanem szeret és gondolkodik is; a biológiai élet benne éri el tetőfokát.

De amivel az ember természetes állapotában nem rendelkezik, az a „szellemi” élet, az a magasabbrendű és másféle élet, ami Istenben van meg. Ugyanazt a szót, „élet”, használjuk mindkettőre; de ha azt gondolnánk, hogy ezért mindkettőnek ugyanolyannak kell lennie, akkor akár azt is gondolhatnánk, hogy a tér nagysága és Isten nagysága is ugyanaz. Valójában oly nagy a különbség a biológiai élet és a szellemi élet között, hogy különböző néven fogom őket nevezni. A biológiait, amely a természet útján jut el hozzánk, s amely (mint minden a természetben) hajlamos az elfogyásra és a pusztulásra, úgyhogy csak a természettől levegő, víz, élelem stb. alakjában vett állandó támogatással tartható fenn, „Bios”-nak nevezem. A szellemi életet, amely Istenben van

meg öröktől fogva, s amely az egész természetes világot alkotta, „Zoe”-nak hívom. A Bios természetesen mutat egy bizonyos homályos vagy jelképes hasonlóságot a Zoe-hez; ez azonban csak olyan hasonlóság, mint ami egy fénykép és az általa ábrázolt hely, szobor vagy ember között van. Az az ember, aki a Bios állapotából a Zoe állapotába kerül, oly nagy változáson menne át, mintha egy szobor faragott kőből valódi emberré válna. És pontosan ez a kereszténység lényege. A világ egy nagy szobrászműhely. Mi vagyunk a szobrok, és az a hír járja a műhelyben, hogy némelyek közülünk egy napon életre fognak kelni.

2. A HÁROMSZEMÉLYŰ ISTEN

Az előző fejezetben a nemzés és az alkotás közötti különbséggel foglalkoztam. Az ember gyermeket nemz, de szobrot csak alkot. Isten Krisztust nemzette, de embereket csak alkotott. De azzal, hogy ezt mondtam, csak egy állítást érzékeltettem Istennel kapcsolatban, nevezetesen, hogy amit az Atyaisten nemz, az Isten, valami ugyanolyan, mint Ő maga. Ekképpen olyan, mint amikor egy emberi atya nemz emberi fiút. De mégsem egészen. Ezért hát kissé tovább kell magyaráznom.

Sokan mondják manapság: „Hiszek Istenben, de nem egy személyes Istenben.” Úgy érzik, hogy az a misztikus valami, ami az összes többi mögött meghúzódik, több kell, hogy legyen, mint személy. Nos, ebben a keresztények teljesen egyetértenek. De egyedül a keresztények képesek fogalmat nyújtani arról, hogy milyen is lehet egy személyiségen túli lény. Az összes többiek, bár azt állítják, hogy Isten túl van a személyiségen, azon, hogy személy legyen, valójában úgy gondolnak Rá, mintha személytelen lenne; azaz valamivel kevesebb, mintha személyes lenne. Ha valami személyfölöttit keresünk, ami több, mint egy személy, akkor nem merül fel az a probléma, hogy válasszunk a keresztény elképzelés és

egyéb elgondolások között. A keresztény elképzelés az egyetlen, ami rendelkezésre áll.

Egyébként egyesek azt hiszik, hogy ezután az élet után, vagy talán több élet után, az emberi lelket „elnyeli” az Isten. De amikor megpróbálják elmagyarázni, mit is értenek ezen, akkor úgy tűnik, azt gondolják, hogy úgy szívódunk fel Istenbe, mint egyik anyag a másikba. Szerintük olyan ez, mint amikor egy csepp víz belecsöppen a tengerbe. Csakhogy ez természetesen a csepp végét jelenti. Ha ez történik velünk, akkor felszívódásunk ugyanaz, mintha megszűnnénk létezni. Csak a keresztényeknek van elképzelése arról, hogyan lehetnek részesei emberi lelkek Isten életének úgy, hogy önmaguk maradjanak – sőt sokkal inkább azok, mint korábban.

Említettem már, hogy a teológia gyakorlati tudomány. Létezésünk egész célja az, hogy így részesei lehessünk Isten életének. Sok téves elképzelés van arról, milyen is ez az élet, s ez még jobban megnehezíti célunk elérését. Most pedig arra kell kérnem önöket, hogy egypár percig gondosan figyeljenek. Közismert, hogy a térben három irányban mozoghatunk: balra vagy jobbra, előre vagy hátra és fel vagy le. Minden irány vagy egybeesik ezek egyikével, vagy ezek keveréke. Ezeket nevezzük a három dimenzióknak. S most figyeljenek. Ha csak egyetlen dimenziót veszünk igénybe, akkor csak egyetlen egyenes vonalat húzhatunk. Ha kettőt, akkor rajzolhatunk egy ábrát, mondjuk egy négyzetet. S a négyzetet négy egyenes vonal alkotja. Most menjünk egy lépéssel tovább. Ha három dimenziónk van, akkor alkothatunk egy úgynevezett térbeli testet, például egy kockát, amilyent a kockajátéknál használunk, vagy amilyen egy kockacukor. S a kockát hat négyzet alkotja.

Látják már a lényegét? Egy egydimenziós világ egyenes vonal volna. A kétdimenziós világban még vannak ugyan egyenes vonalak, de sok vonal alkot egy ábrát. A háromdimenziós világban is vannak még ábrák, de sok ábra együtt képez egy térbeli testet. Más szóval, ahogy egyre több létező

és egyre bonyolultabb szintek felé haladunk, nem hagyjuk magunk mögött az egyszerűbb szinteken talált dolgokat: ezek továbbra is megmaradnak, de egymással újféléképpen összekapcsolva, úgy, hogy az ember el sem tudná azt képzelni, ha csak az egyszerűbb szinteket ismerné.

A keresztény Isten-magyarázat mármost ugyanezt az elvet foglalja magában. Az emberi szint egyszerű és meglehetősen üres szint. Az emberi szinten egy személy egyetlen lény és két személy két lény, éppúgy, mint a két dimenzióban (mondjuk egy ív papíron) egy négyzet egy ábra és két négyzet két különböző ábra. Az isteni szinten is találunk még személyeket, de ott ezek olyan újfajta módokon vannak összekapcsolódva, hogy azt mi, akik nem élünk azon a szinten, nem tudjuk elképzelni. Isten dimenziójában, hogy úgy mondjuk, egy olyan lényt fogunk találni, aki három Személy, miközben egyetlen lény marad, mint ahogy a kocka is hat négyzet, de közben kocka marad. Természetesen nem tudjuk teljesen elképzelni az ilyen Lényt: mint ahogy sosem tudnánk helyesen elképzelni egy kockát, ha a térben csak két dimenziót tudnánk észlelni. Halvány elképzelésünk azonban lehet róla. S ha igen, akkor életünkben először lesz valami pozitív, bár homályos elképzelésünk valami személyen fölüliről, valami olyanról, ami több, mint személy. Ez olyan valami, amit sohasem találhattunk volna ki, és mégis, ha egyszer az embernek elmondják, majdnem úgy érezzük, ki kellett volna tudni találni, hiszen oly jól illik össze a már ismert dolgokkal.

Azt kérdezhetné valaki, „ha nem tudunk elképzelni egy háromszemélyű Lényt, mi értelme van beszélni Róla?” Nos, ennek valóban nincs értelme. Ami azonban számít, azaz, hogy az embert tulajdonképpen vonzza ez a háromszemélyű élet, ami bármikor elkezdődhet, akár ma éjjel.

A következőt gondolom. Egy hétköznapi, egyszerű keresztény letérdel imádkozni. Megpróbál kapcsolatba kerülni Istennel. De mivel keresztény, azt is tudja, hogy ami imádkozni

készíteti, az is Isten: Isten, hogy úgy mondjuk, őbenne. Sőt azt is tudja, hogy minden tudását Istenről Krizstuson át kapta, attól az embertől, aki Isten, s hogy Krisztus ott áll mellette, segített neki imádkozni, imádkozva érte. Most már látjuk, mi is történik. Isten az, akihez az illető imádkozik, az a cél, melyet el akar érni. Isten van benne is, Ő ösztökéli, Ő a mozgatóerő. Isten az az út vagy híd is, amelyen őt Isten célja felé tereli. S így tulajdonképpen a háromszemélyű Lény egész, háromszoros élete „zajlik” abban az egyszerű hálólhelyiségben, ahol hétköznapi barátunk imádkozik. Az embert, fölragadja ez a magasabbrendű élet– amit Zoe-nak vagy szellemi életnek hívtam: Isten vonzza őt Istenhez, de közben mégis saját maga marad.

S így indult el a teológia. Az embereknek már volt valami bizonytalan elképzelése Istenről. S akkor jött egy ember, aki azt állította, hogy Isten; de nem az a fajta ember volt, akit eszelősként szoktak elutasítani. Gondoskodott róla, hogy higgyenek Neki. Újból találkoztak Vele, miután látták, hogy meghalt. S miután kis közösséget alakítottak, azt tapasztalták, hogy Isten valamiképpen bennük van; irányítja őket, és képessé teszi őket olyan dolgokra, amiket nem tudtak korábban megtenni. S amikor mindent végiggondoltak, úgy találták, hogy eljutottak a háromszemélyű Isten keresztény meghatározásához.

Ezt a meghatározást nem mi készítettük; a teológia bizonyos értelemben kísérleti tudomány. Az egyszerű vallásokat készítették. Amikor azt mondom, hogy a teológia kísérleti tudomány „bizonyos értelemben”, akkor azt gondolom, hogy olyan, mint a többi kísérleti tudomány, bizonyos mértékig, de nem teljesen. Ha valaki önök közül történetesen geológus, aki a kőzeteket tanulmányozza, akkor annak el kell mennie és meg kell találnia a kőzeteket. Azok ugyan nem jönnek hozzá, de ha ő elment értük, nem futnak el előle. A kezdeményezés teljes mértékben az ő oldalán van. A kőzetek sem nem segítik, sem nem akadályozzák a munkáját.

De tételezzük fel, hogy valaki zoológus és vadállatokról akar fényképfelvételeket készíteni eredeti környezetükben. Ez egy kissé más már, mint a közetek tanulmányozása. A vadállatok nem jönnek oda hozzá, sőt el tudnak futni előle. S ha az illető nem marad teljesen nyugton és csendben, meg is teszik. A kezdeményezés egy kis, parányi nyoma kezd az ő oldalukon lenni.

Menjünk most egy szinttel följebb és tételezzük fel, hogy meg akarunk ismerni egy embert. Ha elhatározta, hogy ezt nem engedi meg nekünk, akkor nem fogjuk tudni megismerni. Meg kell nyernünk a bizalmát. Ebben az esetben a kezdeményezés egyenlően van megosztva, kettőn áll a barátság.

Amikor Isten megismeréséhez jutunk el, a kezdeményezés az Ő oldalán lesz. Ha nem mutatja meg Magát, semmi sem képesít bennünket arra, hogy megtaláljuk. S valóban, egyeseknek sokkal többet mutat meg Magából, mint másoknak – nem azért, mert kedvencei volnának, hanem mert nem tudja megmutatni Magát olyan embernek, akinek egész lelke, egész jelleme nem a megfelelő helyzetben van. Mint ahogy a napsugár sem tükröződik – bár nincsenek kedvencei – poros tükörben oly ragyogóan, mint a tiszta tükörben.

Másképp is kifejezhetjük ezt, ha azt mondjuk, hogy míg a többi tudomány által használt műszerek rajtunk kívül lévő dolgok (mint a mikroszkóp vagy a távcső), addig az a műszer, amelyen át Istent vizsgáljuk, mi magunk vagyunk. S ha az ember nem tartja magát tisztán és fényesen, akkor az Istenről alkotott képe elmosódott lesz, mint a hold, amikor piszkos távcsövön át nézzük. Ezért van a borzalmas népeknek borzalmas vallása: piszkos lencsén át tekintenek Istenre.

Isten csak igaz embereknek tudja Magát olyannak mutatni, amilyen a valóságban. S ez nem csupán olyan embereket jelent, akik egyénileg jók, hanem akik egy csoportban egyesülnek, szeretik, segítik egymást és megmutatják Őt egymás-

nak. Ugyanis Isten ilyennek tervezte az emberiséget; mint a zenészeket a zenekarban vagy a szerveket egy testben.

Ezért Isten megismerésének igazán alkalmas eszköze az egész keresztény közösség, amely együtt várja Őt. A keresztény testvériség úgyszólván a technikai felszerelése, laboratóriumi berendezése ennek a megismerésnek, ennek a tudománynak. Ezért azok, akik minden két-három évben saját kitalálású, egyszerűsített vallással állnak elő, hogy a keresztény hagyományt helyettesítsék, tényleg csak elfecsérlik az idejüket. Olyan ez, mintha valaki, akinek nincs műszere, hanem csak egy öreg tábori látcsöve, hozzákezdene, hogy „helyretegye” az igazi csillagászokat. Meglehet, hogy ez okos fickó, talán még okosabb is, mint néhány igazi csillagász, mégsem lesz esélye. S két év múlva mindenki el fogja felejteni, míg az igazi tudomány tovább halad. Ha a kereszténységet mi alkottuk volna, persze tehattük volna könnyebbé is. De nem könnyű. Nem versenyezhetünk egyszerűségben olyanokkal, akik kitalálnak vallásokat. Hogyan is tudnánk? Mi a Valósággal foglalkozunk. Természetesen mindenki lehet egyszerű, ha nem kell a valósággal, a tényekkel törődnie.

8. AZ IDŐ S AZ AZON TÚLI VILÁG

Nagyon ostobának tartom azt a felfogást, hogy egy könyv olvasása közben nem szabad semmit sem „átugrani”. Minden értelmes ember átugrik tetszése szerint egy olyan fejezetet, amelyről úgy gondolja, hogy semmi haszna sem lesz belőle. Ebben a fejezetben olyan témáról fogok szólni, ami egyes olvasóknak a segítségére lehet, de mások számára csak fölösleges bonyodalmakat okoz. Ha Ön a második típushoz tartozik, úgy azt tanácsolom, egyáltalán ne törődjék ezzel a fejezettel, hanem folytassa a következővel.

Az előző fejezetben érintettem az imádkozás témáját, s amíg ez frissen van az önök emlékezetében és az enyémben is, addig szeretnék foglalkozni egy olyan nehézséggel, ame-

lyet egyesek az imádkozás egész gondolatával kapcsolatban éreznek. Valaki így fejezte ezt ki: „Rendben van, tudok hinni Istenben, de amit nem tudok megemésztetni, az az a gondolat, hogyan tud Isten figyelemmel lenni az ugyanabban a pillanatban hozzá forduló több százmillió ember könyörgésére.” Azt tapasztaltam, hogy szép számmal gondolkoznak így.

Nos, először is azt kell észrevennünk, hogy az egésznek a méregfoga az „ugyanabban a pillanatban” szavakban van. Azt mindnyájan el tudjuk képzelni, hogy Isten figyelembe vegyen bármennyi folyamodót, feltéve, hogy egymás után jönnek, és Istennek végtelen ideje van a kérések elintézésére. Ami tehát végül is e nehézség mögött rejlik, az az a gondolat, hogy Istennek túl sok mindent kell egy pillanatnyi időben összeegyeztetnie.

Természetesen ez az, ami velünk történik. Életünk pillanatról pillanatra folyik. Az egyik pillanat eltűnik, mielőtt a másik eljön: s mindegyikben csak nagyon kevés idő van. Ilyen az idő. S természetesen önök is és én is hajlamosak vagyunk bizonyosra venni, hogy ez az idősorozat – a múlt, jelen és jövő ezen elrendezése – nemcsak annak a rendjének módja, ahogy életünk folyik, hanem minden dolog igazi létezésének a módja is. Hajlunk arra a feltételezésre, hogy az egész világmindenség és Maga Isten is, ugyanúgy halad a múltból a jövőbe, mint mi. Azonban sok képzett ember nem ért ezzel egyet. Először a teológusok hirdették azt az elképzelést, hogy egyes dolgok egyáltalán nincsenek az időben; később átvették ezt a filozófusok is, és ma már a tudósok egy része is ugyanezt az álláspontot képviseli.

Csaknem bizonyos, hogy Isten nem tartozik az idő folyamataiba. Élete nem egymást követő pillanatokból áll. Ha egymillió ember imádkozik hozzá ma este tíz óra harminckor, egyáltalán nem szükséges arra odafigyelnie abban a kis darabka időben, amit tíz-harmincnak nevezünk. A tíz-harminc és minden más pillanat a világ kezdetétől, mindig is

jelen az Ő számára. Ha úgy tetszik, mondhatjuk úgy is: az egész örökkévalóság rendelkezésére áll arra, hogy figyelemmel legyen egy, a másodperc töredékéig tartó imára, amit például egy lángolva zuhanó repülőgép pilótája elrebeg.

Tudom, ezt nehéz megérteni. Hadd próbáljam meg másként, nem ugyanúgy, de némileg hasonlóképpen elmagyarázni. Tegyük fel, hogy egy regényt írok, s éppen ezeket a szavakat vetem papírra: „Mary befejezte munkáját; a következő pillanatban kopogtak az ajtón.” Mary számára, akinek történetem képzeletbeli idejében kell élnie, nincsen időköz a munka befejezése és a kopogás észrevétele között. Én azonban, aki ezt a Maryt megalkotom, nem élek ebben a képzeletbeli időben. A mondat első felének és második felének leírása között akár három óráig is félreülhettem valahová és gondolkozhattam Mary felől. Úgy gondolkozhattam volna Maryról, mintha ő lenne a könyvben az egyetlen szereplő, és addig, amíg csak nekem tetszik, és az ezzel eltöltött órák egyáltalán nem mutatkoznának Mary idejében (a történeten belüli időben).

Persze ez nem tökéletes szemléltetés. De talán felvillantja egy pillanatra, mit hiszek igazságnak. Isten éppen úgy nem siet tova e mindenség idő-áramlatában, mint ahogy egy szerző sem saját regénye képzeletbeli idejében. Végtelen figyelmet tud szentelni mindegyikünkre. Nem kell velünk tömegesen foglalkoznia. Annyira egyedül vagyunk Vele, mintha mi lennénk az egyetlen lény, amelyet Ő valaha teremtett. Mikor Krisztus meghalt, akkor értünk személy szerint halt meg éppúgy, mintha egyedül lettünk volna a világon.

Ahol szemléltetésem sántít, az a következő. A szerző kilép az idő-sorozatból (a valóságosból). De Isten, úgy hiszem, egyáltalán nem idő-sorozatban él. Az Ő élete nem pillanatról pillanatra tevődik össze; Nála úgyszólván még 1920 van és már 1960. Ugyanis az Ő élete saját Maga.

Ha az időt egyenes vonalként képzeljük el, amely mentén haladnunk kell, akkor Istent egy egész oldálnak kell képzelni,

amelyre ezt a vonalat rajzoltuk. Egymás után érünk a vonal egyes részeihez: mögöttünk kell hagyni A-t, mielőtt B-hez érnénk, és nem érhetjük el C-t addig, amíg el nem hagytuk B-t. Isten felülről, vagy kívülről, vagy körös-körül, magában foglalja az egész vonalat, és az egészet egyszerre látja.

Érdeemes megérteni ezt a gondolatot, mivel kiküszöböli a kereszténység néhány látszólagos nehézségét. Mielőtt keresztény lettem volna, egyik ellenvetésem a következő volt. A keresztények azt állítják, hogy az örök Isten, aki mindenhol ott van és mozgásban tartja az egész világmindenséget, egyszer emberré lett. Nos, mondtam én, hogyan forgott akkor a világ, amikor még kisgyermek volt, vagy amikor aludt? Hogyan lehet Ő ugyanakkor Isten, aki mindent tud, és ember is, aki azt kérdezi tanítványaitól, „Ki érintett meg engem?” – Megint csak észre fogják venni, hogy a problémát az időt kifejező szavak jelentik; „amíg” kisgyermek volt, hogyan lehet Ő „ugyanakkor”. Más szavakkal azt feltételeztem, hogy Krisztusnak mint Istennek az élete az időben helyezkedik el, s hogy az Ő emberi élete, melyet mint Jézus Palesztinában töltött, egy ebből az időből kivett rövidebb szakasz, mint ahogy az én katonai szolgálatom is egy rövidebb szakasza egész életemnek. S talán igen sokan hajlamosak ugyanígy gondolkodni erről. Úgy képzeljük el Istent, mint aki átél egy olyan időszakot, amikor még emberi élete a jövőben volt csak; s azután elérkezik egy olyan szakaszhoz, amikor ez jelenné vált; majd továbbhalad egy olyan periódusba, amikor visszatekint rá, mint valami múltbeli eseményre. Ám ezek az elképzelések valószínűleg semminek sem felelnek meg a valóságban. Nem hozhatjuk semmilyen időbeli vonatkozásba Krisztus földi, palesztinai életét az Ő téren és időn túli Istenként folyó életével. Azt akarom mondani, hogy van egy időtlen igazság Istenről, nevezetesen: hogy az emberi természet, az emberi gyengeség, alvás, tudatlanság, valahogyan mind beletartoznak az Ő isteni életébe. A mi szempontunkból ez az emberi élet Istenben egy bizo-

nyos szakasza a világtörténelemnek (Krisztus születésének évétől a keresztfeszítésig). Ezért azt képzeljük, hogy ez Isten saját létezése történetében is egy szakasz. De Istennek nincs történelme. Ő tökéletesen és kimondhatatlanul valós ahhoz, hogy legyen történelme. Ugyanis az, hogy történelemmel rendelkezünk, azt is jelenti, hogy elvesztettük valóságunk egy részét (mivel az már elsüllyedt a múltban), és még nem szereztük meg egy másik részét (mivel az még a jövőben van); s tulajdonképpen semmi másunk nincs, mint a parányi jelen, amely elrepül, mielőtt még beszélhetünk volna róla. Isten megtiltja, hogy Őt ilyennek gondoljuk. Sőt mi magunk is remélhetjük, hogy nem fogunk mindig ilyen „adagolásban” részesülni.

Még egy másik nehézség is származik abból, ha azt hisszük, hogy Isten az időben létezik. Mindenki, aki egyáltalán hisz Istenben, azt hiszi, Isten tudja, mit fogunk tenni holnap. De ha Ő tudja, hogy ezt és ezt fogjuk tenni, hogy áll módunkban az, hogy másképpen cselekedjünk? Nos, a nehézséget itt megint az okozza, hogy azt hisszük, Isten ugyanúgy halad az idő-vonal mentén, mint mi, azzal az egyetlen különbséggel, hogy Ő lát előre, mi meg nem. Ha ez igaz lenne, ha Isten „előre látná” cselekedeteinket, akkor igen nehéz lenne megérteni, hogyan állna módunkban nem megtenni azokat. Tételezzük azonban fel, hogy Isten kívül és felül áll az idő-vonalhoz képest. Ebben az esetben amit mi holnapnak hívunk, éppúgy látható Számára, mint amit mának hívunk. Számára minden nap „most”. Ő nem visszaemlékezik arra, amit tegnap tettünk, hanem egyszerűen csak azt látja, hogy megtettük ezeket, mivel mi ugyan elvesztettük a tegnapot, de Ő nem. Ő nem „előre látja” azt, amit holnap teszünk, Ő egyszerűen csak látja, hogy megteesszük ezeket, mivel számunkra ugyan még nincs itt a holnap, de az Ő számára igen. Sosem tételeztük fel, hogy cselekedeteink egy bizonyos pillanatban kevésbé lennének szabadok azért, mert Isten tudja, hogy mit teszünk. Holnapi cselekedeteinket pedig éppen úgy tudja, mivel Ő

már benne van a holnapban és egyszerűen figyelni tud minket. Bizonyos értelemben nem ismeri tetteinket, amíg végre nem hajtottuk őket: de az a pillanat, amikor megtettük őket, az már „most” az Ő számára.

Ez az elképzelés sokat segített nekem. Ha nem segít önöknek, ne törődjenek vele. Mindenesetre: „keresztény gondolat” abban az értelemben, hogy nagy és bölcs keresztények tartották igaznak, és semmi ellentétes nincs benne a kereszténységgel. De nincs benne a Bibliában, sem valamelyik hitvallásban. Tökéletesen jó keresztények lehetünk akkor is, ha nem fogadjuk el, vagy ha egyáltalán nem gondolunk rá.

4. ÁLDÁSOS RAGÁLY

Ezt a fejezetet azzal a kéréssel kezdem, hogy egy bizonyos képet rögzítsenek tisztán az emlékezetükben. Képzeljének el két egymás fölött fekvő könyvet az asztalon. Nyilvánvaló, hogy az alsó könyv tartja, támasztja alá a másikat. Az alul lévő könyv miatt helyezkedik el a felső, mondjuk, két inch-re az asztal felszínétől, ahelyett, hogy érintené azt. Nevezzük az alul lévő könyvet A-nak és a fent lévő B-nek. A-nak a helyzete idézi elő B helyzetét. Ez eddig világos. Most képzeljük el – persze ez nem történhet meg, de szemléltetésnek megteszi –, hogy mindkét könyv öröktől fogva ebben a helyzetben van. Ebben az esetben B helyzete mindig A helyzetéből következik, viszont A helyzete nem létezhetett volna B helyzete előtt. Más szavakkal: az eredmény nem az ok *után* következik. Természetesen az eredmények rendszerint így következnek: előbb esszük meg az uborkát és utána jön a gyomorrontás. De nem minden okkal és következménnyel van így.

Azonnal látni fogják, miért tartom ezt fontosnak. Néhány oldallal előbb azt mondtam, hogy Isten olyan lény, aki három személyt foglal magában, miközben egy lény marad, hasonlóképpen a kockához, amely hat négyzetet tartalmaz,

bár közben térbeli test. Azonban amint elkezdem magyarázni, hogyan kapcsolódnak egymáshoz ezek a Személyek, olyan szavakat kell használnom, amelyek miatt úgy fog hangzani, mintha egyikük hamarabb lett volna ott, mint a többi. Az első személyt Atyának, a második személyt Fiúnak hívjuk. Azt mondjuk, hogy az első nemzi, hozza létre a másodikat; ezt nemzésnek és nem alkotásnak nevezzük, mivel amit az első létrehoz, az ugyanolyan lényegű, mint Ő maga. Ily módon az „Atya” szó az egyetlen, amelyet használni kell. De sajnos ez azt sugallja, hogy Ő van ott elsőként, mint ahogy egy földi atya is előbb létezik, mint a fia. De ez nem így van. Ezzel kapcsolatban nincs előbb és utóbb. És ezért tartom fontosnak megvilágítani, hogyan lehet egy dolog a másiknak forrása, vagy oka, vagy eredete anélkül, hogy előbb lenne. A Fiú létezik, mert az Atya létezik; de soha nem volt olyan idő, amely előtt az Atya létrehozta a Fiút. Talán az alábbi a legjobb mód arra, hogyan képzeljük ezt el. Éppen most kértem önöket, hogy képzeljék el azt a két könyvet, s valószínűleg a legtöbben meg is tették. Azaz képzeletben végrehajtottak egy cselekedetet és ennek eredményeként van egy gondolatbeli képük. Teljesen nyilvánvaló, hogy az elképzelés mint cselekedet volt az ok és a gondolatbeli kép az okozat vagy eredmény. De ez nem jelenti azt, hogy előbb képeltük el, és csak aztán kaptuk meg a képet. Abban a pillanatban, hogy elképeltük, ott volt a kép. Akaratuk tartotta önök előtt a képet egész idő alatt. Mégis, ez az akarati cselekvés és a kép pontosan ugyanabban a pillanatban kezdődött és ugyanakkor is fejeződik be. Ha lenne egy olyan Lény, aki mindig is létezett, és mindig is elképzelt valamit, akkor cselekedete mindig is létrehozna egy gondolatbeli, szellemi képet; de a kép éppolyan örök volna, mint maga a cselekedet.

Ugyanígy kell elképzelnünk azt is, hogy a Fiú úgyszólván mindig is az Atyából árad, mint a fény a lámpából, a meleg a tűzből vagy a gondolatok az agyból. Ő az Atya önkifeje-

zése, az Atya mondanivalója. És nem volt olyan idő, amikor ne mondogatta volna. De észrevették, mi megy végbe? A fénynek, a melegnek ezek a képei azt a benyomást keltik, mintha az Atya és a Fiú két dolog lenne két Személy helyett. Úgy-hogy végül is az Újszövetség ábrázolása az Atyáról és Fiúról sokkal pontosabbnak tűnik, mint bármi más, amivel megpróbáljuk azt helyettesíteni. Ez történik mindig, amikor eltérünk a Biblia szavaitól. Egy rövid időre ugyan igen helyes, ha eltávolodunk, abból a célból, hogy valami különleges részletet tisztázzunk. De mindig vissza kell térnünk. Természetesen Isten sokkal jobban tudja Magát leírni, mint ahogy mi volnánk erre képesek. Jól tudja, hogy az első és második Személy közötti kapcsolat sokkal inkább hasonlít az Atya és Fiú kapcsolatához, mint bármi más, amire gondolni tudunk. A legfontosabb azonban azt tudni, hogy ez a szeretet kapcsolata. Az Atyának öröme telik a Fiúban; a Fiú felnéz az Atyára.

Mielőtt továbbmennénk, figyeljük meg ennek gyakorlati jelentőségét. A legkülönbözőbb emberek szeretik ismételtetni a keresztény állítást, hogy „az Isten: szeretet”. Ámde közben nem veszik észre, hogy ezeknek a szavaknak csak akkor van valódi értelme, ha Isten legalább két Személyből áll. A szeretetet az egyik személy érzi a másik személy iránt. Ha Isten egyetlen Személy volt, akkor Ő, mielőtt a világot megteremtette, nem volt szeretet. Természetesen amikor ezek az emberek azt mondják, hogy az Isten szeretet, gyakran valami egészen másra gondolnak; valójában azt gondolják, hogy „a szeretet: Isten”. Igazán azt gondolják, hogy a szeretet érzését, bárhogyan és bárhol keletkezik is és bármilyen eredményt hoz, nagy tisztelettel kell kezelni. Talán igen; de ez egészen más, mint amit a keresztények gondolnak, amikor azt állítják, hogy „az Isten: szeretet”. Ők azt hiszik, hogy a szeretet élő, dinamikus tevékenysége tevékenykedik Istenben öröktől fogva és teremtett minden mást.

S mellesleg talán ez a legjelentősebb különbség a kereszténység és a többi vallás között; nevezetesen az, hogy a kereszténységben az Isten nem statikus valami, még csak nem is személy, hanem dinamikus, lüktető tevékenység, élet, majdnem valami dráma. Ha nem gondolnak tiszteletlennek, azt mondom, hogy valamiféle tánc. Az Atya és a Fiú közötti egység olyan élő, konkrét valami, hogy ez az egység maga is Személy. Tudom, hogy ez majdnem megfoghatatlan, de tekintsük a következőképpen. Mint tudják, amikor az emberek együtt vannak a családban, a klubban vagy a szakszervezetben, akkor annak a családnak, klubnak vagy szakszervezetnek a „szelleméről” szoktak beszélni egymás közt. S azért beszélnek ezek szelleméről, mert az egyes tagok, amikor együtt vannak, sajátos beszéd- és viselkedési módot fejlesztenek ki magukban, amely nem volna, ha külön lennének egymástól. (Ez a testületi magatartás persze lehet jobb vagy rosszabb, mint az egyéni.) Olyan ez, mintha valami közösségi személy jönne létre. Természetesen nem valóságos személy, csupán hasonló egy személyhez. De hát éppen ez az egyik különbség Isten és közöttünk. Ami az Atya és a Fiú együttes életéből kinő, az valóságos Személy, lényegében a harmadik az Istent képező három Személy közül.

Ezt a harmadik Személyt „szakmai” nyelven Szentléleknek vagy Isten „szellemének” nevezik. Ne aggassa önöket és ne lepődjenek meg, ha Őt elménkben bizonytalanabbnak és homályosabbnak találják, mint a másik kettőt. Azt hiszem, megvan az oka, hogy ennek miért kell így lenni. A keresztény életben rendszerint nem Őrá tekintünk. Ő mindig rajtunk keresztül cselekszik. Ha az Atyára úgy tekintünk, mint aki valahol „ott, kint” van előttünk, és a Fiúra úgy, mint aki mellettünk áll, segít imádkozni, s megpróbál bennünket az Atya egyik újabb fiává változtatni, akkor a harmadik Személyre úgy kell gondolnunk, mint aki bennünk van, mögöttünk van. Talán egyesek könnyebbnek találják, ha a harmadik Személlyel kezdik és visszafelé haladnak. Az

Isten: szeretet, és ez a szeretet munkálkodik az embereken keresztül, főleg a keresztények egész közösségén keresztül. De a szeretetnek ez a szelleme öröktől fogva az Atya és a Fiú közötti szeretet.

No és miért fontos mindez? Fontosabb, mint bármi az egész világon! Ennek a háromszemélyű életnek egész drámája, tánca, rendszere bennünk kell hogy lejátszódjék; vagy fordítva, mindnyájunknak be kell lépnie ebbe a rendszerbe, el kell foglalnunk helyünket ebben a táncban. Nincs más út ahhoz a boldogsághoz, amelyre Isten bennünket megalkott. A jó dolgokat éppúgy, mint a rosszakat, mint tudjuk, bizonyosfajta „fertőzéssel” kapjuk meg. Ha melegedni akarunk, közel kell állni a tűzhöz; ha vizesek akarunk lenni, bele kell menni a vízbe. Ha örömet, erőt, békét, örök életet akarunk, akkor közel vagy bele kell kerülni ahhoz, vagy abba, ami mindezekkel rendelkezik. Nem holmi díjakról van szó, amelyeket Isten, ha úgy akarja, egyszerűen kioszt bárkinek. Hatalmas forrásai ezek az energiának és a szépségnek, amelyek a valóság kellős közepéből törnek elő. Ha közel vagyunk hozzájuk, permetük benedvesít bennünket, ha nem, szárazak maradunk. Ha egyszer egy ember egyesült Istennel, hogyne tudna örökké élni? S ha egyszer egy ember elvált Istentől, mi mást tehetne, mint hogy elsorvad és meghal?

De hogyan kell az embernek Istennel egyesülni? Hogyan lehetséges számunkra, hogy befogadjanak minket a háromszemélyű életbe?

Emlékeznek rá, mit mondtam a 2. fejezetben a nemzésről és az alkotásról. Isten nem nemzett bennünket, Ő csak megalkotott minket; természetes állapotunkban nem vagyunk Isten fiai, hanem csak, hogy úgy mondjam, szobrok. Nincs bennünk Zoe, vagyis szellemi élet, csak Bios, azaz biológiai élet, aminek gyorsan vége szakad és meghalunk. Amit pedig a kereszténység kínál nekünk, az az, hogy ha engedjük Istent a maga módján eljárni, akkor osztozhatunk Krisztus életében. S ha ezt tesszük, akkor olyan életben fo-

gunk osztozni, amely nemzés útján jött létre és amelyet nem alkottak, olyan életben, amely mindig is létezett és mindig is fog létezni, s ami nem más, mint Krisztus, az Isten Fia. Úgy fogjuk szeretni az Atyát, mint Ő, és a Szentlélek tölt el bennünket. Isten Fia azért jött a világra és azért lett ember, hogy átterjessze a többi emberre azt az életet, amellyel Ő rendelkezik, és oly módon, amit én „áldásos ragály”-nak nevezek. Minden kereszténynek kissé Krisztusnak kell lenni. Egyszerűen nincs más célja annak, hogy keresztények legyünk.

5. A MAKACS JÁTÉK KATONÁK

Az Isten Fia azért lett emberré, hogy az embereket képessé tegye arra, hogy Isten gyermekei legyenek. Nem tudjuk – legalábbis én nem tudom –, hogyan alakultak volna a dolgok, ha az emberi nem nem lázadt volna fel Isten ellen és nem csatlakozott volna az ellenséghez. Talán mindenki „Krisztusban” lett volna, születése pillanatától kezdve részt vett volna az Isten Fiának életében. Talán a Bios, a természetes élet egyszerre és magától értetődően felszívódott volna a Zoe-ba, a nem teremtetett életbe. De ez csak találgatás. Önöknek és nekem azzal kell törődnünk, hogyan alakulnak most a dolgok.

A dolgok jelenlegi állása a következő. A kétfajta élet ma nemcsak különbözik egymástól (ez mindig is így lett volna), hanem tulajdonképpen szemben áll egymással. A természetes élet: mindegyikünkben valamiféle önközpontúság; valami, ami mindig azt kívánja, hogy kényeztessék és csodálják, hogy előnyt szerezzen mások életéből, hogy kihasználja az egész mindenséget. S főleg pedig saját magára akar hagyatkozni: jó távol lenni mindentől, ami jobb, erősebb vagy magasabb, mint ő, mindentől, ami miatt kicsinek kell hogy érezze magát. Ez a fajta élet fél a szellemi világ fényétől és levegőjétől, mint ahogy mindazok, akik piszokban nőttek fel, félnek

a fürdőből. S bizonyos értelemben ez helyes is. Hiszen a természetes élet jól tudja, hogy ha a szellemi élet hatalmába kerül, akkor azonnal vége lenne minden önzésének, önfejlésének, és kész foggal-körömmel harcolni, hogy ezt elkerülje.

Gondoltak-e arra, amikor gyermekek voltak, milyen érdekes lenne, ha játékaik életre kelnének? Tétélezzük hát fel, hogy csakugyan fel tudnánk őket élesztetni. Képzeljük el, hogy egy ólomkatonára igazi kis emberré válna. Ez azt jelentené, hogy az ólom hússá válna. S tegyük fel, hogy az ólomkatonának ez nem tetszene, mivel számára nem érdekes, hogy húsból legyen, ő csak azt látja, hogy az ólom valamiképp tönkrement. Azt gondolja, hogy meg akarjuk ölni. S mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy hacsak lehet, ne csináljunk belőle embert. Hogy mit tettünk volna mi ezzel az ólomkatonával, nem tudom. De amit Isten tett velünk, az az alábbi. A második isteni Személy, a Fiú, emberré lett maga is; s erre a világra született valóságos emberként – igazi ember lett egy bizonyos magassággal, egy bizonyos hajszínnel, ennyi és ennyi súllyal, és egy bizonyos nyelven beszélt. Az Örökké Való Lény, Aki mindent tud és Aki az egész mindenséget teremtette, nemcsak hogy emberré lett, de (ezt megelőzően) volt kisgyermek is, és még előbb magzat egy Asszony testében. Ha meg akarják érteni a dolog velejét, gondolják el: mennyire szeretnének csiga vagy rák lenni.

A dolog eredménye pedig az lett, hogy most már volt egy ember, aki igazán azzá lett, amivé minden embernek kellett volna lennie: egy olyan ember, akiben az Anyjától származott teremtettség teljesen és tökéletesen átengedte magát a nemzett életnek. A természetes emberi teremtményt Benne teljesen magába fogadta az isteni Fiú. Így ebben az esetben az emberiség, hogy úgy mondjam, beérkezett: bevonult Krisztus életébe. S mivel minden nehézségünk abban rejlik, hogy a természetes életet, bizonyos értelemben, meg kell „ölnünk”, Ő olyan földi pályát választott, amellyel minden pillanatban együtt járt emberi vágyainak „megölése” – szegény-

ség, saját családja meg nem értése, egyik benső barátjának árulása, kigúnyolása és bántalmazása és kínos kivégzése. S aztán, miután megölték benne az emberi teremtményt, újból életre kelt, mert ez az emberi teremtmény Isten Fiához kapcsolódott. Krisztusban az ember is feltámadt, nemcsak az Isten. Ez a lényeg. Először láthattunk végre egy igazi embert. Egy ólomkatonára – olyan, mint a többiek, teljességgel és ragyogva megelevenedett.

S itt persze elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol szemléltetésem az ólomkatonával kapcsolatban csődöt mond. Igazi játék katonák vagy szobrok esetében, ha egyikük életre kelne, nyilván semmit sem jelentene a többi számára. Hiszen ezek mind különállóak. De az emberek nem azok. Csak olyannak látszanak, mivel egymástól elkülönülve látjuk őket mozogni, sétálni. Meg aztán olyannak vagyunk teremtve, hogy csak a jelent látjuk. Ha a múltat is tudnánk látni, akkor persze más-képp festene a helyzet. Hiszen volt olyan idő, amikor minden ember anyjának volt része, és (még korábban) atyjának is, ők pedig nagyszüleinknek voltak részei. Ha az emberiséget időben szétterülve tudnánk látni, mint ahogy Isten látja, akkor nem különálló, elszórt dolgok tömegének látszódnék. Egyetlen, növekvő valaminek látszana, talán olyannak, mint egy igen bonyolult fa. Úgy tűnne, hogy minden egyén össze van kapcsolva az összes többivel. Ám ennél is többről van szó. Az egyesek éppen úgy nem állnak külön Istentől, mint ahogy egymástól sem. Ezen a világon minden ember, aszszony és gyermek csak azért érez és lélegzik, mert Isten, hogy úgy mondjam, „mozgásban tartja”.

Tehát amikor Krisztus emberré lesz, az nem pontosan olyan, mintha mi lennénk képesek ólomkatonává válni. Olyasmi ez, mint amikor valami, ami mindig is befolyásolta az emberiséget, egy bizonyos ponton új módon kezdi azt befolyásolni. Ettől a ponttól kezdve a hatás kiterjed az egész emberiségre. Befolyással van azokra, akik Krisztus előtt éltek, valamint azokra is, akik utána. Még azokat is befolyá-

solja, akik sohasem hallottak Róla. Olyan ez, mintha egy pohár vízbe valamit belecsepegtetnénk, ami az egésznek új ízt, új színt ad. Persze egyik leírás sem tökéletes. Hosszú távon Isten mégis csak saját Maga, és amit tesz, az semmihez sem hasonlítható. Aligha várhatjuk, hogy az legyen.

Mi hát az a rendkívüli, amit Krisztus tett az emberiségért? Megtette értünk, hogy Isten gyermekévé válhassunk, hogy teremtett lényből nemzett lénnyé váljunk, hogy az ideiglenes, biológiai életből átmehessünk az időtlen „szellemi” életbe. Az emberiség elvben meg van „mentve”. Nekünk egyénileg kell magunkévá tenni az üdvösséget. De az igazán nehéz része ennek a munkának, amit mi nem tudtunk volna megtenni magunkért, már elvégeztetett. Nem kell azzal próbálkoznunk, hogy saját erőből kapaszkodjunk a szellemi életbe, az már lejött közénk, az emberi nembe. Ha csupán kitesszük magunkat azon Ember hatásának, akiben ez az élet teljes mértékben jelen volt, és Aki bár Isten, mégis valóságos ember, akkor Ő ezt elvégzi bennünk és helyettünk. Emlékezzenek csak, mit mondtam az „áldásos ragállyal” kapcsolatban. Egyvalaki az emberi nemből rendelkezik ezzel az új étellel: ha közel kerülünk Hozzá, mi is megkapjuk Tőle.

Természetesen kifejezhetjük ezt a legkülönbözőbb módokon. Mondhatjuk azt, hogy Krisztus meghalt bűneinkért. Mondhatjuk azt is, hogy az Atya megbocsátott nekünk, mert Krisztus megtette azt értünk, amit nekünk kellett volna megtenni. Mondhatjuk, hogy megmosakodtunk a Bárány vérében. Mondhatjuk, hogy Krisztus legyőzte a halált. Ez mind igaz. Ha valamelyik nem tetszik önöknek, hagyják el, és elégedjenek meg azzal, amelyiket vonzónak találják. De bármit is tesznek, ne kezdjenek vitatkozni azokkal, akiknek választatása nem egyezik az önökével.

A félreértések elkerülése végett két megjegyzést fűzök most az előző fejezetből származó kérdésekhez.

(1) Egy okos kritikus azt kérdezte tőlem egyszer levélben, hogy ha Isten gyermekeket akart „játék katonák helyett”, akkor kezdetben miért nem nemzett fiúkat, ahelyett, hogy előbb játék katonákat alkotott s aztán vitt beléjük életet egy ilyen nehéz és fájdalmas folyamat során. Erre a kérdésre elég könnyű a válasz egyik fele, a másik valószínűleg meghaladja az emberi tudás határait. A könnyebb rész az alábbi. A teremtményből fiúvá, gyermekké válás folyamata nem lett volna nehéz és fájdalmas, ha az emberi nem nem fordult volna el Istentől oly régen már. Az emberek megtehették ezt, hiszen Isten szabad akaratot adott nekik; s azért adott nekik szabad akaratot, mert egy pusztá automata világ sohasem lett volna képes a szeretetre, s ezért nem ismerte volna meg soha a végtelen boldogságot. A nehezebb rész viszont a következő. Minden keresztény egyetért abban, hogy a teljes és eredeti értelemben csak egy „Isten Fia” van. De ha mindenképpen fel akarjuk tenni a kérdést, hogy „lehetett volna-e több?”, akkor nagyon nehéz helyzetbe kerülünk. Lehet-e egyáltalán bármi értelme e szavaknak, hogy „lehetett volna-e több”, ha Istenre alkalmazzuk? Azt mondhatjuk, hogy egy bizonyos, véges dolog lehetett volna más, mint amilyen, mert hogy akkor lehetett volna más, ha valami egyéb különböző lett volna tőle, és az a valami egyéb is más lett volna, ha valami harmadik dolog is különbözött volna ettől és így tovább. (Ennek az oldálnak a betűi pirosak lennének, ha a nyomdász piros festéket használt volna, s ő meg akkor használt volna piros festéket, ha ilyen utasítást kapott volna stb.) De amikor Istentről beszélünk, azaz a végső, megváltoztathatatlan Valóságról, amelytől minden más függ, akkor nincs értelme azt kérdezni, vajon lehetett volna-e más. Ő olyan, amilyen, s ezzel vége. De ettől eltekintve is, nehézséget látok már annak pusztá

gondolatában is, hogy az Atya több fiút nemzett volna öröktől fogva. Hogy többen legyenek, ahhoz valamennyire különbözniük kellett volna egymástól. Két egypennysnek egyforma az alakja. Hogyan van belőlük kettő? Úgy, hogy különböző helyet foglalnak el, és különböző részecskékből állnak. Más szóval ahhoz, hogy különbözőnek gondoljuk őket, be kellett vezetnünk a tér és anyag fogalmát, alapjában véve a „természetet” vagy a teremtet világot. Az Atya és a Fiú közötti megkülönböztetést meg tudom érteni tér és anyag bevezetése nélkül is, mivel az egyik nemzi a másikat és a másik tőle születik. Az Atya kapcsolata a Fiúhoz nem ugyanaz, mint a Fiú kapcsolata az Atyához. De ha több fiú volna, akkor ők egymáshoz is és az atyához is ugyanúgy viszonyulnának. Miben különböznének tehát egymástól? Persze nem vesszük észre mindjárt a nehézséget. Azt hisszük, el tudunk képzelni több fiút. De amikor alaposabban átgondolom, úgy találom, ez a gondolat csak azért tűnt lehetségesnek, mert homályosan úgy képzelem el őket, mint valami térben ott álldogáló emberi alakokat. Más szóval, bár úgy tettem, mintha olyan valamire gondolnék, ami már a világ teremtése előtt létezett, a valóságban becsempésztam a mindenség képét és azt a valamit ezen belül helyeztem el. Ha e képet elhagyom, és mégis megpróbálok úgy gondolni az Atyára, hogy a világ kezdete előtt több fiút nemzett, akkor azt tapasztalom, hogy tulajdonképpen semmire sem gondolok. Az egész elképzelés szavakká halványul el. (A természetet – teret, időt és anyagot – Isten éppen azért teremtette, hogy ezt a „több”-séget, pluralizmust lehetővé tegye? Talán nincs más mód sok, örök szellem létrehozására, mint az, hogy előbb természetes lények legyenek a világban és azután váljanak szellemivé? De hát mindez csak találgatás persze.)

(2) Azt az elképzelést, hogy az egész emberi nem bizonyos értelemben egy – vagyis egyetlen nagy organizmus, mint például egy fa – nem szabad összekeverni azzal a gondolattal, hogy tudniillik az egyéni különbségek mit sem számítanak,

vagy hogy az emberek – Jancsi, Laci, Kati – valahogy kevésbé fontosak, mint a kollektív dolgok, például osztályok, fajok stb. A két gondolat valójában ellentétes. Egy egyedi szervezet részei lehetnek nagyon különbözők egymástól, s amelyek nem részei, lehetnek nagyon egyformák. A hatpennysek mind különállók és nagyon egyformák; az orrom és a tudóm azonban nagyon különböző, de csak azért léteznek, mert testem részei, s részt vesznek közös életében. A kereszténység nem úgy tekint az emberi egyedekre, mint egy csoport tagjaira vagy egy lista tételeire, hanem mint egy test szerveire – mind különböző és mind hozzájárul valamihez, amit a másik nem tudna megtenni. Amikor mi magunk próbáljuk meg gyermekeinket, tanítványainkat vagy szomszédainkat pontosan olyanná alakítani, mint mi magunk vagyunk, akkor jusson eszünkbe, hogy Isten valószínűleg sohasem tervezett effélet. Mi és ők különböző szervek vagyunk, más célra szántak bennünket. Másrészt viszont, mikor arra érzünk kísértést, hogy ne törődjünk más valaki bajával, mert az „nem a mi dolgunk”, akkor viszont az jusson eszünkbe, hogy bár az illető más, mint mi, mégis ugyanannak a szervezetnek a része. Ha elfelejtjük, hogy a másik ugyanahhoz a szervezethez tartozik, mint mi magunk, akkor individualisták leszünk. Ha elfelejtjük, hogy az illető tőlünk különböző szerv, ha el akarjuk nyomni a különbségeket és mindenkit egyformává akarunk gyúrni, akkor totalitáriánussá válunk. A keresztény embernek azonban nem kell sem az egyiknek, sem a másiknak lennie.

Nagyon szeretném megmondani önöknek, és gondolom, önök is nekem, hogy e két hiba közül melyik a rosszabb. Ez megint az ördög csapdája, aki minden hibát párokban, ellentétpárokból helyez el a világban. S mindig arra biztat bennünket, hogy jó sokat törjük a fejünket, vajon melyik a rosszabb. Értik, hogy miért, ugye? Arra számít, hogy az egyiket különösképpen nem kedveljük majd, s ezáltal fokozatosan belekerget minket a másikba. De ne engedjük magunkat bo-

londdá tenni. Tartsuk a célt szemünk előtt és haladjunk egyenesen át a két hiba között. Csak azzal kell törődnünk, hogy mindkettőt elkerüljük.

7. SZÍNLELJÜNK

Engedjék meg ismét, hogy két képre vagy inkább két történetre emlékeztessem önöket. Az egyiket mindnyájan olvasták, s a címe „A széplány és a szörnyeteg”. A lánynak, mint tudják, valami okból hozzá kell mennie egy szörnyeteghez, amit meg is tesz. S megcsókolja, mintha ember volna. S akkor, nem kis megkönnyebbülésére, a szörnyeteg emberré változik és minden rendben megy tovább.

A másik történet egy olyan emberről szól, akinek álarcot kellett viselnie; az álarc következtében sokkal szebbnek látszott, mint amilyen a valóságban volt. Évekig viselte azt. S amikor aztán levette, kitűnt, hogy saját arca hozzáidomult az álarchoz, s most már igazán szép volt. Amit tettetésként kezdett, az valósággá vált. Azt hiszem, mindkét történet segít majd (a képzelet síkján, természetesen) annak érzékeltetésében, mit is akarok ebben a fejezetben elmondani. Mindeddig a tényeket próbáltam meg leírni, Isten lényegét és amit értünk tett. Most gyakorlati dolgokról akarok beszélni: mit tegyünk ezután? Mit számítanak mindezek a teológiai ismeretek? Már ma este lehet fontosságuk. Ha annyira érdekelte önöket ez a könyv, hogy idáig elolvasták, akkor talán megnyeri önöket annak, hogy megpróbáljanak imádkozni. S vajon mi mást is imádkozhatnának, mint az Úr imáját?!

Első szava ez: Miatyánk. Ugye értik most már, hogy ez mit jelent? Azt jelenti, hogy magunkat egyenesen Isten egyik fiának helyébe képzeljük. Hogy nyersen fejezzem ki, Krisztus jelmezét öltjük magunkra. Ha úgy tetszik, színlelünk. Mert hiszen amint felfogjuk e szavak jelentését, azonnal látjuk, hogy nem vagyunk Isten gyermekei. Nem vagyunk olyan lény, mint az Isten Fia, Kinek akarata és szempontjai egybe-

esnek az Atyáival; mi csupa önzés, félelem, remény, kapzsiság, féltékenység és önteltség vagyunk, halálra szánva. Úgyhogy bizonyos mértékben ez a Krisztus szerepében való tetszelgés jókora felháborító szemtelenség. A különös azonban az a dologban, hogy Ő rendelte, hogy ezt tegyük.

Miért? Mi értelme volna, hogy olyannak tetsessük magunkat, amilyenek nem vagyunk? Nos, az emberek között, mint tudják, kétfajta színlelés van. Van egy rossz, amikor a valóság helyett a színlelés nyer teret, például amikor valaki úgy tesz, mintha segítene, az igazi segítség helyett. De van egy jó is, amikor a színlelés a helyes magatartáshoz vezet el. Amikor nem érzünk különösebb barátságot valaki iránt, bár tudjuk, hogy így volna helyes, akkor nagyon gyakran az a legokosabb, ha barátságos magatartást tanúsítunk és úgy viselkedünk, mintha sokkal kedvesebbek lennénk, mint a valóságban. S néhány perc múlva, mint azt már mindnyájan észrevettük, tényleg barátságosabban kezdünk érezni, mint korábban. Nagyon gyakran az az egyetlen módja valamely képesség megszerzésének, ha elkezdünk úgy viselkedni, mintha már birtokunkban volna. Ezért olyan fontos a gyermekeknek a játék. Amikor katonásdit vagy bevásárlást játszanak, mindig úgy tesznek, mintha felnőttek lennének. De eközben megfeszítik izmaikat, élesítik elméjüket, úgy, hogy a felnőttek utánzása segít nekik abban, hogy komolyan felnőjenek.

Nos, mihelyt megértjük, hogy: „Itt vagyok, olyan öltözkében, mint Krisztus”, rendkívül valószínű, hogy egyszerre csak látunk valami lehetőséget arra, hogy a színlelés abban a pillanatban már kevésbé legyen színlelés, hanem inkább valóság. Észrevesszük majd, hogy sok minden fordul meg az agyunkban, ami biztosan nem volna ott, ha igazán Isten egyik gyermeke lennénk. Állítsuk hát le ezeket a gondolatokat. Vagy talán rájövünk arra, hogy imádkozás helyett azonnal írunk kell egy levelet, vagy segítenünk kell feleségünknek a mosogatásnál. Gyerünk hát és tegyük meg!

Értik nemde, hogy mi megy végbe? Krisztus Maga, az

Isten Fia, aki ember (mint mi) és Isten (mint az Atya), áll tulajdonképpen mellettünk, s ebben a pillanatban már elkezdte átalakítani a színlelést valósággá. Nem pusztán csak képzelődés, mikor azt mondjuk, hogy lelkiismeretünk megmondja, mit kell tennünk. Ha csak úgy egyszerűen megkérdezzük lelkiismeretünket, kapunk valami választ; de ha eszünkbe jut, hogy Krisztusként vagyunk felöltözve, akkor más választ kapunk. Van sok olyan dolog, amit lelkiismeretünk talán nem mond határozottan rossznak (főleg a gondolatainkban lévő dolgokat), de amikről azonnal látjuk, hogy nem folytathatjuk őket tovább, ha komolyan megpróbáljuk, hogy Krisztushoz hasonlítsunk. Ugyanis most már nemcsak egyszerűen a jóra és a rosszra gondolunk, hanem megpróbáljuk elkapni a második Személytől ama „áldásos ragályt”. Inkább olyan ez, mint egy képnek a festése, és nem olyan, mintha törvényeknek engedelmeskednénk. S a furcsa az benne, hogy míg egyféleképpen sokkal nehezebb, mint megtartani a törvényeket, másképpen viszont sokkal könnyebb.

A tényleges Isten Fia áll mellettünk. Elkezd átalakítani bennünket ugyanolyanná, mint ő Maga. Elkezdi úgyszólván belénk „oltani” saját életét, gondolatait, Zoe-ját; elkezdi átalakítani az ólomkatonát élő emberré. Az a részünk, amelynek ez nem tetszik, még mindig ólom.

Egyesek úgy érezhetik, igen valószínűtlen, hogy ez saját magunk tapasztalata legyen. Így érvelhetnek: „Sosem volt az az érzésem, hogy egy láthatatlan Krisztus segített volna nekem, de gyakran segítettek nekem az emberek.” Ez nagyon hasonlít annak az asszonynak az esetéhez, aki az első világháborúban azt mondta, hogy őt nem érdekelné, ha kenyérhiány volna, mivel mindig pirítóst eszik. – Persze ha nincs kenyér, nincs pirítós sem. Ha nem volna segítség Krisztustól, nem volna az emberektől sem. Ő mindenféleképpen munkálkodik bennünk; nemcsak azon keresztül, amit „vallásos életünknek” nevezünk. Hatását kifejti a természetén keresztül,

saját testünkön át, könyvek segítségével, néha még olyan tapasztalatok által is, amelyek (akkor) keresztényellenesnek tűnnek. Amikor egy fiatalember, aki megszokásból járt templomba, becsülettel úgy véli, hogy nem hisz a kereszténységben és nem jár tovább templomba – feltéve, hogy ezt valóban becsületesen gondolja és nem a szülei bosszantására teszi –, akkor Krisztus szelleme talán közelebb van hozzá, mint bármikor korábban. – Krisztus azonban mindenekelőtt ember-társaink által munkálkodik rajtunk.

Az emberek Krisztus tükrei, „hordozói” a többi ember számára. Megannyiszor nem is tudatos hordozói. Ezt az „áldásos ragályt” olyanok is továbbvihetik, akik nincsenek „megfertőzve”. Olyan emberek segítettek engem a keresztény hit felvételében, akik nem voltak keresztények. Ám rendszerint olyanok viszik Őt tovább másokhoz, akik ismerik Őt. Ezért olyan fontos az Egyház, a keresztények egész testülete, amelyben egymásnak mutatják meg Krisztust. Szinte azt mondhatjuk, hogy amikor két keresztény együtt követi Krisztust, akkor a kereszténység mértéke nem kétszerese annak, mint amikor külön vannak egymástól, hanem tizenhatszorosa.

Ne felejtjük el azonban a következőt. Kezdetben természetes, hogy egy kisgyermek elfogadja anyja tejét anélkül, hogy ismerné az anyját. Ugyanúgy az is természetes, hogy csak a nekünk segítő embert látjuk, anélkül azonban, hogy látnánk mögötte Krisztust is. De nem maradhatunk kisgyermek. Fejlődnünk kell, hogy felismerjük az igazi Adakozót. Őrülség volna nem felismerni. Ugyanis ha nem ismerjük fel, akkor emberekre kellene támaszkodnunk, és biztos csalódásnak lennénk kitéve. Hiszen a legjobbak is elkövetnek közülük hibákat, s végül is mind meghalnak. Azután hálásaknak kell lennünk azoknak, akik segítettek nekünk, tisztelnünk és szeretnünk kell őket. Soha, soha se fűzzük minden hitünket egyetlen emberhez sem, még ha a legjobb és a legbölcsebb is

az egész világon. Sok minden hasznos dolgot lehet kezdeni a homokkal, de ne próbáljunk rá házat építeni.

Most már kezdjük látni, mi az, amit az Újszövetség szüntelenül hangoztat. Olyan keresztényekről beszél, akik „újjá-születtek”, akik „magukra öltik Krisztust”; arról a Krisztusról beszél, aki „bennünk formálódik”, meg arról, hogy eljussunk oda, hogy „Krisztus szelleme legyen bennünk”.

Azonnal vessük el a gondolatot, hogy mindezek csupán különös szólásmódok, és azt fejezik ki, hogy a keresztényeknek olvasniuk kell Krisztus ígeit és meg kell próbálniuk azokat végrehajtani – mint ahogy az ember elolvashatja Platónt vagy Marx tanítását, és megpróbálhatja végrehajtani. Ezek sokkal többet jelentenek. Azt jelentik, hogy egy igazi Személy, Krisztus, itt és most, ebben a helyiségben, ahol imádkozunk, tesz valamit velünk és értünk. Nem egy jóságos emberről van szó, aki kétezer évvel ezelőtt meghalt. Élő ember Ő, olyannyira, mint mi magunk, és mégis annyira Isten, mint amikor a világot teremtette, Ő jön el valóban és avatkozik be belső énlünkbe, megölve benne a régi, természetes ént és helyettesítve azt olyannal, mint amilyen Neki van. Először csak pillanatokra. Aztán hosszabb időszakokra. Végül, ha minden jól alakul, tartósan átalakít bennünket valami más lényé; egy új, kis Krisztussá, egy olyan lényé, aki a maga egyszerű szintjén ugyanolyan étellel rendelkezik, mint Isten, részesedik az Ő hatalmából, örömeiből, tudásából és örökkévalóságából. S nemsokára még két másik felfedezésre is jutunk.

(1) Saját, egyéni, bűnös cselekedeteinken kívül kezdjük észrevenni bűnösségünket: nemcsak attól ijedünk meg, amit teszünk, hanem attól, hogy milyenek vagyunk. Ez talán kissé nehézkesen hangzik, ezért megpróbálom megvilágítani saját példammal. Amikor hozzákezek az esti imához, és megpróbálok számot vetni aznapi bűneimről, kiderül, hogy tíz esetből kilencszer a felebaráti szeretet ellen vétkeztem: hara-

gudtam, gorombáskodtam, gúnyolódtam, dühöngtem stb. Azonnal az a kifogás jutott eszembe, hogy az előidéző ok hirtelen és váratlan volt, készületlenül ért és nem volt időm összeszedni magamat. Nos, ez talán enyhítő körülmény lehet e cselekedeteimet illetően, hiszen szándékosan és előre megfontoltan elkövetve sokkal súlyosabbak lennének. Másrészt viszont nem vitás, hogy amit az ember felkészületlenül tesz, az mutatja meg legjobban, hogy milyen is tulajdonképpen? Ami hirtelen előbukkan, mielőtt még ideje lett volna álcázni magát, nemde az az igazság? Hogy patkányok vannak egy pincében, akkor láthatjuk meg a legvalószínűbben, ha nagyon hirtelen lépünk be. De nem a hirtelenség okozza a patkányokat; az csak elejét veszi annak, hogy elrejtőzzenek. Ugyanígy, az előidéző ok hirtelensége nem tesz engem ingerült emberré, csupán megmutatja, hogy mennyire ingerült ember vagyok. A patkányok mindig ott vannak a pincében, de ha kiabálva, hangos szóval megyünk be, el fognak rejtőzni, mielőtt még felgyújtottuk volna a villanyt. Nyilvánvalóan, a neheztelés és bosszúállás patkányai mindig ott vannak a lelkem pincéjében. Nos, ez a pince kívül esik tudatos akaratom hatáskörén. Bizonyos mértékig ellenőrizni tudom tetteimet, de nincs közvetlen ellenőrzésem a vérmérsékletem fölött. És ha (mint mondtam már) az, ami vagyunk, többet számít, mint amit teszünk, és ha mindaz, amit a valóságban teszünk, főleg annak bizonyítékául szolgál, hogy milyenek vagyunk – akkor ebből az következik, hogy a változást, amelyen leginkább kellene keresztülmennünk, mi magunk, a saját, szándékos erőfeszítéseinkkel nem tudjuk véghezvinni. S ez vonatkozik jó cselekedeteinkre is. Vajon hányat teszünk közülük helyes indokból? Hányat a közvéleménytől való félelemből, hányat hivalkodásból? Hányat bizonyos makacsságból vagy felsőbbrendűségi érzetből, amely tulajdonságok más körülmények között nagyon rossz cselekedetekre vezethetnének? Ámde közvetlen erkölcsi erőfeszítéssel nem tud az ember magának új indítékokat teremteni. A ke-

resztény életben megtett első néhány lépés után hamar belátjuk, hogy mindazt, amit lelkünkben igazán tenni kellene, egyedül Isten teheti meg. S ez elvezet bennünket oda, ami az általam mondottakban nagyon félrevezető volt.

(2) Eddig úgy beszéltem, mintha mi lennénk azok, akik mindent elvégzünk. A valóságban természetesen Isten az. Mi legfeljebb csak hagyjuk, hogy a dolgok történjenek velünk. Bizonyos értelemben még azt is állíthatjuk, hogy Isten az, aki a színlelést végzi. A háromszemélyű Isten, hogy úgy mondjam, egy önző, kapzsi, zsörtölődő, lázadó emberi állatot lát a valóságban maga előtt. De ezt mondja: „Tegyük fel, hogy ez nem pusztán teremtmény, hanem a gyermekünk. Annyiban olyan, mint Krisztus, hogy ő is ember, hiszen Krisztus is emberré lett. Tegyük fel, hogy lélekben is olyan, mint Ő. Tegyük úgy vele, mintha nem lenne olyan, mint amilyen. Keltsünk ilyen látszatot, hogy a színlelés valósággá váljék.” Isten úgy tekint ránk, mintha kis Krisztusok lennénk: s Krisztus mellettünk áll, hogy ilyené alakítson minket. Mondhatom: ez az isteni látszatkeltés előszörre meglehetősen furcsának tűnik. De valóban olyan különös? Vajon nem ez a módja annak, ahogy a felsőbbrendű dolgok mindig is felemelik az alacsonyabbakat? Az anya úgy tanítja gyermekét beszélni, hogy úgy beszél hozzá, mintha az már sokkal előbb értené, mint a valóságban. Kutyaínkat úgy kezeljük, mintha már „majdnem emberi lények” lennének: s a végén ezért is lesznek „majdnem emberiek”.

8. NEHÉZ-E VAGY KÖNNYŰ A KERESZTÉNYSÉG?

Az előző fejezetben a keresztyénységnek azt az elképzelését fejtegettük, hogy „utánozzuk Krisztust”, illetőleg előbb színleljük, hogy Isten gyermekei vagyunk, abból a célból, hogy végül valóban gyermekei lehessünk. Mindjárt szeretném egyértelművé tenni, hogy ez nem az egyike annak a sokféle

teendők, amit egy kereszténynek meg kell tenni; és nem valami különleges gyakorlat a magasabb vallási szinten állók részére. Ez maga az egész kereszténység. A kereszténység semmi mást nem nyújt ezen kívül. Most pedig azt szeretném bemutatni, hogyan és miben különbözik az „erkölcs” és a „jó” szokásos elképzeléseitől.

Mielőtt keresztényekké leszünk, rendszerint az alábbi elképzelés él bennünk. Kiindulási pontnak tekintjük közönséges énünket, annak különböző vágyaival és érdekeivel. Azután később elismerjük, hogy valami más, amit erkölcsnek vagy tisztességes magatartásnak vagy a társadalom javának nevezünk, igényekkel lép fel ezzel az énnel szemben; olyan igényekkel, amelyek összeütköznek az én vágyaimmal. Amit „jó magatartáson” értünk, abban áll, hogy engedünk ezeknek az igényeknek. A közönséges énünk által kívánt dolgok közül néhány pedig olyannak tűnik, amit „rossz”-nak nevezünk; nos, ezeket fel kell adnunk. Más dolgok viszont, amelyeket énünk nem akar megtenni, olyannak tűnnek, amit „helyes”-nek nevezünk; ezeket meg kell tennünk. Ám közben állandóan azt reméljük, hogy ha eleget tettünk minden követelménynek, szegény, természetes énünknek még mindig lesz valami kilátása és ideje arra, hogy megvalósíthassa saját vágyait, élhesse saját életét és azt tehesse, ami neki tetszik. Tulajdonképpen olyanok vagyunk, mint a tisztességes adófizető polgár. Rendben megfizeti az adót, de azért erősen reméli, hogy még fog maradni elég ahhoz, hogy megélhessen. Ugyanis még mindig természetes énünket vesszük kiindulási pontnak.

Amíg ily módon gondolkodunk, az alábbi két következmény közül az egyik vagy a másik valószínűleg be fog következni. Vagy abbahagyjuk, hogy megpróbáljunk jók lenni, vagy igazán nagyon boldogtalanok leszünk. Ugyanis félreértés ne essék: ha igazán megpróbáljuk kielégíteni a természetes énnel szemben támasztott valamennyi követelményt, akkor nem fog elegendő maradni a megélhetésre. És termé-

szetes énünk, amely így minden alkalommal csak senyed, korlátok közt kínlódik és aggodalmaskodik, egyre bosszúsabb lesz. Végül vagy nem próbálkozunk többé azzal, hogy jók legyünk, vagy olyan emberré válunk, aki azt mondja, hogy „másokért él” – de ezt elégedetlenkedve, zsörtölődve teszi –, mindig azon csodálkozik, hogy miért nem veszik ezt mások még jobban észre, és mindig mártírt csinál magából. S ha egyszer ilyenné válunk, akkor sokkal nagyobb nyűgöt fogunk jelenteni mindenki számára, akinek velünk kell élnie, mint akkor, ha őszintén önzők maradtunk volna.

A keresztény út más: nehezebb és könnyebb. Krisztus ezt mondja: „Adjátok nekem egészen magatokat. Nem akarok ennyit és ennyit az időtökből, pénzetekből, munkátokból: én benneteket akarlak. Nem azért jöttem, hogy kínozzam természetes éneteket, hanem azért, hogy megöljem azt. A félmegoldások nem jók. Nem akarok itt vagy ott levágni egy-egy ágat, hanem az egész fát akarom kivágni. Nem akarom a fogat fúrni, tömni vagy koronázni, hanem ki akarom húzni. Adjátok át nekem egész természetes éneteket, minden vagyaitokat, akár ártatlannak, akár örültnek gondoljátok őket, teljes egészében. Új ént fogok adni nektek helyette. Valójában Magamat fogom nektek adni; az én akaratom lesz a tiétek.”

A keresztény út nehezebb is, és könnyebb is, mint ahogy mi mindnyájan próbáljuk végigjárni. Azt hiszem, észreveték, hogy Krisztus Maga is néha nagyon nehéznek, néha nagyon könnyűnek mondja a keresztény utat. Azt mondja: „Vegyétek fel kereszteteket”, ami más szóval azt is jelentheti, hogy agyonvernek bennünket egy koncentrációs táborban. Máskor meg ezt mondja: „Az én igám könnyű, az én terhem nem nehéz.” S mindkettőt komolyan gondolja. S mindjárt meg is látjuk, miért igaz mind a kettő.

A tanárok megmondhatják, hogy az osztályban a leglustább gyerek dolgozik a végén a legkeményebben. A következőt értik ezen. Ha két fiúnak adunk, mondjuk, egy geometriai feladatot, az, aki kész a nehézségek vállalására, igrakezni

fog, hogy azt megértse. A lusta megpróbálja kívülről megtanulni a feladatot, mert pillanatnyilag ez kevesebb erőfeszítést kíván. De hat hónappal később, amikor vizsgára készülnek, a lusta órákon át fog keservesen küszködni olyan problémákkal, amelyeket a másik pár perc alatt megért, sőt kimondottan élvez. Hosszú távon a lustaság több munkát kíván. Vagy tekintsük a következőképpen. Harcban vagy hegymászásban gyakran előfordul olyan helyzet, ami jó adag bátorságot kíván; de hosszú távon ugyanakkor ez a legbiztonságosabb megoldás. Ha visszarettenünk tőle, néhány óra múlva sokkal nagyobb veszélybe kerülünk. A gyávaság pedig egyúttal a legveszélyesebb. Hát így van ez. A legborzasztóbb, a csaknem lehetetlen abban áll, hogy adjuk át egész énünket Krisztusnak, minden vágyunkkal és elővigyázatosságunkkal. De ez még mindig sokkal könnyebb, mint amit helyett próbálunk mindnyájan tenni. Ugyanis azzal próbálkozunk, hogy „saját magunk” maradjunk, hogy a személyes boldogságot tekintsük életünk nagy céljának és ugyanakkor mégis „jók” legyünk. Mindnyájan megpróbáljuk, hogy agyunkat és szívünket saját útjára engedjük – pénzre, élvezetre vagy érvényesülésre koncentrálna –, és ennek ellenére azt reméljük, hogy tisztességesen, szemérmesen és alázatosan tudunk viselkedni. Pedig Krisztus éppen arra figyelmeztetett bennünket, hogy ezt nem tudjuk megtenni. Mint Őmondotta: a bogáncs nem terem fügét. Ha olyan föld vagyok, amely csak fűmagot tartalmaz, nem teremhetek búzát. Ha lekasálják a fűvet, az alacsony lesz, de még mindig csak fűvet fogok teremni és nem búzát. Ha búzát akarok teremni, a változásnak mélyebbre kell hatni a felületnél. Az kell, hogy felszántsanak és újra vessenek.

Ezért a keresztyén élet igazi problémája ott merül fel, ahol az emberek rendszerint nem is várják. Abban a pillanatban merül fel, amikor reggelente felébredünk. Aznap vágyaink és reményeink vadállatokként rohannak ránk. S az első feladat minden reggel abban áll, hogy egyszerűen vissza-

lökjük őket; azzal, hogy hallgatunk arra a másik hangra, elfogadjuk azt a másik szempontot, s engedjük, hogy az a másik tágasabb, erősebb, nyugodtabb élet töltsön el bennünket. És így tovább, egész nap.

Azzal, hogy távol tartunk magunktól minden természetes kicsinyeskedést és emésztődést; hogy bejövünk a szél elől.

Először csak néhány pillanatra tudjuk ezt megtenni. De ettől kezdve újfajta élet kezd szétáradni szervezetünkben: hiszen most már Krisztust engedjük munkálkodni énünk jobbik részén. Olyan ez, mint az a különbség, ami a felületre felvitt lakk és a mélyreható, átítató festék vagy színezőanyag között van. Az Ő szavai sohasem tartalmaztak bizonytalan, idealisztikus nagyozolást. Amikor azt mondotta: „Legyetek tökéletesek”, akkor ezt így is értette. Azt értette ezen, hogy a folyamaton teljes egészében végig kell mennünk. Ez nehéz feladat; de az a fajta megalkuvás, ami után vágyakozunk, még nehezebb, sőt lehetetlen. Bizonyára nehéz folyamat, amikor a tojásból madár lesz, de az sokkal nehezebb lenne, ha akkor próbálna a madár repülni tanulni, amikor még a tojásban van, illetőleg ha tojás maradna. Jelenlegi állapotunkban olyanok vagyunk, mint a tojások. Nem maradhatunk bizonytalan ideig közönséges, ép tojások. Vagy kikelünk a tojásból, vagy megzápulunk.

Hadd térjek most vissza arra, amit korábban említettem, nevezetesen a kereszténység egészére. Minden más lényegtelen. És oly könnyű összezavarodni ezzel kapcsolatban. Könnyű azt képzelni, hogy az egyház csak különböző tényezők, fogalmak, tárgyak, cselekedetek összessége: oktatás, képzés, missziók, istentiszteletek. Éppígy azt is könnyű elképzelni, hogy az állam katonai, politikai, gazdasági és mindenféle egyéb ilyen tényezőből áll. De a dolgok bizonyos módon sokkal egyszerűbbek ennél. Az állam egyszerűen azért létezik, hogy előmozdítsa és védelmezze a hétköznapi állampolgár boldogulását ebben az életben. A tűz mellett

beszélgető férj és feleség, néhány barát, aki egy vendéglőben játszik célbadobást, a könyvét szobájában olvasó ember vagy a kertjében ásó gazda – ezek azok a dolgok, amiért az állam létezik. S hacsak nem segíti gyarapítani, meghosszabbítani és védelmezni az ilyen pillanatokat, tiszta időpocsékolás minden törvény, parlamenti ülés, hadsereg, udvar, rendőrség, közgazdaság, miegyéb. Ugyanígy az egyház sem létezik semmi másért, mint hogy az embereket Krisztushoz vonzza, kis Krisztussá alakítsa őket. Ha nem ezt teszi, akkor minden székesegyház, az egész klérus, a missziók, a beszédek, de még a Biblia maga is, csak pusztá időrablás. Isten nem más célból lett emberré. Sőt még az is kétséges, hogy az egész mindenséget valami más célból teremtette volna. A Biblia azt mondja, hogy az egész mindenség Krisztusért jött létre és hogy minden Őbenne kell hogy összegyűljön. Nem hiszem, hogy közülünk bárki is értené, hogyan fog ez megtörténni az egész mindenségre vonatkozóan. Nem tudjuk, milyen formában létezik élet (ha ugyan létezik egyáltalán) a mindenség azon részeiben, amelyek sok milliárd mérföldre vannak a földtől. Még azt sem tudjuk, hogy ezen a földön hogyan vonatkozik ez az emberen kívüli dolgokra. De hát végül is nem várhatunk mást; a tervet csak annyiban ismerjük, amennyiben bennünket érint.

Néha mégis úgy képzelem, hogy megértem, hogyan vonatkozik az egyéb dolgokra. Úgy hiszem, értem, hogyan vonzza az ember bizonyos értelemben a magasabb rendű állatokat, amikor szereti őket és amikor sokkal inkább emberivé alakítja őket (mert ezt teszi), mint különben lennének. Még azt is fel tudom fogni, hogy az ember magába szívja a növényeket és a holt dolgokat, amikor tanulmányozza, felhasználja és értékeli őket. És ha vannak értelmes lények más világokban, ők is megtehetik ugyanezt a saját világukkal. Az is lehet, hogy amikor ezek az értelmes lények Krisztusba olvadnak, akkor valamiképpen magukkal viszik az összes többi dolgot is. Ezt azonban nem tudom, ez csak feltételezés.

Azt azonban tudjuk, hogyan vonz bennünket, embereket Krisztus Magához, hogyan lehetünk részei annak a csodálatos ajándéknak, amelyet a mindenség ifjú Fejedelme akar Atyjának felajánlani – az ajándékot, amely Ő Maga és ezért mi is Őbenne. Ez az egyetlen, amiért a világra jöttünk. És különös, lelkesítő célzások vannak a Bibliában arról, hogy ha Isten Magához vonz bennünket, akkor sok minden más elkezd majd helyrejönni a természetben. A rossz álom elmúlik majd: és felvirrad a hajnal.

9. VEGYÜK SZÁMÍTÁSBA A NEHÉZSÉGEKET

Azt tapasztaltam, hogy sok embert zavar az, amit az előbbi fejezetben mondtam Urunk szavairól: „Legyetek tökéletesek.” Egyesek szerint ez azt jelenti: „Ha nem vagy tökéletes, nem fogok neked segíteni.” S mivel nem tudunk tökéletesek lenni, akkor, amennyiben ezt gondolta, reménytelen a helyzetünk. Én azonban azt hiszem, az Úr nem ezt gondolta. Azt hiszem, a következőképpen értette ezt: „Az egyetlen segítség, amit adhatok, hogy segítek nektek tökéletesnek lenni. Akarhattok ugyan valamivel kevesebbet is, de Én semmivel sem adok kevesebbet.”

Hadd magyarázzam meg. Amikor gyerek voltam, sokszor fájt a fogam, és tudtam, ha szólok anyámnak, fog adni valamit, ami majd csillapítja a fájdalmat arra az éjszakára, hogy aludni tudjak. De mégsem fordultam emiatt anyámhoz, legalábbis addig, amíg a fájdalom igen heves nem lett. S amiért nem mentem hozzá, annak a következő volt az oka. Abban nem kételkedtem, hogy fog nekem aszpirint adni, de azt is tudtam, hogy még valami mást is tesz majd. Mégpedig tudtam azt, hogy másnap reggel el fog vinni a fogorvoshoz. Nem kaphattam meg tőle csak azt, amit akartam, anélkül, hogy valami többet ne adott volna, amit nem akartam. Azonnal meg akartam szabadulni a fájdalomtól, de ezt nem kaphattam meg anélkül, hogy véglegesen rendbe ne

hozatta volna a fogamat. Én pedig jól ismertem azokat a fogorvosokat. Tudtam, hogy rögtön elkezdenek foglalkozni a többi fogammal is, amelyek még nem fájnak. Fel szokták kelteni az alvó oroszlánt: ha a kisujjadat nyújtod, az egész karodat akarják.

Ha mármost így fogjuk fel, akkor Urunk olyan, mint a fogorvos. Ha a kisujjadat adod Neki, az egész karodat veszi majd. Rengetegen fordulnak Hozzá, hogy kigyógyuljanak valamely sajátos bűnből, amit szégyellnek (például a maszturbálás vagy a fizikai értelemben vett gyávaság), vagy olyasmiből, ami nyilvánvalóan tönkreteszi az életüket (például az ingerültség vagy az ittasság). Nos, Ő meggyógyítja, rendbe teszi ezeket, de nem fog ott megállni. Talán ez minden, amit mi akartunk, de ha egyszer segítségül hívtuk, Ő teljes kezelésben fog bennünket részesíteni.

Ezért figyelmeztette Ő az embereket, hogy „vegyék számításba a nehézségeket”, mielőtt keresztények lennének. „Ne értsetek félre – mondja –, ha engeditek, tökéletessé teszlek benneteket. Mihelyt kezembe adjátok magatokat, ezért veszlek kézbe benneteket. Sem nem kevesebbért, sem nem másért. Van szabad akaratotok; ha úgy tetszik, taszítatok el magatoktól. De ha nem teszitek, akkor értsétek meg, hogy Én elvégzem ezt a munkát. Bármilyen szenvedést is okoz földi életetekben, bármilyen megfoghatatlan tisztulást is fog jelenteni nektek halálotok után, és bármibe is kerül nekem, soha nem fogok pihenni, sem titeket pihenni hagyni, amíg igazán tökéletesek nem lesztek, amíg Atyám fenntartás nélkül mondhatja, hogy meg van veletek elégedve csakúgy, mint ahogy meg van velem elégedve. Ezt meg tudom és meg is akarom tenni. De kevesebbet nem teszek.”

És mégis – és ez a másik, és nem kevésbé fontos oldala a dolognak – Krisztus, ez a nagy segítő, aki hosszú távon nem elégszik meg kevesebbel, mint az abszolút tökéletességgel, örülni fog még az első, gyenge, bizonytalan erőfeszítésnek is, amit maholnap a legegyszerűbb kötelesség gyanánt teszünk.

Ahogy egy nagy keresztény író (George MacDonald) megjegyezte: minden apa örül, amikor kisgyermeké először próbál meg járni, de egy apa sem fog megelégedni kevesebbel, mint hogy felnőtt fia határozottan, segítség nélkül és férfiasan járjon. „Ugyanígy – mondta – Istennek könnyű tetszeni, de nehéz neki eleget tenni.”

Gyakorlati következménye ennek az, hogy egyrészt nem szabad, hogy Isten tökéletesség iránti követelménye a legkevésbé is bátortalanná tegyen bennünket jelenlegi jóra való törekvéseinkben vagy éppen jelenlegi kudarcainkban. Valahányszor elbukunk, Ő újból fel fog emelni. És azt is jól tudja, hogy saját erőfeszítéseink sose visznek bennünket a tökéletesség közelébe. Másrészt viszont már az elején meg kell értenünk, hogy a cél, amely felé Ő vezet bennünket, az abszolút tökéletesség, és mi magunk kivételével semmilyen erő sem tudja megakadályozni Őt abban, hogy ezen cél felé vigyen bennünket. Ezért vagyunk. És nagyon fontos, hogy ezt megértsük. Ha ezt nem értjük meg, akkor nagyon valószínű, hogy egy bizonyos pont után visszahúzzuk Őt, ellenállunk Neki. Úgy vélem, amikor Krisztus képessé tett bennünket egy-két nyilvánvalóan ellenszenves bűn leküzdésére, akkor sokan vagyunk hajlamosak úgy érezni (bár szavakban nem fejezzük ki), hogy most már elég jók vagyunk. Ő már megtett mindent, amit akartunk, és örülnénk, ha most már magunkra hagyna bennünket. Amint mondani szoktuk: „Sosem akartam szent lenni, hanem csak egy rendes, hétköznapi fickó.” És ezt mondva azt képzeljük, hogy még alázatosak is vagyunk.

Ez azonban végzetes tévedés. Természetesen sosem akartuk és sosem kértük, hogy olyan teremtménnyé alakítson bennünket, mint amilyené tesz minket. De nem az a kérdés, hogy mi mit tervezünk saját magunkkal kapcsolatban, hanem hogy Istennek mi volt a terve velünk, amikor alkotott minket. Ő a feltaláló, mi csak a gép vagyunk. Ő a festő, mi csak a kép. Honnan tudnánk, milyennek akar bennünket.

Azt látjuk, hogy valami egészen mást csinált belőlünk, mint ami voltunk. Valamikor, születésünk előtt, még amikor anyánk testében voltunk, különböző fokozatokon mentünk át. Egyszer eléggé hasonlítottunk a növényekhez, máskor meg olyanok voltunk, mint a halak; csak a későbbi szakaszban lettünk emberi kisgyermekek. S ha azokban a korai szakaszokban tudatosak lettünk volna, úgy vélem, igen elégedettek lettünk volna, ha növények vagy halak maradunk – nem akartunk volna kisgyerekek lenni. Ám Ő egész idő alatt tudta, mi a terve velünk, és határozott volt annak végrehajtásában. Valami hasonló történik most magasabb szinten. Megelégednénk azzal, hogy „hétköznapi emberek” maradjunk; de Ő elhatározta, hogy egészen más tervet hajt végre velünk. Ha visszariadunk ettől a tervtől, az nem alázatosság; az lustaság és gyávaság. Ha alávetjük magunkat ennek a tervnek, az nem nagyzolás vagy megalománia, hanem engedelmesség.

Van egy másik mód is az igazság két oldalának kifejezésére. Egyrészt sose képzeljük azt, hogy saját, segítség nélküli erőfeszítéseink akár csak a legközelebbi huszonnégy órán is „rendes emberekként” fognak átsegíteni. Ha Ő nem segít, egyikünk sem mentes valami nagy bűntől. Másrészt viszont a legnagyobb szentekről feljegyzett hősiességnek vagy szentségnek lehető legnagyobb mértéke sincs túl azon, amit Krisztus mindnyájunkban elő akar idézni végezetül. Ez a munka nem fejeződik be ebben az életben, de Ő azt akarja, hogy még halálunk előtt minél előbbre jussunk.

Ezért nem szabad meglepődnünk, ha nehéz idők következnek ránk. Amikor valaki Krisztushoz fordul és úgy tűnik, elég szépen halad (abban az értelemben, hogy most már megszokott néhány rossz szokásáról, bűnéről), gyakran úgy érzi, most már az volna a természetes, ha dolgai meglehetősen simán mennének. Amikor a bajok jönnek – betegségek, anyagi nehézségek, újfajta kísértések –, akkor aztán csalódott az illető. Úgy érzi, ezek talán a régi, rossz napokban lettek volna

szükségesek, hogy figyelmeztessék és megbánásra készítsék őt; de miért következnek be most? Azért, mert Isten fölfelé, egy magasabb szintre akarja őt kényszeríteni; olyan helyzetbe hozni, amelyekben sokkal bátrabbnak, sokkal türelmesebbnek, szeretetteljesebbnek kell lennie, mint azt valaha is álmodta volna korábban. Számunkra ez szükségtelennek látszik; de csak azért, mert halvány fogalmunk sincs arról az óriási jelentőségű dologról, amelyet velünk szándékozik Isten végrehajtani.

Úgy érzem, még egy példabeszédet kell kölcsönvennem George MacDonaldtól. Képzeljük magunkat lakóháznak. Isten azért jön a házba, hogy újjáépítse. Először talán meg tudjuk érteni, hogy mit tesz. Rendbe hozza a csőhálózatot, betömi a tetőn lévő lyukakat és így tovább; tudjuk, hogy ezeket a munkákat el kellett végezni, s ezért nem vagyunk meglepve. De egyszer csak elkezd oly hevesen bánni a házzal, hogy az már tűrhetetlen, s úgy tűnik, hogy semmi értelme sincs. Mit akar hát Isten? Egy egészen más házat akar építeni, mint amit mi elképzeltünk – itt egy új szárnyat, ott egy új folyosót létesít, tornyokat húz fel, udvarokat képez. Azt gondoltuk, hogy egy csinos kis kunyhót építünk: de Ő palotát épít. Ide akar jönni és Ő Maga akar itt lakni.

A „legyetek tökéletesek” parancsa nem valami idealista nagyzoálás. És nem is olyan parancs, amit lehetetlen végrehajtani. Isten olyanokká alakít át bennünket, hogy engedelmeskedni tudjunk ennek a parancsnak. Azt mondta (a Bibliában), hogy „istenek” vagyunk és valóra is fogja váltani szavait. Ha nekünk úgy tetszik, megakadályozhatjuk Őt ebben, de ha engedjük, még a leggyengébbet és legbecstelenebbet is közülünk istenné vagy istennővé teszi, káprázatos, ragyogó, halhatatlan teremtménnyé, aki annyi energiát, örömet, bölcsességet és szeretetet sugároz magából, hogy azt most el sem tudjuk képzelni, s olyan ragyogó, makulátlan tükör lesz, amely tökéletesen visszatükrözi Istenhez (bár természetesen szerényebb mértékben) az Ő határtalan erejét,

boldogságát és jóságát. A folyamat sokáig fog tartani és részben igen fájdalmas lesz; de erre számíthatunk, és nem kevesebbre. Isten komolyan gondolja, amit mondott.

10. RENDES EMBEREK ÉS ÚJ EMBEREK

Isten komolyan gondolja, amit mondott. Akik kezébe adják magukat, tökéletesek lesznek, mint Ő – tökéletesek a szeretetben, bölcsességben, örömben, szépségben és halhatatlanságban. A változás nem fejeződik be ebben az életben, mert a halál fontos része a kezelésnek. Hogy egy bizonyos keresztényben meddig megy el a változás a halál előtt, az bizonytalan.

Azt hiszem, ez a megfelelő pillanat arra, hogy megvizsgáljunk egy gyakran felmerülő kérdést: Ha a kereszténységnek igaza van, miért nem minden keresztény rendesebb ember, mint az összes nem keresztény? Ami e kérdés mögött meghúzódik, az részben nagyon ésszerű, részben egyáltalán nem ésszerű. Az ésszerű rész az alábbi. Ha a kereszténységre való áttérés nem hoz magával javulást az illető külső cselekedeteiben – vagyis ha továbbra is olyan sznob, rosszindulatú, irigykedő vagy törtető, mint volt –, akkor azt kell feltételeznünk, hogy „megtérése” nagyrészt csak képzeletbeli volt. Ha valaki igazán megtért, úgy véli, hogy előbbre lépett – nos, ez az alkalmazandó vizsgálati módszer. A szép érzések, újabb belátások, a vallás iránti nagyobb érdeklődés csak akkor jelentenek valamit, ha jobba teszik tényleges magatartásunkat; mint ahogy az sem ér sokat, ha betegségben „jobban érezzük magunkat”, s ugyanakkor a hőmérő arról tanúskodik, hogy a lázunk még emelkedik. Ebben az értelemben a külső világnak teljesen igaza van, ha a kereszténységet eredményei szerint ítéli meg. Krisztus mondta nekünk, hogy eredmények szerint ítéljük. Gyümölcseről ismerjük meg a fát; vagy ahogyan mi mondjuk, a puding próbája, ha megesszik. Amikor mi, keresztények, nem megfelelő módon vi-

selkedünk, vagy nem vagyunk képesek helyesen viselkedni, akkor a külső világ számára nem tesszük hihetővé a kereszténységet. A háború alatti plakát azt hirdette, hogy a gondatlan beszéd életekbe kerül. Ugyanígy az is igaz, hogy a gondatlan életek beszédet eredményeznek. Nemtörődöm életünk beszédre ad okot a külső világnak; méghozzá olyan beszédre, amely kétségbe vonja még magának a kereszténységnek az igazságát is.

Az eredmények megkövetelésének azonban van egy másik módja is, amelyben a külső világ egészen logikátlannak bizonyulhat. Nemcsak azt követelhetik meg ugyanis, hogy az egyes ember élete legyen jobb, ha kereszténnyé válik; hanem azzal az igénnyel is felléphetnek, hogy mielőtt hinnének a kereszténységben, az egész világot két, világosan elkülönített táborra osztva láthassák – nevezetesen keresztényekre és nem keresztényekre –, és hogy az elsőben, egy adott pillanatban, mindenki nyilvánvalóan sokkal rendesebb legyen, mint valamennyi ember a második táborban. Ez több okból is ésszerűtlen.

(1) Először is a tényleges világban ennél sokkal bonyolultabb a helyzet. A világ nem áll száz százalékgig keresztényekből és száz százalékgig nem keresztényekből. Vannak (még-hozzá nagyon sokan), akik lassan megszűnnek keresztények lenni, de még így nevezik magukat: köztük egyesek még egyháziak is. Vannak viszont mások, akik lassan keresztényekké válnak, bár még nem hívják így magukat. Vannak aztán olyanok is, akik nem fogadják el a teljes keresztény tanítást Krisztusról, de oly erősen vonzza Magához őket, hogy sokkal mélyebb értelemben tartoznak Hozzá, mint ahogy azt megérthetnék. Olyan más vallású emberek is vannak, akik Isten titkos befolyása által vezettetve vallásuk azon részeire koncentrálnak, amelyek megegyeznek a kereszténységgel, s így Krisztushoz tartoznak anélkül, hogy tudnák. Például egy jóakarátú buddhista arra érezheti magát vezettetve, hogy

egyre inkább az irgalomról szóló buddhista tanításra koncentráljon, és hagyja háttérben a buddhista tanítás más vonatkozású pontjait (bár továbbra is azt mondhatja, hogy ezeket is hiszi). A jó pogányok közül sokan lehettek ebben a helyzetben Krisztus születése előtt. És természetesen mindig nagyon sokan vannak olyanok, akiknek elméjében egyszerűen zavarodottság és egy csomó, egymásnak ellentmondó hiedelem uralkodik. Ennélfogva nem sok értelme van, ha keresztények és nem keresztények tömegéről próbálunk meg ítéletet mondani. Annak még csak van valami értelme, ha macskák és kutyák vagy éppen férfiak és nők tömegét hasonlítjuk össze, mivel ez esetben mindenki pontosan tudja, melyik melyik. Aztán meg egy állat nem alakul át (sem lassan, sem hirtelen) kutyából macskává. Amikor azonban keresztényeket hasonlítunk össze nem keresztényekkel csak úgy általában, akkor rendszerint nem létező emberekre gondolunk, akiket valóban ismerünk, hanem csak két, homályos elképzelésre, amit regényekből vagy újságból vettünk. Ha egy rossz keresztényt és egy jó ateistát akarunk összehasonlítani, akkor két, valódi személyre kell gondolnunk, akikkel már tényleg találkoztunk. Ha nem térünk rá ily módon a lényegre, akkor csak vesztegetni fogjuk az időnket.

(2) Tegyük fel, hogy most már a valóság talaján állva, nem egy képzeletbeli keresztényről és nem egy képzeletbeli nem keresztényről beszélünk, hanem két valóságos emberről a környezetünkéből. Még ekkor is óvatosnak kell lennünk, hogy a helyes kérdést tegyük fel. Ha a kereszténységnek igaza van, akkor az alábbiaknak kellene ebből következnie: (a) Minden keresztény rendesebb lesz, mint ugyanaz a személy lenne, ha nem volna keresztény. (b) Mindenki, aki keresztény lesz, rendesebb lesz, mint korábban volt. Ugyanígy, ha a Whitesmile fogpaszta hirdetése megfelel a valóságnak, akkor ebből annak kell következnie: (a) hogy mindenki, aki ezt használja, jobb fogakkal fog rendelkezni, mint ugyanaz a sze-

mély, ha nem használná ezt, (b) hogy mindenkinek, aki ezt használja, javulni kezdenek a fogai. De annak kijelentése, hogy énnekem, aki Whitesmile-t használok (és mindkét szülőmtől rossz fogakat örököltem), nincs olyan remek fogsorom, mint valamelyik egészséges, fiatal négernek, aki sohasem használt semmilyen fogpasztát, önmagában véve még nem bizonyítja, hogy a hirdetés nem mond igazat. A keresztény Bates kisasszonynak lehet élesebb nyelve, mint a nem hívő Dick Firkinnek. Ez önmagában véve még nem árulja el, hogy hatékony-e a kereszténység. A kérdés az, hogy milyen lenne Bates kisasszony nyelve, ha nem lenne keresztény, és milyen lenne Dické, ha keresztény lenne. Bates kisasszonynak és Dicknek különböző természeti okok és a kezdeti nevelésük következtében van egy bizonyos vérmérséklete. A kereszténység azt hirdeti, hogy ha az érintettek hozzájárulnak, mindkettőjük vérmérsékletét új irányítás alá veszi. Azt azonban joggal kérdezhetjük, hogy ez az új irányítás, ha hozzájárulnak a vezetés átvételéhez, vajon javítja-e az érdekeltséget. Azt tudjuk, hogy amit Dick Firkin esetében kell irányítani, az sokkal „rendesebb”, mint Bates kisasszonynál. De nem ez a lényeg. Egy gyár irányításának megítélésében nemcsak a teljesítményt, hanem magát a gyárat is figyelembe kell venni. Az „A” gyár üzemeinek figyelembevételkor talán még azon is csodálkoznunk kell, hogy egyáltalán termel valamit; az elsőrendű felszereléssel rendelkező „B” gyár elbírálásánál kitűnhet, hogy bár jelentős a termelés, még mindig jóval alacsonyabb, mint lennie kellene. Egy jó igazgató az „A” gyárban biztosan új gépeket fog beállítani, mielőtt csak lehet, de ez időbe kerül. Az alacsony termelés eközben nem jelenti azonban azt, hogy az illető tehetségtelen.

(3) Most nézzük meg a kérdést kissé alaposabban. Az igazgató új gépeket állít be: mielőtt Krisztus befejezte volna Bates kisasszony átalakítását, ez utóbbi már valóban nagyon „rendes” lett. De ha minden ennyiben maradna, úgy tűnne,

mintha Krisztus egyetlen célja az lett volna, hogy Bates kisasszonyt arra a szintre emelje, amelyen Dick már hosszú ideje volt. S tulajdonképpen eddig úgy beszéltünk, mintha Dicknél minden teljesen rendben volna; mintha a kereszténység olyasvalami lenne, amire csak a rossz embereknek van szüksége, a rendesek megvannak nélküle is; mintha a „rendesség” volna minden, amit Isten megkíván. Ez azonban végzetes tévedés. Az igazság az, hogy Isten szemében Dick Firkin minden porcikájának éppen úgy szüksége van a „megmentésre”, mint Bates kisasszonyénak. Bizonyos értelemben (mindjárt megmagyarázom, milyenben) a „rendesség” aligha jön tekintetbe.

Nem várhatjuk el Istentől, hogy úgy tekintse Dick békés természetét és barátságos alkalmazkodását, ahogy mi. Ezek olyan természetes okok következményei, amelyeket Isten Maga idézett elő. Minthogy pedig csak vérmérsékleti tényezők, szinte mind megváltozhatnak akár Dick emésztésétől függően is. A rendesség alapján véve Isten ajándéka Dicknek, nem pedig Dick ajándéka Istennek. Ugyanígy Isten az évszázadok óta bűnnel terhelt világban működő természetes okokra hagyta, hogy Bates kisasszonynak szűk látóköre és rossz idegei legyenek, ami megmagyarázza zsembes természetét. De Isten, jókedvében, ezt helyre akarja nála hozni. Ám az Ő szemében nem ez a dolog kritikus része. Nem itt a bökkenő. Nem ez aggasztja Istent. Amit Ő figyel, és vár, és amin munkálkodik, az olyan valami, ami még Isten számára sem könnyű, mivel a dolog természetéből fakadóan még Ő sem képes azt pusztán hatalmi aktussal előidézni. Ő ezt a valamit várja és figyeli mind Bates kisasszonyban, mind Dick Firkinben. S ezt a valamit ők vagy maguktól nyújtják Istennek, vagy maguk tagadják meg Tőle. Hozzá fognak-e fordulni, vagy sem, betöltik-e az egyetlen rendeltetést, amelyre születtek? Szabad akaratuk úgy remeg bennük, mint egy iránytű. De ennek az iránytűnek van választása. Mutathat az igazi észak felé, de nem kell ezt tennie. Vajon kilendül-e a

tű, megállapodik-e, és Isten felé mutat-e? Ő segíthet abban, hogy így tegyen, de nem kényszerítheti. Nem nyújthatja ki a kezét, hogy úgy mondjam, és nem terelheti a helyes irányba, mert megszűnnék a szabad akarat. Északra fog-e mutatni? Ez az a kérdés, amelytől minden függ. Felajánlja-e Bates kisasszony és Dick a maga természetét Istennek? Hogy vajon természetük – amelyet vagy felajánlanak, vagy visszatartanak – ebben a pillanatban rendes-e vagy rossz: másodrendű fontosságú. Isten gondoskodni tud a problémának erről a részéről.

Kérem, ne értsenek félre. Természetesen Isten a rossz természetet szerencsétlen és sajnálatos dolognak tartja. És persze a jó természetet jónak, mint amilyen a kenyér, a nap-sütés vagy a víz. De mindezeket a jó dolgokat Ő adja és mi kapjuk. Ő adta Dicknek az erős idegeket és a jó emésztést, s még annyi mást, ahonnan mindezek származnak. Amennyire mi tudjuk, Istennek semmibe sem kerül, hogy jó dolgokat alkosson, de a lázadó akarat megtérítésének ára a keresztrefeszítés volt. S mivel az akarat szabad – rendes emberekben éppúgy, mint rosszakban –, visszautasíthatja Isten kérését. És akkor, mivel a rendesség Dickben is csak a természet egy része, végül minden darabokra fog hullani. Hiszen a természet maga is teljesen elmúlik. Természetes okok működtek közre Dickben ahhoz, hogy kellemes pszichológiai alkata legyen, mint ahogy szintén ezek játszanak közre a napnyugta ragyogó színeiben. De mindkettő hirtelen szét fog esni (mert a természet ilyen), és el fog tűnni. Dicknek megvolt a lehetősége (vagy inkább Isten megengedte neki), hogy ezt a képet az örök szellemi szépség szférájába emelje, de a lehetőséget nem ragadta meg.

Itt azonban van egy ellentmondás. Amíg Dick nem fordul Isten felé, azt gondolja, hogy rendes természete a sajátja, pedig éppen ameddig ezt gondolja, nem az övé. Csak amikor Dick megérti, hogy rendessége nem a sajátja, hanem Isten ajándéka, és amikor azt újra felajánlja Istennek, akkor kezd

igazán az övé lenni. Ugyanis Dick most már kezd részt venni a saját teremtésében. Csak azt tarthatjuk meg, amit önként Istennek adtunk. Amit megpróbálunk magunknak megtartani, azt biztosan elveszítjük.

Ezért nem kell meglepődnünk, ha a keresztények között találunk rossz embereket. S ha alaposan átgondoljuk, még külön oka is van annak, hogy miért fordulnak Krisztushoz nagyobb számban a rosszak, mint a jók. Éppen ez volt az, amit az emberek Krisztusnak földi élete folyamán szemére vetettek: azt, hogy „olyan borzasztó embereket” vonz Magához. Ez az, amit még ma is kifogásolnak az emberek és mindig is fognak. Nem értik, hogy miért? Krisztus mondta, hogy „Boldogok a szegények” és hogy „Milyen nehéz a gazdagnak bemenni a mennyek országába”, s minden bizonynyal elsősorban az anyagilag gazdagokat, illetve szegényeket gondolta. De vajon nem vonatkoznak-e szavai egy másfajta gazdagságra és szegénységre is? Ha sok pénzünk van, az azzal a veszéllyel járhat, hogy egészen megelégszünk a boldogsággal, amit a pénz nyújthat, és így nem ismerjük fel Isten szükségességét. Ha mindent megszerezhetünk csekkok egyszerű aláírásával, akkor könnyen elfelejthetjük, hogy teljes mértékben Istentől függünk. Nos, egészen nyilvánvaló, hogy a természet ajándékai is hasonló veszélyt hordoznak magukban. Ha jó idegeink vannak, intelligensek és egészségesek vagyunk, bizonyos népszerűséggel rendelkezünk és jó nevelésünk is volt, akkor nagyon valószínű, hogy megelégszünk azzal a jellemmel, amivel rendelkezünk. „Miért vonjuk be Istent?” – kérdezhetnénk. A jó viselkedés egy bizonyos fokára meglehetősen könnyen juthatunk el. Hiszen nem tartozunk azon szerencsétlenek közé, akiket folyton a szexen, iszákosságon, idegességen vagy ingerlékenységen kapunk rajta. Aztán meg mindenki azt mondja, milyen rendesek vagyunk, és (magunk közt) egyet is értünk ezekkel. Valószínűleg elhisszük, hogy mindez a rendesség a mi művünk, és nem nagyon fogjuk érezni annak a szükségességét, hogy még job-

bak legyünk. Gyakran nem is tudjuk beláttatni azokkal az emberekkel, akik a jóságnak ilyen természetes ajándékaival rendelkeznek, hogy szükségük van Krisztusra mindaddig, amíg ez a természetes jóság egy szép napon cserben nem hagyja őket és önelégültségük megrendül. Más szóval, akik ilyen értelemben „gazdagok”, azoknak nehéz bemenni a mennyországba.

Egészen más a helyzet a rossz emberekkel, a kicsinyes, aljas, gyáva, romlott, könnyűvérű, tártalan vagy a szenvedélyes, érzéki, kiegyensúlyozatlan emberekkel. Ha egyáltalán kísérletet tesznek a jóra, úgy igen hamar megtanulják, hogy segítségre van szükségük. Választaniuk kell: vagy Krisztus, vagy semmi. Vagy felveszik a keresztet és követik Őt, vagy kétségbeesnek. Ők az elveszett juhok. Krisztus főleg azért jött, hogy őket megtalálja. A szó igazi és rettentő értelmében ők a „szegények”: s Krisztus áldottnak mondotta őket. Ama „borzasztó népség”, akikkel Krisztus együtt járt – és persze a farizeusok –, ma is mondják, mint ahogy mondják kezdettől fogva, „Ha volna valami a kereszténységben, azok az emberek nem lennének keresztények.”

Mindnyájunk számára figyelmeztetés és bátorítás rejlik ebben. Ha rendes emberek vagyunk – ha könnyen teszünk szert erényre –, legyünk óvatosak! Sokat várnak el attól, aki sokat kapott. Ha saját érdemünknek tekintjük azt, amit valójában Isten ajándékozott nekünk a természet által, és megelégszünk azzal, hogy egyszerűen rendesek legyünk, akkor lázadók maradunk: és ezek az ajándékok csak még borzalmasabbá teszik majd bukásunkat, romlottságunkat még bonyolultabbá, és rossz példánkat még végzetesebbé. Az ördög valamikor arkangyal volt; természetében rejlő ajándékai annyira fölötte álltak a mieink fölött, mint a mieink egy csimpánzéi fölött.

De ha szegény, szerencsétlen teremtések vagyunk, akiket már a nyomorúságos nevelkedés megmérgezett a közönséges féltékenykedés és értelmetlen veszekedés légkörével, akiket

bár nem a maguk jószántából, de valami visszasztító szexuális elferdülés gyötör, és állandóan kisebbségi komplexus kínoz, ami miatt a legjobb barátainkra is ráförmedünk – ne essünk kétségbe. Egy vagyunk azon szegények közül, akiket Ő megáldott. Ő tudja, hogy milyen nyomorúságos egy gépet próbálunk irányítani. Folytassuk csak. Tegyük meg minden lehetőt! Egy napon majd (talán egy másik világban, de lehet, hogy ennél sokkal hamarabb) Krisztus a szemétdombra, illetve az ócskavastelepre veti majd és egy újat ad helyette. S akkor az illető elcsodálkoztat majd mindnyájunkat, önmagát nem kevésbé: mert nagyon nehéz iskolában tanult meg vezetni. (Utolsóból lesznek az elsők és elsőkből az utolsók.)

A „rendesség” – az egészséges, teljes személyiség – kitűnő valami. A hatalmunkban álló valamennyi orvosi, nevelési, gazdasági és politikai eszközzel olyan világot kell kialakítanunk, amelyben a lehető legtöbb ember „rendes” felnőtté válik; mint ahogy olyan világot kell teremtenünk, amelyben mindenkinek bőven van mit ennie. Azt azonban nem szabad feltételeznünk, hogy még hasikerülne is mindenkiből „rendes” embert faragni, akkor ezzel a lelküket is megmentettük. A rendes emberek világa, amely elégedett a saját rendességével, nem néz előre, és elfordult Istentől – ugyanúgy igényelné a megváltást, mint egy nyomorúságos világ, és talán azt még nehezebb is lenne megmenteni.

Ugyanis a pusztá javulás még nem megváltás, bár a megváltás mindig jobbra teszi az embereket még itt és most is, és végül oly mértékben fogja megjavítani őket, hogy azt el sem tudjuk képzelni. Isten azért lett emberré, hogy az embereket gyermekeivé tegye; nemcsak azért, hogy a régi fajta embereket megjavítsa, hanem hogy újfajta embert teremtsen. Ez nem olyan, mint amikor egy lovat megtanítunk egyre jobban ugrani, hanem mint amikor egy lovat szárnyas, táltos paripává alakítunk át. Persze, ha egyszer szárnyakat kap, olyan kerítések, akadályok fölött fog átröpülni, amelyeket sohasem tudott volna átugrani, s így felül fogja múlni a közönséges lo-

vakat a versenyben. Lehet azonban közben egy olyan időszak, amikor szárnyai még csak nőnek, s még nem tudja az előbbieket megtenni; és ebben a szakaszban, vállain a kinövéssekkel, amelyekről ránézéssel még senki sem tudja megmondani, hogy egykor szárnyakká lesznek, talán még külső megjelenése is esetlen lesz.

De talán túl sok időt fordítottunk erre a kérdésre. Ha olyan érvet akarnak, ami a kereszténység ellen szól (nagyon jól emlékszem még, milyen türelmetlenül kutattam ilyen érvek után, amikor attól kezdtem félni, hogy a kereszténységnek igaza van), könnyen találhatnak valamilyen ostoba, az elvárásoknak meg nem felelő keresztényt, s akkor mondhatják: „Óh, szóval ez az ön által dicsért új ember?! Inkább maradok a régi fajtánál!” Ám ha egyszer belátjuk, hogy a kereszténység más alapokon valószínű, akkor bensőnkben azt is tudni fogjuk, hogy ez csak a kérdés megkerülése. Mit tudhatunk mi egyáltalán mások lelkéről, kísértéseikről, lehetőségeikről, harcaikról? Az egész teremtésben egyetlennyel lelkét ismerünk: ez pedig az, amelynek sorsa kezünkbe van letéve. Ha van Isten, akkor bizonyos értelemben egyedül vagyunk Vele. Nem téveszthetjük meg Őt sem a szomszédainkra vonatkozó feltevésekkel, sem olyan emlékekkel, amelyeket könyvekből merítettünk. Mit számít majd mindez a sok fecsegés és híresztelés (egyáltalán képesek leszünk rájuk emlékezni?), ha majd az érzékeinket elhomályosító köd, amelyet „természetnek” vagy „valódi világnak” nevezünk, semmivé válik, és Isten jelenléte, Aki előtt mindig is álltunk, egyszerre tapintható, közvetlen és elkerülhetetlen lesz?

11. AZ ÚJ EMBEREK

Az előző fejezetben Krisztusnak az új emberek kialakítására irányuló munkáját ahhoz a folyamathoz hasonlítottam, amikor egy lóból szárnyas teremtmény válik. Ezt a szélsőséges példát azért használtam, hogy hangsúlyozzam, ez nem-

csak javulás, hanem átalakulás. A legközelebbi párhuzamot ehhez a természet világában találhatjuk, mégpedig azoknál a figyelemre méltó átalakulásoknál, amelyeket rovarokban bizonyos sugarak alkalmazásával idézhetünk elő. Egyesek úgy vélik, hogy így működött az evolúció. A teremtményekben végbemenő változásokat, amelyektől minden függött, a térből érkező sugarak idézhették elő. (Természetesen, mielőtt a változások bekövetkeznek, elkezd hatni rájuk a „természetes kiválasztódás”: azaz a hasznos változások megmaradnak és a többiek megszűnnek.)

A modern ember talán az evolúcióval kapcsolatban tudja legjobban megérteni a keresztény elképzelést. Az evolúcióról ma már mindenki tud (bár egyes képzett emberek nem hisznek benne); mindenkinek azt mondják, hogy az ember az élet alacsonyabb fajtáiból fejlődött ki. Ezért az emberek gyakran kíváncsiak, hogy „mi a következő lépés? Mikor jelenik meg az emberen túli valami?” Képzeltetésű írók megpróbálják nemegyszer megrajzolni ezt a következő lépést, a Szuperembert, ahogy ők hívják; de rendszerint csak odáig jutnak, hogy az embernél valami sokkal csúnyábbat ábrázolnak, s aztán ezt azzal akarják kárpótolni, hogy még külön lábakat vagy karokat illesztenek rá. Ám tegyük fel, hogy a következő lépés még annál is jobban eltér az előzőektől, mint amiről valaha is álmodtak? S talán nem ez volna a valószínű? Százezer évekkel ezelőtt hatalmas, erős páncéllal rendelkező lények fejlődtek ki. Ha akkor bárki is figyelemmel kísérhette volna az evolúció alakulását, azt várhatta volna, hogy a páncél egyre nehezebb és nehezebb lesz. De tévedett volna. A jövő egy olyan ütőkártyát tartogatott tarsolyában, amelyet abban az időben senki sem gyanított volna. Kis, meztelen, páncél nélküli lények jelentek meg, amelyeknek fejlettebb agyveleje volt: és ennek segítségével urai lettek az egész bolygónak. Nemcsak hogy több hatalomra tettek szert, mint a történelem előtti szörnyek, hanem újfajta hatalomra is. A következő lépés nemcsak abban állt, hogy eltérőek legyenek, hanem

hogy egy újfajta különbséggel legyenek eltérőek. Az evolúció nem abban az irányban haladt tovább, mint amilyen irányban annak idején látták volna haladni, hanem tulajdonképpen éles fordulatot vett.

Ma már úgy látom, hogy a népszerű feltételezések zöme a legközelebbi lépéssel kapcsolatban ugyanezt a hibát követi el. Egyesek úgy látják (vagy legalábbis úgy gondolják, hogy látják), hogy az ember hatalmas agyvelőt fejleszt és egyre jobban urává válik a természetnek. S mivel azt gondolják, hogy a fejlődés ebben az irányban halad, azt is képzelik, hogy ebben az irányban fog haladni. Én azonban kénytelen vagyok azt gondolni, hogy a következő lépés valami egészen új lesz; valami olyan irányban fog kibontakozni, amiről nem is álmodtunk. Ha nem így lenne, aligha érdemelné meg, hogy Új Lépésnek nevezzük. Nemcsak különbséget várnék, hanem valami újfajta különbséget. S nem csupán változást, hanem egy új módszert, ami előidézi a változást. Vagy hogy képtelenséget állítsak, az evolúcióban bekövetkező új szakaszt nem tekinteném új szakasznak az evolúcióban: azt várnám, hogy az evolúció maga, mint a változást előidéző módszer, túlhaladottá válna. Végül pedig nem lennék meglepve, hogy amikor ez bekövetkezik, nagyon kevesen vennék észre, mi is történik.

Nos, ha nincs kifogásuk az ellen, hogy a fentiek szerint beszéljünk, a keresztény nézet pontosan az, hogy a következő lépés már megtörtént. S valóban új. A változás nem abban áll, hogy eszes emberekből még eszesebbé válunk; a változás egészen más irányban megy végbe – arról van szó, hogy Isten teremtményeiből Isten gyermekeivé váljunk. Az első példa erre kétezer évvel ezelőtt, Palesztinában fordult elő. Bizonyos értelemben a változás egyáltalán nem evolúció, mivel nem olyasmi, ami az események természetes folyamatából származik, hanem valami, ami kívülről lépett be a természetbe. És én pontosan erre várok. A múlt tanulmányozásával érkeztünk el az evolúcióról alkotott elképzelésünkhöz.

Ha még igazi újdonságok várnak ránk, akkor természetesen a mi elképzelésünk, amely a múltra épül, nem fog igazán illeszkedni rájuk. S ez az új lépés tulajdonképpen nemcsak abban különbözik minden előzőtől, hogy a természetén kívülről jött, hanem sok minden másban is.

(1) Nem szexuális úton való szaporodás tartja fenn. Meg kellene lepődnünk emiatt? Volt olyan idő is, amikor még nem volt szex; a fejlődés akkor más módszerekkel ment végbe. Következésképpen arra is számíthatunk, hogy lesz majd idő, amikor a szex eltűnik, vagy pedig (ami tulajdonképpen történik) lesz olyan idő, amikor bár továbbra is fennmarad, nem lesz a fejlődés fő csatornája.

(2) A korábbi fokozatokban élő szervezeteknek vagy nem volt, vagy csak nagyon kis választása volt abban, hogy új lépést tegyenek. A haladás elsősorban velük történt, és nem ők tettek valamit a haladás érdekében. Az új lépés azonban, hogy teremtményekből Isten gyermekei legyünk, akarattunktól függ. Legalábbis bizonyos értelemben. Annyiban nem akarattunktól függ, hogy magunk választhattunk volna, megtegyük-e, vagy éppen el tudtuk volna-e képzelni; de annyiban igen, hogy ha nyitva áll rá a lehetőség, elutasíthatjuk. Ha úgy tetszik, visszariadhatunk tőle; megmakacsolhatjuk magunkat, engedve, hogy az új emberiség nélkülünk haladjon tovább.

(3) Krisztust az új ember „első egyedének” neveztem. Ő azonban természetesen sokkal több ennél. Nemcsak egy új ember, egy faj egyik képviselője, hanem az új ember. Az új embereknek Ő az eredete, központja és élete. Ő saját akaratából jött a teremtettségbe, magával hozva a Zoe-t, az új életet. (Úgy értem, hogy nekünk új, természetesen; a maga helyén Zoe öröktől fogva létezett.) S Krisztus továbbadja nekünk, nem átöröklés révén, hanem oly módon, amit

„áldásos ragálynak” neveztem. Mindenki, aki megkapja, a Vele való személyes kapcsolat révén kapja meg. Mások pedig úgy lesznek „újak”, hogy „Őbenne” vannak.

(4) Ez a lépés az előzőkhöz képest egészen más sebességgel megy végbe. Az embernek e bolygón végbement fejlődéséhez viszonyítva a kereszténység elterjedése az emberi nemben villámszerűen ment végbe – mert hiszen kétezer év a mindenség történetében csaknem semmi. (Sose tévesszük szem elől, hogy mi még mindig „korai keresztények” vagyunk. A jelenlegi bűnös és pusztító megosztás sorainkban, reméljük, csak gyermekbetegség: még a fogzás korszakában vagyunk. A külső világ kétségtelenül éppen az ellenkezőjét képzei. Azt hiszik, hogy az öregkori elgyengülés idejét éljük. De ezt már gyakran gondolták korábban is. Újra meg újra azt képzelték, hogy a kereszténység halódik a külső üldözéstől, a belső romlástól, a muzulmán vallás keletkezésétől, a természettudományok fellendülésétől és a nagy, keresztényellenes, forradalmi mozgalmak megindulásától. Azonban a világ minden alkalommal csalódott. Első nagy csalódása a keresztrefeszítéssel kapcsolatban következett be. Az Emberfia ugyanis újból életre kelt. Bizonyos értelemben azóta is mindig ez történik, s nagyon meg tudom érteni, hogy ez milyen borzasztóan igazságtalannak tűnik számukra. Állandóan elpusztítják azt, amit Ő kezdett el: és minden alkalommal, amikor a síron a földet döngölik, egyszer csak azt hallják, hogy az még mindig él és más helyen újból előbukkant. Nem csoda, hogy gyűlölnék minket.)

(5) Sokkal nagyobb a kockázat. Ha egy teremtmény a korábbi lépteknél esik vissza, akkor legrosszabb esetben életének néhány évét veszti csak el ezen a földön, de nagyon gyakran még ezt sem. Ha ennél a lépésnél botlunk meg, akkor olyan díjat veszítünk el, amely (a szó legszorosabb értelmében) végtelen. Most ugyanis a kritikus pillanat érkezett el.

Isten századokon át addig a pontig vitte a természetet, hogy olyan teremtményeket hozzon létre, amelyek (ha akarják) azonnal kiszakíthatók a természetből és „istenekké” változtathatók.

Vajon engedik-e majd, hogy ez megtörténjék velük? Bizonyos fokig olyan ez, mint a születés krízise. Amíg nem kelünk fel és nem követjük Krisztust, még mindig a természet részei vagyunk, természet anyánk méhében. Terhessége hosszú, kínos és aggasztó volt, de most már elérte végső kifejtését; elérkezett a nagy pillanat. Minden készen áll. Az Orvos is megérkezett. Vajon rendben fog-e a szülés lezajlani? De azért egy szempontból különbözik ez a közönséges szüléstől. A közönséges szülésnél a gyermeknek nincs sok választása; itt viszont van. Kíváncsi vagyok, mint tenne egy közönséges baba, ha választása lenne. Valószínűleg inkább maradna sötétben, a méh melegségében és biztonságában. Mert hát azt gondolná persze, hogy a méh biztonságot jelent. És éppen ebben tévedne: ha ugyanis ott maradna, meghalna.

Mostanra már az eset megtörtént, az új lépést megtették és folyamatosan teszik. Már fellelhetőek új emberek itt-ott a földön. Egyesek közülük, mint elismertem, még alig felismerhetőek; másokat viszont fel lehet ismerni. Olykor-olykor az ember találkozik velük. Még az arcuk és a hangjuk is más, mint a miénk: határozottabb, nyugodtabb, boldogabb, sugárzóbb. Ők akkor kezdik, amikor a legtöbben abbahagyják. Mint mondtam, felismerhetőek, de tudni kell, hogy mit is keressünk. Nem nagyon hasonlítanak a „vallásos emberekről” alkotott elképzeléshez, amelyet általában olvasmányainkból alakítottunk ki. Nem hívják magukra fel a figyelmet. Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy kedvesek vagyunk hozzájuk, pedig a valóságban ők kedvesek hozzánk. Jobban szeretnek bennünket, mint a többi ember, de kevésbé van ránk szükségük. (Győzzük le azt a kívánságunkat, hogy mások igényt támasszanak ránk: szép számmal vannak, főleg nők, akik ennek a kísértésnek tudnak legnehezebben ellen-

állni.) Rendszerint úgy tűnik, hogy ezeknek az embereknek rengeteg ideje van, s csodálkozunk azon, hogy honnan. Ha egyet felismertünk közülük, a következőt már sokkal könnyebben fogjuk felismerni. S igencsak gyanítom, hogy (bár honnan is tudhatnám?) egymást azonnal és tévedhetetlenül felismerik, függetlenül a színük, nemük, osztályuk, koruk, sőt a hitvallásuk okozta akadályoktól is. Ilyen módon a szentté válás olyan, mint egy titkos társasághoz való csatlakozás. Hogy a legközönségesebben fejezzem ki: bizonyára nagyszerű szórakozás!

Azt azonban nem szabad gondolnunk, hogy az új emberek, közönséges értelemben, mind egyformák. Amit ebben az utolsó könyvben mondtam, annak nagy része valószínűleg arról győzte meg önöket, hogy ennek így kell lennie. Az új emberré válás azt jelenti, hogy elveszítjük „magunkat”. Saját magunk énjéből Krisztusba megyünk át. Az Ő akarata lesz a mienk, az Ő gondolatait gondoljuk, hogy „Krisztus gondolkodásával rendelkezünk”, mint azt a Biblia mondja. Ha pedig Krisztus egy és így mindnyájunkban benne kell lennie, nem leszünk-e pontosan egyformák? Úgy tűnik, de a valóságban nem így van.

Elég nehéz erre jó szemléltető példát mondani, mivel természetesen nincs még két olyan valami, ami éppen úgy viszonyulna egymáshoz, mint a Teremtő a teremtményéhez. Azért mégis megpróbálok itt két nagyon tökéletlen példát említeni, amelyek legalább utalnak az igazságra. Képzeljünk el egy sereg embert, akik mindig is sötétben éltek. Oda kerülünk közéjük és megpróbáljuk leírni nekik, hogy milyen a fény. Elmondjuk nekik, hogy ha kijönnének a fényre, akkor az rájuk esne, visszatükröződne, és ők láthatókká válnának. Ugye, nagyon is lehetséges, hogy azt fogják képzelni – mivel mind ugyanazt a fényt kapják, és mind ugyanúgy reagálnak rá (vagyis visszatükrözik azt) –, hogy mind egyformának tűnnek? Közben azonban önök és én jól tudjuk, hogy a fény éppen azt fogja feltárni vagy megmutatni, hogy mennyire kü-

lönböznek egymástól. – Vagy tételezzünk fel valakit, aki semmit sem tud a sóról. Adunk neki egy csipetnyit és ő megízleli annak sajátságos, erős, átható ízét. Ekkor azt mondjuk neki, hogy nálunk mindenki használja az egész országban a sót a főzéshez. Vajon nem válaszolhatná-e erre azt, hogy „Akkor feltehetően önöknél minden ételnek ugyanaz az íze; ugyanis a most éppen nekem adott anyagnak az íze oly erős, hogy minden egyéb ízt kiiktat.” De önök és én jól tudjuk, hogy a só igazi hatása ennek éppen a fordítottja. Nemhogy nem öli ki a tojás, a pacal vagy a káposzta ízét, hanem éppenséggel kihozza azt. Igazi ízüket nem adják ki, amíg meg nem sózzuk őket. (Mint figyelmeztettem önöket, ez persze nem igazán jó példa. Hiszen végül is tényleg kiölhetjük a többi ízt, ha túl sok sót adunk hozzájuk, viszont nem ölhetjük ki egy emberből személyiségének egyéni ízét azzal, hogy Krisztusból túl sokat adunk hozzá. – Mindenesetre megpróbáltam a lehető legjobb példát felhozni.)

Valami hasonló van Krisztussal és velünk. Minél inkább elhagyjuk annak az útját, amit „magunknak” hívunk, és minél inkább engedjük, hogy Ő vegyen birtokba bennünket, annál inkább leszünk igazán saját magunk. Oly sok minden van Benne, hogy millió és millió, különböző „kis Krisztus” is még mindig kevés lesz ahhoz, hogy Őt tökéletesen kifejezze. Mindet Ő alkotta. Mint ahogy egy szerző kitalálja regényének szereplőit, úgy találta Ő ki azt a sok különböző embert, akiknek szerepét önöknek és nekem szánta. Ebben az értelemben igazi éneink mind Őbenne várnak ránk. Nincs értelme megpróbálni, hogy „egyedül legyünk”, Nélküle. Minél jobban próbálunk Neki ellenállni és önállóan élni, annál inkább kerülünk örökölt adottságaink, neveltetésünk, környezetünk és természetes vágyaink uralma alá. Az, amit oly büszkén „magunknak” nevezünk, tulajdonképpen olyan eseménysorok ütközőhelye lesz, amelyeket sem nem kezdtünk el, sem nem tudunk megállítani. Amit kívánságainknak nevezünk, azok csupán a fizikai szervezetünk által érvényre jut-

tatott vágyak vagy más emberek által belénk táplált gondolatok, vagy az ördög által javasolt dolgok. Azzal áztatom például magam, hogy a saját, legfőbb, személyes és megfontolt elhatározásom az, hogy szeretkezzem a vasúti kocsiban velem szemben ülő lánnyal, pedig igazi eredete ennek a vágnak az elfogyasztott tojás, alkohol és a jó éjszakai alvás. A propaganda az igazi eredete annak, amit saját, személyes, politikai elképzelésemnek tartok. Természetes állapotomban közlelő sem vagyok olyan személy, amilyennek szeretném hinni magamat: amit „én”-nek nevezek, annak nagy részét igen könnyen meg lehet magyarázni. Csak amikor Krisztushoz fordulok, amikor átadom magam az Ő személyiségének, akkor kezdek először saját, igazi személyiséggel rendelkezni. Az elején azt mondtam, hogy Személyiségek vannak Istenben. Most tovább megyek. Valódi személyiség nincs sehol másutt. Amíg nem adjuk át magunkat Neki, addig nem lesz igazi énünk. Azonosságot leginkább a természetes emberek között lehet találni, nem azok közt, akik meghódnak Krisztusnak. Milyen egyhangúan egyformák az összes nagy zsarnokok és hódítók, s milyen csodálatosan különbözőek a szentek.

Azonban igazán fel kell adnunk énünket. Úgyszólván „vokon” kell eldobnunk magunktól. Krisztus igazi személyiséget fog adni ehelyett: de nem ezért kell Hozzá mennünk. Amíg csak saját személyiségünkkel törődünk, addig egyáltalán nem Feléje tartunk. Az lesz a legelső lépés, ha megpróbálunk teljesen elfelejtkezni énünkről. Igazi, új énünk (amely Krisztusé és a mienk, és éppen azért a mienk, mert az Övé) addig nem jön el, amíg azt várjuk. Csak akkor jön el, ha Őt várjuk. Különösen hangzik, ugye? Pedig, mint tudjuk, ugyanez az elv érvényes sokkal hétköznapiabb dolgokra is. A társadalmi életben például mindaddig nem teszünk jó benyomást másokra, amíg fel nem hagyunk azzal, hogy azon törjük a fejünket, milyen benyomást is akarunk tenni. Még az irodalomban és a művészetben sem lesz soha senki sem eredeti,

ha az eredetiséggel vesződik; míg ha egyszerűen megpróbáljuk megmondani az igazat (semmit sem törődve azzal, hogy milyen gyakran mondták már meg korábban), tíz esetből kilencszer eredetiek leszünk, anélkül, hogy akár észrevettük volna. Ez az elv végigmegy az egész életen, elejétől végéig. Engedd át magad és megtaláld igazi énedet! Veszítsd el életedet és megmented azt! Vessd alá magad a halálnak, törekvéseid és kedvenc vágyaid halálának minden áldott nap, és egész tested halálának a legvégén: vessd alá magad lényed minden rostjával és örök életet fogsz találni. Ne tarts semmit vissza! Semmi sem lesz igazán a tiéd, amit el nem ajándékoztál. Semmi nem fog föltámadni a halálból, ami meg nem halt benned. Ha magadat keresed, hosszú távon csak gyűlöletet, egyedüllétet, kétségbeesést, haragot, romlást és pusztulást fogsz találni. De ha Krisztust keresed, meg fogod Őt találni, és Vele együtt mindent ráadásul.

TARTALOM

Előszó 7

I. könyv. – A jó és a rossz, mint a világmindenség értelmének kulcsa 17

1. Az emberi természet törvénye 17
2. Néhány ellenvetés 22
3. A törvény valósága 28
4. Ami a törvény mögött rejlik 33
5. Okunk van a nyugtalanságra 39

II. könyv. – Amit a keresztények hisznek 45

1. Vetélkedő Isten-fogalmak 45
2. A megszállás 49
3. A megdöbbenő lehetőség 55
4. A tökéletes vezeklő 60
5. A gyakorlati következtetés 66

III. könyv. – A keresztény magatartás 73

1. Az erkölcsi felfogás három összetevője 73
2. A fő erények 79
3. Társadalmi erkölcsi felfogás 84
4. Erkölcsi felfogás és pszichoanalízis 89
5. Szexuális erkölcsi felfogás 95
6. A keresztény házasság 103
7. A megbocsátás 113

- 8. A nagy bűn 119
- 9. Szeretet 126
- 10. Remény 130
- 11. Hit 134
- 12. Hit 139

IV. könyv. – Túl a személyiségen, vagy első lépések a Szent-háromság doktrínájának megértéséhez 145

- 1. Alkotás és nemzés 145
- 2. A háromszemélyű Isten 151
- 3. Az idő s az azon túli világ 156
- 4. Áldásos ragály 161
- 5. A makacs játék katonák 166
- 6. Két megjegyzés 170
- 7. Színleljünk 173
- 8. Nehéz-e vagy könnyű a keresztyénység? 179
- 9. Vegyük számításba a nehézségeket 185
- 10. Rendes emberek és új emberek 190
- 11. Az új emberek 199

ISBN 963 360 380 3

**A KIADÁSÉRT FELEL: DR. ÁKOS GÉZA IGAZGATÓ
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: FONYÓDI OTTÓ**

**SZEDTE ÉS NYOMTA AZ ALFÖLDI NYOMDA
A NYOMDAI MEGRENDELÉS TÖRZSSZÁMA: 491.66-14-2
KÉSZÜLT DEBRECENBEN, AZ 1988. ÉVBEN
FELELŐS VEZETŐ: BENKŐ ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ**

**Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos u.1.**

E kötet C. S. Lewisnek (1898—1963) az angol rádióban elhangzott előadás-sorozatát tartalmazza, azzal a bevallott céllal, hogy a felekezeteket elválasztó dogmatikai különbségeket mellőzve, feltárja, mintegy népszerű nyelven bemutassa azokat a teológiai, bölcseleti és etikai kérdéseket, melyek a Szentháromságban és a krisztusi megváltásban hívő kereszténység *centrumát* alkotják. Szerzője azt keresi tehát, ami (hite szerint) a szellemi értelemben szétszórt keresztényeknek »közös nevezője«, a botrányos megosztottságban közös reménye. Saját szavaival: *„Amióta csak keresztény lettem, mindig is úgy véltem, hogy a legjobb, s talán az egyetlen szolgálat, amit nem hívő felebarátaimnak tehetek, ha megmagyarázom és megvédelmezem azt a hitet, amely mindenkor közös volt csaknem valamennyi keresztény számára.”*

Lewis könyve egyúttal szellemesen és könnyedén vitázó apologetika; érvelésében, sőt helyenként stílusában is, leginkább Chestertonra emlékeztet. Miként Chestertonnál, annak a »delejnnek« érezhetjük ellenállhatatlan hatását, amelyet az Igazság gyakorol az emberi értelemre.